

УВЕСЬ ШКІЛЬНИЙ КУРС У 100 ТЕМАХ

100 ТЕМ

• 3 затверджених • 4 необхідних • 0 обов'язкових •

Експрес-
допомога

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

ОДНА ТЕМА — ОДИН ПОГЛЯД!

УДК 373.167
ББК 63.3
Д 26

Серія «Нова школа»

Довідкове видання

Дедурін Геннадій Геннадійович

100 тем. Всесвітня історія

Редактор *Т. О. Квартник*

Коректор *О. М. Нещеретна*

Дизайн обкладинки *О. І. Панченко*

Комп'ютерне макетування *В. Ю. Джамєєв*

Підписано до друку 26.05.2015. Формат 84×108/32.

Папір газетний. Гарнітура Шкільна.

Ум. друк. арк. 10,08. Замовл. №

Виготовлено у друкарні ПП «Модем»,

61052, м. Харків, вул. Восьмого Березня, 31. Тел. (057) 758-15-80

ПП «АССА»

Свідомо про внесення суб'єкта видавничої справи до державного
реєстру видавців, виготівників та розповсюджувачів видавничої
продукції ДК №4024 от 28.03.2011

З питань оптових поставок звертатися:

Видавництво «АССА»

www.assa.ua

Тел.: +38 (068) 767-77-67

E-mail: info@assa.kh.ua

Д 26 **Дедурін Г. Г.**
100 тем. Всесвітня історія / Г. Г. Дедурін. — Х. : АССА,
2015. — 192 с. — (Нова школа).

ISBN 978-966-262-377-2.

Довідник містить матеріал усього шкільного курсу, відібраний
у 100 найбільш важливих тем. Інформація представлена в наоч-
ній формі чітко на одну сторінку, що дозволяє швидко знайти
і запам'ятати необхідну тему.

Посібник відповідає чинній програмі МОН України. Надає
можливість самостійно систематизувати знання, зосередити ува-
гу на основних поняттях, термінах, визначеннях.

Рекомендований для бліц-підготовки до уроків і контрольних
робіт, а також до ДПА і ЗНО.

УДК 373.167
ББК 63.3

ISBN 978-966-262-377-2

© Дедурін Г. Г., 2015
© ПП «АССА», 2015

ПЕРЕДМОВА

Довідник «100 найважливіших тем. Всесвітня історія» висвітлює головні теми шкільного курсу даного предмета, відповідає вимогам чинної навчальної програми.

Збірник структуровано у чотири основні розділи: «Стародавня історія», «Історія Середніх віків», «Нова історія», «Новітня історія».

У збірнику надаються базові поняття й дати, трактується зміст історичних явищ, встановлюються причинно-наслідкові зв'язки між основними подіями минулого, характеризуються історичні особистості та значення їхнього внеску у розвиток людства.

Навчальний матеріал подається доступною мовою, що полегшує опрацювання й усвідомлення інформації. Організація тексту в дві колонки полегшує сприйняття предмета вивчення та відповідних прикладів. Посібник є зручним у використанні в якості довідника, адже виразним є розміщення теми чітко в межах однієї-двох сторінок, методом слайдів, що активізує зорову пам'ять.

Довідник містить предметні покажчики «Імена, історичні постаті» та «Географія подій», які обов'язково стануть у нагоді.

Дане видання може використовуватися як експрес-довідник для школярів загальноосвітніх шкіл та студентів середніх спеціальних навчальних закладів.

Книга може бути корисною для викладачів, батьків, а також всіх, хто цікавиться всесвітньою історією.

Умовні позначення:

- базові пункти теми;
- складові частини теми;
- ! важливі дати, терміни, відомості про історичних діячів тощо.

ЗМІСТ

Стародавня історія

1. Життя людей за первісних часів	8
2. Утворення держави та цивілізації у Давньому Єгипті	10
3. Розквіт та занепад єгипетської цивілізації. Культура Давнього Єгипту	11
4. Давні цивілізації Месопотамії (Межиріччя)	13
5. Ізраїльсько-Іудейське царство. Перська держава Ахеменідів	15
6. Давня Індія	16
7. Давній Китай.	18
8. Зародження та становлення цивілізації у Давній Греції ...	20
9. Розквіт та занепад Давньогрецької цивілізації	22
10. Культура Давньої Греції	24
11. Рим царської доби та періоду республіки	26
12. Падіння республіки та Римська імперія доби принципату	28
13. Римська імперія доби домініату. Поділ і падіння імперії ..	30
14. Культура Давнього Риму.	31

Історія Середніх віків

15. Поняття «історія Середніх віків». Європа у ранньому Середньовіччі	34
16. Франція у високому Середньовіччі	36
17. Англійське королівство у добу класичного Середньовіччя	37
18. Священна Римська імперія у X–XIV ст.	38
19. Країни Середземномор'я у добу класичного Середньовіччя	39
20. Середньовічне суспільство та його структура	40
21. Середньовічне місто	41
22. Християнізація Європи	42
23. Хрестові походи. Заснування інквізиції	43
24. Візантійська імперія у V–XV ст.	45
25. Виникнення ісламу. Арабський халіфат	47
26. Середньовічна культура Західної Європи	49
27. Період раннього Відродження у західноєвропейській культурі	50
28. Держави Центральної та Східної Європи у Середньовіччі	51
29. Північно-Східна Русь у XII–XV ст.	53
30. Турецька держава. Утворення Османської імперії	55
31. Середньовічна Індія	56
32. Китай у добу Середньовіччя	57
33. Доколумбові цивілізації Америки	58

Нова історія

34. Великі географічні відкриття	60
35. Людина ранньої Нової доби	62
36. Реформація в Німеччині. Поява протестантизму	64
37. Реформація і Контрреформація у Європі	66
38. Франція у XVI — 1 пол. XVII ст.	67
39. Іспанія у XVI ст. Народження республіки у Нідерландах	68
40. Англія у XVI — 1 пол. XVII ст.	70
41. Міжнародні відносини у Європі 1 пол. XVI ст.	71
42. Культура Західної Європи XVI — 1 пол. XVII ст. Італійське Відродження	72
43. Культура Західної Європи XVI — 1 пол. XVII ст. Північне Відродження	74
44. Польська держава у XVI — 1 пол. XVII ст. Створення Речі Посполитої	76
45. Московське царство у XVI — 1 пол. XVII ст.	77
46. Англійська революція 1640–1660 рр. Початок модернізації	79
47. Розвиток Франції та Австрії у 2 пол. XVII–XVIII ст.	81
48. Російська держава наприкінці XVII — у XVIII ст.	83
49. Англійські колонії у Північній Америці. Створення США	85
50. Османська імперія та Персія у XVI–XVIII ст.	87
51. Розвиток Індії у XVI–XVIII ст.	88
52. Китай та Японія у XVI–XVIII ст.	89
53. Загальні тенденції розвитку провідних країн світу на межі XVIII–XIX ст.	90
54. Доба Просвітництва	91
55. Велика французька революція (1789–1799)	92
56. Франція у XIX ст.	94
57. Велика Британія наприкінці XVIII — у XIX ст.	96
58. Розвиток Австрії і Німеччини у XIX ст.	98
59. Об'єднання Італії	100
60. Російська імперія у XIX ст.	101
61. Сполучені Штати Америки у XIX ст.	103
62. Європейські революції 1848–1849 рр.	105
63. Китай і Японія у XIX ст.	107
64. Суспільно-політична думка Європи у XIX ст.	109
65. Формування індустріального суспільства в провідних державих світу у XIX ст.	110
66. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст.	112
67. Культура народів світу наприкінці XVIII — у XIX ст.	114
68. Перша світова війна.	116

Новітня історія

69. Повоєнне облаштування світу. Версальсько- Вашингтонська система міжнародних відносин	120
---	-----

70. Розвиток США у 1920–1930-ті рр.	122
71. Фашизація Італії.	124
72. Німеччина у 1920–1930-ті рр.	126
73. Громадянська війна в Іспанії.	128
74. Революції та Громадянська війна в Росії (1917–1922)	130
75. СРСР у міжвоєнний період.	132
76. Польща і Чехо-Словаччина між двома світовими війнами.	134
77. Балканські народи, Угорщина та Румунія у міжвоєнний час.	136
78. Китай та Індія у 1920–1930-ті рр.	138
79. Становлення Турецької Республіки.	140
80. Міжнародні відносини напередодні Другої світової війни.	141
81. Розвиток культури у 1 пол. XX ст.	143
82. Причини, характер та початкові етапи Другої світової війни.	145
83. Друга світова війна: від корінного перелому до капітуляції агресорів. Підсумки війни.	147
84. Нацистський окупаційний режим. Рух опору. Складання антигітлерівської коаліції.	149
85. Міжнародні відносини після Другої світової війни. Початок «холодної війни».	151
86. Військові конфлікти і кризи часів «холодної війни».	153
87. США у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	155
88. Велика Британія у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	157
89. Німеччина у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	158
90. Франція та Італія у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	159
91. Інтеграційні процеси у Європі: 1945 р. — поч. ХХІ ст.	161
92. Розвиток СРСР у 1945–1991 рр.	162
93. Російська Федерація наприкінці ХХ — на поч. ХХІ ст.	164
94. Країни Центральної та Східної Європи у 1945 р. — на поч. ХХІ ст. Польща та Угорщина.	166
95. Румунія, Чехо-Словаччина та Югославія у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	168
96. Китай та Японія у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	170
97. Індія у 1945 р. — на поч. ХХІ ст. Створення Ізраїлю та виникнення близькосхідної проблеми.	172
98. Деколонізаційні процеси. Країни Африки та Латинської Америки у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	174
99. Світ на межі ХХ–ХХІ ст. Постіндустріальне суспільство. Глобальні проблеми сучасності.	176
100. Розвиток культури світу у 1945 р. — на поч. ХХІ ст.	178
Додаток	180
Предметний покажчик	181

СТАРОДАВНЯ ІСТОРІЯ

1. Життя людей за первісних часів.
2. Утворення держави та цивілізації у Давньому Єгипті.
3. Розквіт та занепад єгипетської цивілізації. Культура Давнього Єгипту.
4. Давні цивілізації Месопотамії (Межиріччя).
5. Ізраїльсько-іудейське царство. Перська держава Ахеменідів.
6. Давня Індія.
7. Давній Китай.
8. Зародження та становлення цивілізації у Давній Греції.
9. Розквіт та занепад Давньогрецької цивілізації.
10. Культура Давньої Греції.
11. Рим царської доби та періоду республіки.
12. Падіння республіки та Римська імперія доби принципату.
13. Римська імперія доби домініату. Поділ і падіння імперії.
14. Культура Давнього Риму.

1. ЖИТТЯ ЛЮДЕЙ ЗА ПЕРВІСНИХ ЧАСІВ

- За сучасними даними, зародження людиноподібних істот, що належали до австралопітеків, розпочалося у Африці близько 4,5 млн рр. тому. *Homo habilis* (від грец. — людина уміла) з'явилася 2,5 млн років тому. Вона була здатна виготовляти знаряддя праці і застосовувати їх. *Homo habilis* швидко розселилася до Східної Азії, де перейшла у новий вид — *Homo erectus* (людина прямоходяча).
- Особливою гілкою роду Номо були неандертальці, що населяли землі сучасної Європи та Західної Азії близько 120–128 тис. рр. тому. Їх антропологічний тип характеризувався наявністю міцного скелета з масивними кістками, виступаюча щелепа, широкий ніс і валик. Вони зуміли адаптуватися до суворих кліматичних умов льодовикового періоду. Мозок неандертальця за розмірами не поступався мозку сучасної людини. Захоронення неандертальців свідчать про існування у них ритуалів, первісних форм релігії — анімізм, фетишизм, магія, тотемізм.
- Найдавніші залишки людини сучасного типу (*Homo sapiens* — людина розумна) виявлені в Африці (їх вік близько 150 тис. рр.). Близько 100 тис. рр. тому *Homo sapiens* почали виготовляти кам'яні знаряддя. Складні інструменти з вістрями, пластинами і шкребками, насадженими на рукоятки, датуються близько 45 тис. рр. тому. У Європі люди сучасного типу — кроманьйонці — з'явилися близько 35 тис. рр. тому.
- В епоху пізнього палеоліту люди вже займалися полюванням, збиральництвом, вміли будувати земляні житла; з'явилося гончарне ремесло, ткацтво. Виявами духовної культури став наскельний живопис, примітивні скульптури — палеолітичні Венери тощо. В общині домінував матріархат. Ключове значення мало удосконалення спілкування людей, насамперед мови.
- Під час доби неоліту (VI–IV тис. до н. е.). відбувається **неолітична революція** — перехід від привласниць-

кого (збиральництво, полювання) до відтворювального типу господарювання (тваринництво та землеробство). Неолітична революція дала імпульс виникненню та подальшому розвитку міських поселень, ремесел, писемності та раціональних знань.

- У період мідного віку, або енеоліту, люди навчилися виготовляти металеві знаряддя праці з міді (IV–III тис. до н. е.). Починаючи з III тис. до н. е. настає епоха штучних металів — бронзи (сплав міді та олова). Перший (поява землеробів і скотарів) і другий суспільний поділи праці (виокремлення ремесел) викликали прогресуючу майнову нерівність родової общини. Розвиток скотарства і землеробства збільшував роль чоловіка, що сприяло переходу від матріархату до патріархату. В середині роду виникали великі сім'ї з чоловіками на чолі.
- Майнова і соціальна нерівність призвела до виокремлення родової верхівки. Її представники засідали у племінній раді, відправляли релігійні культи, виділяли зі свого середовища військових вождів і жерців. У результаті завоювань у підпорядкованому (рабському) положенні опинялися цілі племена або групи племен. На зміну ранній первісній общині прийшла сусідська община. Первісне суспільство перейшло у стадію розпаду.

Дати!

2,4 млн — 10 тис. до н. е. — доба палеоліту (кам'яний вік).
6–4 тис. до н. е. — неолітична революція, поява перших цивілізацій.
2–1 тис. до н. е. — бронзовий вік.
Близько 1000 р. до н. е. — 476 р. н. е. — залізний вік.

Запам'ятай!

Антропогенез — процес виокремлення людини зі світу тварин та її подальшого розвитку, що характеризувався ускладненням трудової діяльності, засобів спілкування. Його підсумком стала поява людини розумної.

Археологічна культура — сукупність матеріальних пам'яток, які зустрічаються на певній території та мають спільні риси.

2. УТВОРЕННЯ ДЕРЖАВИ ТА ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ДАВНЬОМУ ЄГИПТІ

- Давньоєгипетська цивілізація виникла на північному сході африканського континенту, вздовж нижньої течії Нілу (Хапі). У IV тис. до н. е. окремі поселення починають об'єднуватися у номи. Основу господарства складало іригаційне землеробство. Створення іригаційних систем вимагало координації дій тисячі людей. Приблизно у 3500 р. до н. е. близько 40 номів об'єднується у рамках Верхнього та Нижнього Єгипту.

- **Династичний період** історії Давнього Єгипту починається з часу політичного об'єднання Верхнього і Нижнього Єгипту з центром у Мемфісі під владою фараона Менеса — засновника першої династії єгипетських фараонів (правителів). Фараон вважався уособленням бога Осіріса та сином бога сонця Амона Ра. У період Раннього царства формуються рабовласницькі відносини.
- За часів Давнього царства, посилення влади фараонів та погляди єгиптян на потойбічний світ привели до початку будівництва пірамід. Найбільш відомими з них є піраміди фараонів Хеопса (Хуфу), Хефрена та Мікеріна. Наприкінці існування Давнього царства єдина держава розпадається.

Дати!

IV тис. до н. е. — об'єднання Верхнього і Нижнього Єгипту.
2612 р. до н. е. — завершення будівництва першої піраміди — фараона Джосера.

Запам'ятай!

Іригаційне землеробство — землеробство у зоні з недостатньою кількістю сезонних опадів, засноване на штучному зрошенні.

Імхотеп (27 ст. до н. е.) — давньоєгипетський вчений, архітектор. За його проектом було побудовано першу піраміду Давнього Єгипту — Джосера.

3. РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД ЄГИПЕТСЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ. КУЛЬТУРА ДАВНЬОГО ЄГИПТУ

- Відновлення єдності давньоєгипетської держави відбулося у період Середнього царства. Новою столицею стали Фіви. В цей час відбувається зростання території, підконтрольній фараонам, розвивається торгівля, вдосконалюються способи обробки металів. Але хвиля повстань бідноти у XVIII ст. до н. е. привела до розпаду держави і тривалого перехідного періоду.
- Нове об'єднання Єгипту за часів Нового царства вважають періодом найбільшого піднесення давньоєгипетської цивілізації. Засновником Нового царства був фараон **Яхмос I**. Серед інших фараонів цього періоду слід відзначити **Тутмоса III** (1479–1425), який максимально розширив кордони Єгипту, приєднавши Сирію, Палестину, Лівію, Нубію тощо та **Ехнатона** (1353–1336), з ім'ям якого пов'язують масштабну релігійну реформу з метою запровадження єдинобожжя — поклоніння богу сонця Атону.
- У період Нового царства суттєвих успіхів досягає давньоєгипетська культура. Відбувається розвиток ієрогліфічної писемності (папіруси), архітектури (храми у Луксорі та Карнаці побудовані на честь бога Амон Ра), живопису (портрет цариці Нефертіті, дружини фараона Ехнатона, датований XIV ст. до н. е.).
- Давні єгиптяни мали знання у галузі медицини, астрономії, математики тощо. Вони створили перші в історії людства медичні трактати, з описом ознак тих чи інших хвороб та рекомендаціями щодо їх лікування. Єгиптяни вираховували площу трикутника, об'єм циліндра, поверхню півкулі, їм були відомі початки алгебри, що дозволяло розв'язувати навіть рівняння з двома невідомими. Єгипетські жерці віщували затемнення сонця, вираховували періодичність розливів Нілу. Землероби Єгипту культивували різноманітні рослини, які завозили з інших регіонів.

- Із VII ст. до н. е. починається процес поступового занепаду давньоєгипетської цивілізації. Він супроводжувався постійними нападами з боку сусідів, зокрема персів, асирійців. Влада фараонів слабшала. Династичний період в історії Єгипту завершився його завоюванням Олександром (Александром) Македонським.
- Останнім етапом існування давньоєгипетської цивілізації став елліністичний період. Після захоплення Єгипту, Олександр (Александр) Македонський розділив його землі між своїми полководцями — діадокхами. Один з них — Птоломей Лаг, став засновником нової правлячої династії Птоломеїв. Столицю Єгипту було перенесено до Олександрії. Деякий час Єгипет залишався головним постачальником зерна у середземноморському регіоні, до того ж мав потужний флот. Проте у 30 р. до н. е. він був завойований Давньоримською державою, перетворившись у її провінцію.

Дати!

2160–1785 рр. до н. е. — Середнє царство.

1580–1085 рр. до н. е. — Нове царство.

664–332 рр. до н. е. — Пізній період.

332–30 рр. до н. е. — Елліністичний період.

Запам'ятай!

Папірус (або **бібліос**) — писальний матеріал, у давнину поширений в Єгипті. Для його виготовлення використовувалася однойменна водно-болотна рослина, що належала до сімейства Осокових. Папірус був поширений в Єгипті вже з III тис. до н. е.

Тутанхамон (1341–1323 рр. до н. е.) — давньоєгипетський фараон періоду Нового царства. Під час свого правління скасував релігійну реформу Ехнатона, що зробило його одним із найважливіших діячів Давнього Єгипту. Ім'я Тутанхамона отримало загальносвітову відомість через відкриття у 1922 р. його гробниці, що виявилася чи не єдиною майже не розграбованою усипальницею фараонів.

Клеопатра (69–30 рр. до н. е.) — представниця династії Птоломеїв, остання цариця Єгипту.

4. ДАВНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ МЕСОПОТАМІЇ (МЕЖИРІЧЧЯ)

- У II тис. до н. е. найбільш впливовими державними утвореннями Межиріччя (території вододілу річок Тигр та Євфрат) стають Вавилон і Ассирія. Період найвищого розквіту **Вавилону** (біля Багдаду, сучасний Ірак) припав на правління царя Хаммурапі. Він підкорив усю Південну Месопотамію, тимчасово підпорядкувавши їй ассирійську державу. Хаммурапі створив звід законів, які тривалий період були джерелом функціонування соціальної, політичної та військової структури суспільства, господарського життя вавилонців. У VIII ст. до н. е. Вавилон потрапив під вплив Ассирії.
- **Ассирія** досягла апогею свого розвитку у 2 пол. VIII ст. до н. е. Нова Ассирійська імперія (750–620 рр. до н. е.) вважається першою імперією в історії людства. Її тогочасні успіхи були пов'язані з ім'ям правителя Тиглатпаласара III (745–727 рр. до н. е.). При ньому було проведено адміністративну реформу, створено регулярну армію, встановлено жорстку централізовану владу над підконтрольними територіями і народами. У VII ст. до н. е. Ассирія підкорила усю Месопотамію, Східне Середземномор'я, Єгипет, Малу Азію, перські та мідійські племена. Однак невдовзі внутрішні суперечності призвели до її занепаду. Ассирія була знищена у VII ст. до н. е. (близько 609 р. до н. е.) Мідією і Нововавилонським (Халдейським) царством.
- За часів правління найбільш відомого нововавилонського царя **Навуходоносора II** (604–561 рр. до н. е.) у Вавилоні з'явилися нові розкішні будівлі та потужні оборонні споруди. Справжнім чудом світу вважалися висячі сади Семіраміди та ворота Іштар. У 539 р. до н. е. Вавилон був завойований Перським царством Ахеменідів.
- Вагомий внесок у розвиток Месопотамії належить **фінікійським містам-державам** (Сідон, Тір, Тріполі — територія сучасного Лівану). Фінікійці були цивілі-

зацією мореплавців і кораблебудівників. Їх алфавіт згодом буде покладено в основу грецького. Протягом I тис. до н. е. вони колонізували майже все узбережжя Середземного моря. Фінікійці мали колонії на Мальті, Сицилії, Сардинії. Після захоплення Фінікії персами (538 р. до н. е.), центр фінікійської цивілізації перемістився до Карфагену (сучасний Туніс), який об'єднав фінікійські колонії Середземномор'я. Зникнення фінікійської цивілізації було зумовлено захопленням Карфагену римлянами у 146 р. до н. е.

Дати!

2750–1500 рр. до н. е. — шумеро-аккадська цивілізація.

1794–1750 рр. до н. е. — правління вавилонського царя Хаммурапі.

1600–146 рр. до н. е. — фінікійська цивілізація.

VII ст. — відновлення незалежності Вавилону. Нововавилонське царство.

Запам'ятай!

Епос — героїчна розповідь про минуле, що поєднує зображення повсякденного життя з описом подвигів легендарних героїв.

«**Епос про Гільгамеша**» — один з найстаріших уцілілих літературних творів у світі, найбільший твір, написаний клинописом, визначна історико-літературна пам'ятка Стародавнього Сходу. «Епос про Гільгамеша» створювався аккадською мовою на підставі шумерських сказань впродовж 1,5 тис. рр., починаючи з XVIII–XVII ст. до н. е.

Клинопис — найбільш рання з відомих систем письма. Для писання використовувалися глиняні таблички, на яких дерев'яною паличкою для письма або загостреним оcherетом видавлювали знаки у формі «клиноподібних» штрихів.

Імперія — колоніальна держава, що встановила власне панування над колоніями та залежними територіями.

Колонізація — процес заселення та освоєння нових територій. Колонізація, як правило, не передбачає втрати колонізаторською спільнотою контролю над своєю колишньою територією. Серед давніх цивілізацій першими широко використовували можливості колонізації фінікійці.

5. ІЗРАЇЛЬСЬКО-ІУДЕЙСЬКЕ ЦАРСТВО. ПЕРСЬКА ДЕРЖАВА АХЕМЕНІДІВ

- Легендарним засновником Ізраїльського царства у Палестині вважають царя Саула (1029–1005 рр. до н. е.). Його наступник — цар Давид (1005–965 рр. до н. е.) об'єднав Ізраїль та Іудею. Свого розквіту **Ізраїльсько-Іудейське царство** сягнуло за часів царя Соломона (965–931 рр. до н. е.), який став ініціатором будівництва грандіозного Іерусалимського храму.
- Видатною пам'яткою давньоєврейської літератури став Старий Завіт — **Біблія**. Вона складається з п'ятикнижжя «Тора», автором якого вважають легендарного пророка Мойсея, що виступив з 10 заповідями єврейського народу, які лягли у основу його релігії — **їудаїзму**. Іншими складовими Біблії є Книга пророків та Писання. Наприкінці I ст. до н. е. Ізраїльсько-Іудейське царство потрапило під вплив давньоримської держави.
- У сер. VI ст. до н. е. виникає потужна **Перська держава**, на чолі якої стояла династія Ахеменідів, засновником якої був Кір II Великий (558–530 рр. до н. е.). Її територія простягалася від Греції до Індії і була розділена на 20 округів — сатрапій. Перси вели постійні війни з Єгиптом, Вавилоном, Грецією. Кінець правлінню Ахеменідів поклало завоювання Персії Олександром (Александром) Македонським у 331 р. до н. е.

Дати!

XI ст. до н. е. — утворення Ізраїльсько-Іудейського царства.
550 р. до н. е. — поява Перської держави Ахеменідів.

Запам'ятай!

Іудаїзм — національно-релігійний світогляд єврейського народу, одна з найдавніших монотеїстичних релігій людства (поклоніння Яхве).

6. ДАВНЯ ІНДІЯ

- Зародження цивілізації у Межиріччі Інду і Гангу відбулося у III тис. до н. е. Це була **Індська цивілізація**. Населення тогочасної Індії — дравіди, займалося іригаційним землеробством (пшениця, жито, рис), торгівлею (торговельні зв'язки підтримувались з Месопотамією, Аравією), вміло обробляти метали, зокрема бронзу. Дравідам була відома цегляна кладка, вони використовували каналізацію, туалети. Найбільшими осередками Індської цивілізації були міста Хараппа та Мохенджо-Даро. Причини занепаду цієї цивілізації наразі достеменно невідомі. Найбільш вірогідним поясненням виглядає погіршення кліматичних умов у сукупності з міграційними процесами.
- У сер. II тис. до н. е. на територію Індії прийшли арії. Вони близько 2 тис. рр. до н. е. відокремились від персів і почали рух у бік Індостану. Індоарії стали носіями **Ведійської цивілізації**. На відміну від Індської, вона вже мала літературну мову — санскрит. Нею створено найдавнішу пам'ятку давньоіндійської літератури — «Рігведу» (збірка релігійних текстів, покладених в основу індуїзму). Іншими літературними пам'ятками того часу стали героїчні епоси «Махабхарата» та «Рамаяна». В основі Ведійської цивілізації був культ трьох головних богів — Брахми (бог-творець), Вішну (бог-охоронець) та Шиву (бог-руйнівник). Всі вони мали зданість набувати різних тимчасових образів — аватарів.
- У сер. I тис. до н. е. Ведійська цивілізація з її заплутаною системою варн, переживає кризу. На цьому тлі відбулося зародження нової цивілізації — **Буддійської**, заснованої на ідеях буддизму — першої світової релігії. У 327–325 рр. Індія пережила вторгнення Олександра (Александра) Македонського. Зустріч цивілізації сприяла зближенню Індії з елліністичним світом та проникненню грецьких і частково перських впливів у західні райони Північної Індії.

- Розквіт Буддійської цивілізації припав на правління царя Ашоки (273–232 рр. до н. е.), який зробив буддизм державною релігією, а у своїй внутрішній та зовнішній політиці дотримувався принципу ненасильства — ахімси. Після смерті Ашоки Індія розпалась на кілька окремих князівств.

Дати!

III тис. до н. е. — XV ст. до н. е. — Індська цивілізація.
XV ст. до н. е. — V ст. до н. е. — Ведійська цивілізація.
V ст. до н. е. — III ст. н. е. — Буддійська цивілізація.

Запам'ятай!

Веди — збірка найдавніших релігійних текстів індуїзму, створених мовою санскрит.

Варни — система поділу давньоіндійського суспільства на чотири закритих групи — касты. Існували касты брахманів (жерці, вчені); кшатріїв (воїни, правителі); вайш'ї (землероби, торговці, ремісники); шудрів (слуги, наймані робітники).

Індуїзм — одна з індійських релігій, яку переважно трактують як сукупність релігійних традицій і філософських шкіл з наявними спільними рисами, що виникли під час існування Ведійської цивілізації. Буквальний переклад із санскриту означає «вічна релігія» або «вічний шлях».

Сідхартха Гаутама, або **Будда** (623–543 рр. до н. е.) — індійський раджа, духовний вчитель та легендарний засновник буддизму.

Буддизм — релігійно-філософське вчення (дхарма) про духовне пробудження (бодхі), що виникло приблизно у VI ст. до н. е. у Давній Індії. Основними категоріями буддизму є сансара (колесо перероджень); карма (духовний образ людини); «чотири благородні істини» — про страждання, про виникнення страждання, про припинення страждання, про шлях до припинення страждання; нірвана (найвище блаженство, припинення перероджень).

Джайнізм — давньоіндійське релігійно-філософське вчення, яке передбачало не нанесення шкоди будь-якій істоті у світі. Засновник — Вардхамана Махавіра.

7. ДАВНІЙ КИТАЙ

- Китайська цивілізація виникла у III тис. до н. е. у Міжиріччі Янцзи і Хуанхе. Перші державні утворення на території сучасного Китаю виникли близько 2700 р. до н. е. Час від часу вони об'єднувалися під владою імператорів, але згодом розпадалися.
- У IV ст. об'єднання Китаю відбулося під владою імператорів з династії Цінь, які завершили тривалу епоху «воюючих царств». Свого найвищого підйому династія досягла у III ст. до н. е. за часів імператора **Цінь Шихуанді**. В основу державного управління та суспільних відносин було покладено ідеї **легізму**. Згідно з адміністративною реформою імператора, Китай було поділено на 36 областей, які, у свою чергу, ділилися на повіти та райони на чолі з відданими людьми. Також було проведено військову реформу. Цінь Шихуанді ініціював масштабне будівництво доріг, створення єдиної системи вимірювання та ваг, стандартизацію ієрогліфічного письма. В цей час було започатковано будівництво Великої китайської стіни, яке тривало до 1644 р. Прибічники конфуціанства жорстоко переслідувалися.
- Після смерті Цінь Шихуанді до влади прийшли імператори з нової династії Хань (206 р. до н. е. — 220 р. н. е.). Державні порядки було дещо пом'якшено, а державною релігією та ідеологією стає **конфуціанство**. За часів правління династії Хань відбулося два потужних народних виступи: «червонобрових» (18–27 рр.) та «жовтих пов'язок» (184–199 рр.). Зростання невдоволення народних мас політикою імператорів династії Хань привело до того, що у 220 р. Китай знову розпадається на окремі князівства.
- Давній Китай став місцем появи компасу, шовку, паперу. Спочатку для виготовлення останнього використовували залишки шовкових коконів, але це було не рентабельно, тому згодом китайці винайшли дешевший

процес, коли виробництво паперу заснували на обробці деревинних волокон. Винахід паперу та туші став передумовою для появи книгодрукування. Набула поширення каліграфія — стилізоване зображення ієрогліфів.

- У період правління династії Хань все більше уваги приділялося збору, систематизація та коментуванню давніх пам'яток. Відбувається зародження філології, поетики, історіографії. Розвитку торговельних зв'язків з іншими країнами сприяло заснування «Великого шовкового шляху».

Дати!

246–210 рр. до н. е. — правління імператора Цінь Шихуанді.

Запам'ятай!

Легізм — політико-філософське вчення, яке передбачало, що всі процеси у державі повинні відбуватися за встановленим порядком — законами, виконання яких забезпечується застосуванням насильства з боку органів державної влади. Іншою стороною легізму був розподіл чинів і титулів не за походженням, а за здібностями.

Конфуціанство — китайське етико-філософське вчення, яке базується на ідеї держави — великої родини, в якій всі зобов'язані з повагою один до одного сприймати своє становище у суспільстві як цілком справедливе. Засновник вчення — Конфуцій.

Конфуцій (551–479 рр. до н. е.) — давньокитайський мислитель і філософ. Його вчення справило глибокий вплив на життя Китаю та Східної Азії, ставши основою філософської системи, відомої як конфуціанство. Був відомий як перший професійний педагог Давнього Китаю. Свої основні ідеї виклав у книзі «Бесіди та розмірковування».

Даосизм — релігійно-містичне вчення, засноване на припущенні можливості повного єднання людини з природою та досягненні абсолютної гармонії (Дао) й безсмертя. Засновник — Лао-Цзи (604–517 рр. до н. е.).

Велика китайська стіна — найбільший пам'ятник архітектури. Проходить по північному Китаю. Її загальна довжина становила 8851,9 км. До будівництва було залучено приблизно 1 млн чоловік.

8. ЗАРОДЖЕННЯ ТА СТАНОВЛЕННЯ ЦИВІЛІЗАЦІЇ У ДАВНІЙ ГРЕЦІЇ

- В історії Давньої Греції виділяють такі періоди:
 - егейський, або крито-мікенський (кін. III–II тис. до н. е.);
 - «гомерівський», або «темних віків» (XI–IX ст. до н. е.);
 - архаїчний (VIII ст. до н. е. — VI ст. до н. е.);
 - класичний (V–IV ст. до н. е.);
 - еллінський (остання третина IV ст. до н. е. — сер. II ст. до н. е.).

- **Мінойсько-ахейська палацова цивілізація.** Одним із центрів давньогрецької цивілізації у II тис. до н. е. був острів Крит. Боротьба за гегемонію між окремими його центрами закінчилася перемогою Кносса (близько 1700 р. до н. е.). Припускають, що виверження вулкана (1500–1450 рр. до н. е.) призвело до занепаду острівної цивілізації.
- У II тис. до н. е. ахейські племена створили державу — Мікенське царство. Розквіт Мікен припав на правління легендарного царя Агамемнона. Цей період прийнято називати «героїчним» століттям, відомим завдяки гомерівським міфам, оповідам про Троянську війну тощо.
- У XIII–XII ст. до н. е. відбувся перехід від родового ладу до державної організації полісного типу. Центром держави було місто, яке виникало шляхом злиття кількох сіл для зміцнення їх обороноздатності. Поліс поділявся на філи (племена), кожна філа — на фратрії (міжродові об'єднання), фратрії — на роди. На вершині соціальної піраміди перебувала група родової знаті — аристократія (від грец. — влада кращих).
- Домінування ахейців на межі XII–XI ст. до н. е. закінчилося разом з вторгненням нових грецьких племен — дорійців, які протиставили бронзовим мечам ахейців більш ефективну залізну зброю. Близько 1050 до н. е. мікенська цивілізація припинила своє існування. Почався **період «темних віків»**, що став часом занепаду, повернення до натурального господарства.

- **Архаїчний період** настав після дорійської навали. Зростає вплив міст-полісів (Афіни, Спарта). Афінські царі поступово втрачали свою владу, яка переходила до міських магістрів — архонтів. Починаючи з 750 р. до н. е. зростає значення ареопагу (ради старійшин, яка складалася з колишніх архонтів). Головні питання управління полісом вирішувались загальними зборами вільних чоловіків на агорі — центральній торговельній площі міста.
- Відбувається **Велика грецька колонізація**. Її основними причинами стало збільшення кількості рабів та масове обезземелення. Основні напрями: західний (Південна Італія, Сицилія); північно-східний (егейське та чорноморське узбережжя); південне (дельта Нілу). Колонізація вирішила проблему перенаселення, збільшила обсяги торгівлі, встановила панування греків у басейні Егейського і Чорного морів, сприяла поширенню грецької культури.
- Протягом усього архаїчного періоду відбувалася боротьба між демосом (народом) та аристократією. У цьому контексті важливе значення для Афін і всієї Греції мали закони афінського архонта Солона (640–559 рр. до н. е.). Вони ліквідували боргове рабство та наділили вищою законодавчою владою Народні збори, що заклало основи рабовласницької демократії в Афінах.

Дати!

II тис. до н. е. — існування Мінойсько-ахейської палацової цивілізації.

VIII–VI ст. до н. е. — Велика грецька колонізація.

Запам'ятай!

Античність — цивілізації Давньої Греції та Риму у всій багатоманітності їх форм.

Тиранія — форма державної влади, встановлена насильницьким шляхом та заснована на одноосібному правлінні.

Поліс — суверенне місто-держава, населення якого об'єднане спільністю мови, релігії, культурних традицій, політичних і торговельних зв'язків.

9. РОЗКВІТ ТА ЗАНЕПАД ДАВНЬОГРЕЦЬКОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

- **Класичний період.** Розквіт Афін припадає на правління архонта Перикла (462–429 рр. до н. е.). Існуюча тоді система управління отримала назву афінської демократії (від грец. — влада народу). В управлінні брало участь більшість народу — демосу. У той же час ця більшість становила 20% від усього населення, адже ні жінки — афінські громадянки, ні метеки — вільні люди з інших полісів, які переселились до Афін, ні раби ніяких політичних прав не мали.
- Свої особливості мав політичний устрій головного конкурента Афін за вплив на Пелопонесському півострові — Спарти. Верховна влада в Спарті належала двом царям-полководцям (басилевсам), вони могли радитися з герусією (Радою старійшин) та апеллою (Народними зборами). Залежне населення, позбавлене політичних прав, було відоме як ілоти.
- Вторгнення персів тимчасово послабило протистояння серед грецьких полісів. Переможне завершення греко-перських війн (500–449 рр. до н. е.), створення у їх ході Делоського союзу сприяло піднесенню Афін. Проте поновлення боротьби між Афінами і Спартою за гегемонію в Греції призвело до Пелопонесської війни (431–404 рр. до н. е.). Через поразку Афін, демократичну форму правління змінила аристократична.
- У сер. IV ст. до н. е. ослабленням Афін скористалося Македонське царство, яке посилювалося за часів царя Філіпа II (382–336 рр. до н. е.). Після перемоги у битві при Херонеї (338 р. до н. е.) македонці створили Корінфський союз, підпорядкувавши собі більшу частину материкової Еллади, за винятком Спарти. В результаті завоювань сина Філіпа II Олександра (Александра) Македонського було створено величезну імперію, розділену після смерті полководця між його воєначальниками — діadoхами.
- **Елліністичний період.** Час із 336 до 30 рр. до н. е. називають епохою еллінізму. Початок

епохи еллінізму характеризувався переходом від полісної політичної організації до спадкових елліністичних монархій, зміщенням центрів культурної та економічної активності з Греції до Малої Азії і Єгипту. На цьому етапі грецька цивілізація поступово переходить під вплив Риму. У 27 р. до н. е. Греція набуває статусу римської провінції.

Дати!

490 р. до н. е. — Марафонська битва.

480 р. до н. е. — битва при Фермопілах. Подвиг 300 спартанців.

Запам'ятай!

Акрополь — піднесена та добре укріплена частина давньогрецького міста, де знаходилися головні політичні та релігійні інституції полісу.

Еллінізм — період в історії Середземномор'я, що характеризується проникненням грецької мови і культури на території, які увійшли до складу держав діадохів, утворених після смерті Олександра (Александра) Македонського на завойованих їм територіях, взаємопроникненням грецької та східних, зокрема перської, культур, а також виникненням класичного рабства.

Олігархія — влада небагатьох. Цей політичний режим передбачає, що владні повноваження зосереджені у руках невеликої групи найбільш заможних громадян, при цьому основні рішення приймаються не в інтересах громади, а у їх власних інтересах.

Перикл (495–429) — афінський архонт, прибічник демократичного устрою поліса. Відбудував Акрополь, зруйнований персами, розпочав будівництво Парфенону. Запровадив виплату заробітної плати держслужбовцям.

Олександр (Александр) Македонський (356–323 рр. до н. е.) — видатний полководець, син Філіпа II, учень Аристотеля. Отримав чимало перемог, які стали класикою військової справи (битви при Граніке, Гавгамелах, Гідаспі). Завоювавши Малу та Середню Азію, Вавилон, Персію, Індію, Сирію, Єгипет, створив першу в історії світову державу.

10. КУЛЬТУРА ДАВНЬОЇ ГРЕЦІЇ

- В основу давньогрецької культури було покладено міфологічний світогляд греків. У архаїчну епоху сформувався пантеон грецьких верховних (олімпійських) богів: Зевс, Посейдон, Аїд, Арес, Гера, Афінa, Деметра, Артемїда, Гермес, Аполлон, Афродіта, Діоніс. Тоді ж виникають загальногрецькі релігійні центри — Дельфи з оракулом Аполлона та Олімпія з храмом Зевса.
- Під час **архаїчного періоду** в архітектурі переважали споруди культового характеру, які переважно будувалися у дорійському (монументальність) або іонійському (легкість) стилі. Найбільш відомі споруди: храм Аполлона у Сіракузах; храм Артемїди в Ефесі, що вважався дивом світу. Виникає монументальна грецька скульптура: курос (оголений юнак), кора (одягнена дівчина). У епоху архаїки зароджується грецька філософія. Перші філософські праці належали Фалесу, Анаксимандру, Піфагору. Вони намагалися пояснити устрій Всесвіту. В літературі домінувала епічна поезія. Її представниками були Гомер («Іліада», «Одіссея») та Гесіод («Теогонія», «Труди і дні»).
- Під час **класичного періоду** споруджувалися храми з багатим скульптурним оздобленням: в Олімпії, Дельфах, Афінах. Грандіозним архітектурним ансамблем став Афінський акрополь, який будували під керівництвом Фідія. Його авторству належить диво світу — 14-метрова статуя Зевса Олімпійського. Скульптор Мірон створив такі твори, як «Дискобол», «Афіна та Марсій». У IV ст. до н. е. стало відомим ім'я Скопаса, який прикрашав диво світу — Мавзолей у Галікарнасі.
- Видатним художником класичної Греції був Аполлодор Афінський. Йому належить відкриття ефекту світлотіні, що фактично започаткувало живопис у сучасному його розумінні.
- У класичний період тривав розвиток філософії. Її успіхи пов'язані з іменами Сократа, Платона та Аристотеля.

Зароджується історична наука. У V ст. до н. е. з'явилися праці «батька історії» Геродота та Фукидіда. Розвивається медицина (Гіпократ) і точні науки.

- У V–IV ст. до н. е. розквітає драматургія. Її жанри: трагедія (з грец. — пісня цадів), сюжетами для якої служили міфи, і комедія (з грец. — пісня веселих селян). Видатні драматурги-трагіки — Есхіл, Софокл, Евріпід, комедіограф — Арістофан.
- На **елліністичному етапі** в архітектурі на перший план виходить світське будівництво. Визначною спородою став Фароський маяк біля Олександрії (близько 300 р. до н. е.) — одне із семи див світу. Скульптурі притаманна грандіозність, велич. Прикладом цього стала статуя бога Геліоса (III ст. до н. е.) — колос Родоський, висотою понад 30 м. У 224 р. до н. е. статую зруйнував землетрус. Шедеврами елліністичної скульптури вважаються Афродита (Венера) Мілоська Олександра (Агесандра), Ніка Самофракійська і Афродита Анадіомена, творці яких невідомі.
- Суттєвих успіхів було досягнуто в астрономії, ботаніці, географії, математиці та медицині. Синтезом математичних знань давніх греків стала праця Евкліда «Елементи». Архімед Сіракузький сформулював основний закон гідростатики.
- В історичних творах розкривається ставлення людини до суспільства, політичних і соціальних проблем. Виникають нові філософські течії: кініків, скептиків, стоїків (Зенон), епікурійців (Епікур). Художня література доби еллінізму була представлена епосом, лірикою, драматургією, біографічними творами. Будуються великі бібліотеки (у Пергамі, Антиохії, Олександрії).

Дати!

776 р. до н. е. — проведення перших Олімпійських ігор.

Запам'ятай!

Філософія — любов до мудрості. Наукова дисципліна, яка вивчає найбільш істотні характеристики та принципи буття людини, пізнання нею навколишнього світу.

11. РИМ ЦАРСЬКОЇ ДОБИ ТА ПЕРІОДУ РЕСПУБЛІКИ

Історія Давнього Риму поділяється на кілька етапів:

- царський (753–510 рр. до н. е.);
- республіканський (509–30 рр. до н. е.);
- імперський (27 р. до н. е. — 476 р. до н. е.).

- Рим було засновано у 753 р. до н. е. племенами сабінян, латинян та етрусків. Протягом царського періоду в Римі правило всього 7 царів (зокрема і легендарний Ромул). Всі вони були етрусського походження. Суспільство поділялося на патрициїв (корінних римлян), плебеїв (простолудинів) і рабів. Останнього царя — Луція Тарквінія Гордого римляни позбавилися у 510 р. до н. е., після чого було встановлено республіканську форму правління.

- У політичній системі Римської республіки головна роль належала сенату (від лат. — Рада старійшин), що складався з представників 300 родів. Сенаторів призначали консули, а згодом — цензори. Законодавчими органами вважалися народні збори (коміції), хоча вони і не мали права законодавчої ініціативи. Виконавча влада перебувала в руках магістратів. Вищою виборною магістратурою за часів республіки були консули.
- Історія республіки почалася із завзятої боротьби між патриціями і плебеями, які вимагали надання їм політичних прав. У V ст. до н. е. плебеї отримали право обирати власних представників до сенату — народних трибунів, а з IV ст. до н. е. одного з консулів обирали з плебеїв, що привело до зрощування двох груп у нову еліту — нобілітет, яка диктувала свої умови ремісникам і торговцям (вершникам) та бідності (плебсу).
- Завершення боротьби патрициїв і плебеїв сприяло переходу Риму до підкорення італійських міст (340–268 рр. до н. е.). Після цього римська експансія була спрямована на Середземномор'я, де Рим зіштовхнувся з протидією Карфагену, що привело до серії війн між ними. Внаслідок останньої Пунічної війни (149–146 рр. до н. е.)

Карфаген було зруйновано, що дозволило римлянам встановити своє панування над Середземномор'ям. До кінця II ст. до н. е. Рим підпорядкував собі Македонію, Сирію, більшість грецьких полісів та західну частину Малої Азії.

- Проте переможні війни і викликане ними стрімке зростання економіки спровокувало на межі II–I ст. до н. е. глибоку внутрішню кризу. Масовий приток дешевих рабів зумовив те, що основним типом господарства стали середні рабовласницькі ферми, які поставляли на ринок дешеву продукцію. Дрібні господарства селян були не здатні витримати конкуренції та розорялися. За таких умов важливе значення мали реформи народних трибунів Тиберія (162–133 рр. до н. е.) і Гая (153–121 рр. до н. е.) Гракхів, що були спрямовані на обмеження великої земельної власності та передачу надлишків у користування плебсу.
- Протидія реформам з боку сенату викликала кризу республіки, і у I ст. до н. е. у Римі починаються громадянські війни. Владу захоплюють диктатори, першим з них став полководець Луцій Корнелій Сулла, який у 82 р. до н. е. встановив одноосібну владу. Республіка пережила свої останні дні.

Дати!

753 р. до н. е. — заснування Риму.

450 р. до н. е. — поява «Законів XII таблиць» — першого писаного джерела римського права.

149–146 рр. до н. е. — III Пунічна війна. Поразка Карфагену.

74–71 рр. до н. е. — повстання гладіаторів на чолі зі Спартаксом.

Запам'ятай!

Ганнібал (247–183 рр. до н. е.) — карфагенський полководець, учасник II Пунічної війни (218–202 рр. до н. е.). Розгромив римлян у битві при Каннах (216 р. до н. е.).

Республіка — форма державного правління, що передбачає всенародне обрання вищих органів державної влади, громадяни наділені політичними правами і рівні перед законом.

12. ПАДІННЯ РЕСПУБЛІКИ ТА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ ДОБИ ПРИНЦИПАТУ

- У сер. I ст. до н. е. значною популярністю у Римі користувався талановитий полководець та красномовний оратор **Гай Юлій Цезар** (100–44 рр. до н. е.). Зростанню його авторитету сприяло успішне завоювання Галлії, намісником якої він став. У 59 р. до н. е. Цезаря обрали римським консулом. Згодом він зі своїми легіонами пішов на Рим і, розбивши у вирішальній битві при Форсалі війська сенату, захопив владу у «вічному місті». У 45 р. до н. е. Цезаря проголосили довічним диктатором, а також верховним понтифіком — релігійним главою Риму.
- Проте вже наступного року новий правитель став жертвою замаху з боку senatorів. Після смерті Цезаря основна боротьба за владу розгорнулася між його полководцем Марком Антонієм та племінником Октавіаном Августом, який користувався підтримкою сенату на чолі з Марком Тулієм Цицероном. У результаті громадянської війни Октавіан став одноосібним правителем римської держави та прийняв титул імператора (27 р. до н. е. — 14 р. н. е.).
- Історія Римської імперії ділиться на два великі етапи: принципат (від лат. *Principes* — перший серед рівних) і домінат. **Принципат** (I–III ст.) будувався на поєднанні монархічних та республіканських елементів. Було збережено, хоча і у видозміненому вигляді, більшість республіканських органів правління, зокрема і сенат, відбувалося формування постійної найманої армії.
- Під час правління імператора Тиберія (14–37 рр.) з'являються перші свідчення про зародження у східних провінціях імперії нової релігії — **християнства**. Перші християни сприймалися вороже і піддавалися гонінням, які особливо поширилися за часів правління імператорів Калігули (37–41 рр.) та Нерона (54–68 рр.). Обидва займалися марнотратством та відрізнялися немотивованою жорстокістю у ставленні до оточуючих.

- Розквіт імперії припав на правління імператорів Веспасіана (69–79 рр.), Тіта (79–81 рр.), Доміціана (81–96 рр.) і Траяна (98–117 рр.), який максимально розширив кордони імперії, розгромивши Дакію, перетворивши на римську провінцію Вірменію, завоювавши Месопотамію та Парфію. У III ст. Римська держава переживає серйозну кризу, провінції виходять з-під контролю центру, настає ера «солдатських імператорів».

Дати!

48 р. до н. е. — розгром Цезарем війська сенату на чолі з Гнеєм Помпеем у битві при Форсалі.

44 р. до н. е. — вбивство Гая Юлія Цезаря — фактичного засновника Римської імперії.

31 р. до н. е. — перемога Октавіана Августа над Марком Антонієм і єгипетською царицею Клеопатрою у битві при мисі Акції.

27 р. до н. е. — Октавіан Август стає імператором.

1 р. н. е. — гіпотетична дата народження Ісуса Христа. Початок нової ери.

Запам'ятай!

Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) — римський сенатор, консул, оратор, філософ, учасник громадянських воєн.

Ісус Христос (1–33 рр.) — проповідник з Іудеї, засновник християнства.

Християнство — світова релігія, заснована на житті та віровченні Ісуса Христа, описаних у Новому Заповіті (Євангеліє).

Тріумф — урочистий в'їзд до Риму полководця та його війська. Влаштовувався тільки у тих випадках, коли втрати противника становили щонайменше 5 тис. воїнів.

Провінція — території, контрольовані Римом поза Аппенінським півостровом (керую від імені).

Легіон (від лат. lego — збирати) — військовий підрозділ у Давньому Римі.

13. РИМСЬКА ІМПЕРІЯ ДОБИ ДОМІНАТУ. ПОДІЛ І ПАДІННЯ ІМПЕРІЇ

- Кризу імперії III ст. було подолано за часів імператора Діоклетіана (284–305 рр. н. е.). Він став творцем нової політичної системи, що отримала назву **домінату**. Імператор ставав носієм божественної, абсолютної влади. Сенатори, магістри і народні збори реальних повноважень не мали. Діоклетіан поділив імперію на чотири частини — тетрархія. Рим втратив статус головного міста країни. Відбулося посилення гонінь на християн.
- Важливу роль у історії Римської імперії відіграв імператор Константин (313–337 рр.). Він видав Міланський едикт, що запроваджував віротерпимість, тим самим легалізувавши християнство. Згодом столицю імперії було перенесено до Константинополя (330 р.). У 395 р., за правління імператора Феодосія, відбувся поділ держави на західну (Рим) і східну (Візантія) частини.
- Протягом V ст. Рим систематично грабувався племенами германців. У 476 р. германський вождь Одоакр захопив Рим та вбив останнього римського імператора — Ромула Августула. Це стало не лише завершенням існування Західної Римської імперії, але й кінцем історії Стародавнього світу.

Дати!

313 р. — видання Константином Міланського едикту.

395 р. — поділ Римської імперії.

476 р. — падіння Західної Римської імперії.

Запам'ятай!

Нікейський собор (325 р.) — перший Вселенський собор (зібрання вищих церковних сановників) в історії християнства. Собор прийняв символ віри (основоположні ідеї християнства).

Церква — релігійна організація послідовників певного віровчення.

14. КУЛЬТУРА ДАВНЬОГО РИМУ

- **Період республіки.** Найдавніші дані щодо давньоримської культури стосуються III ст. до н. е. Римляни, за своїми релігійними поглядами, були політеїстами. Вони поклонялися Юпітеру — богу грому та блискавки, Юноні — богині шлюбу, Мінерві — богині мудрості, Плутону — богу потойбічного світу, Нептуну — богу морської стихії, Весті — богині священного вогню тощо.
- Для архітектури доби республіки був притаманний утилітаризм та практичність. Римляни будували дороги, фортифікаційні споруди, мости, водопроводи-акведуки. Найдавнішим є Аппієвий шлях (IV ст. до н. е.). Римляни першими почали використовувати під час будівельних робіт бетон. У III–II ст. до н. е. в цілому було завершено забудову римського Форуму — центральної міської площі. Її архітектурний ансамбль створювали храм Юпітера, Юнони і Мінерви, будівлі Табуларію (державного архіву) та Курії (місце, де відбувалися засідання сенату).
- Вагомим досягненням римського мистецтва став скульптурний портрет. Він відрізнявся від грецького, схильного до ідеалізації людини, тяжінням до реалізму. У II–I ст. до н. е. відбувається становлення римської наукової і художньої літератури. Вона знаходилась під помітним впливом досягнень еллінської цивілізації.
- Серед видатних вчених доби республіки слід відзначити Варрона та Тіта Лукреція Кара. Останньому належить авторство поеми «Про природу речей», у якій знайшла відображення атомна теорія, погляди на походження Всесвіту та нашої планети тощо. Вагомий внесок у розвиток культури республіканського Риму належить Марку Тулію Цицерону — видатному політичному і громадському діячу, вченому, оратору.
- У II–I ст. до н. е. римська література збагатилась творами поета-лірика Катулла, комедіографів Плавта та Теренція, трагіка Лівія Андроніка.

- **Період імперії.** Римським імператорам була притаманна гігантоманія, що перш за все позначилося на розвитку архітектури. За наказом Октавіана Августа на Марсовому полі Риму було встановлено Вістар миру (19–9 рр. до н. е.). Його прикрашали рельєфи, що зображували жертвопринесення богині Миру. Імператори Веспасіан і Тіт увіковічили свої імена будівництвом величезного амфітеатру для проведення гладіаторських боїв — Колізею (від лат. *colosseus* — колосальний). Свої перемоги імператори відзначали спорудженням особливих тріумфальних арок. Наприклад, арку Тіта було встановлено у 81 р. на честь підкорення Іудеї. Безперечним досягненням давньоримської архітектури є Пантеон («храм усіх богів»), збудований за часів правління імператора Адріана.

- В імперський період подальший розвиток отримала **скульптура**. Переважно створювалися зображення імператорів та членів їх родин.
- В цей час створюються кращі зразки **класичної римської літератури**. Римський сенатор Меценат власним коштом підтримував талановитих діячів мистецтва. Серед тих, хто отримував від нього допомогу, — поети Вергілій («Енеїда»), Горацій («Оди»), історик Тіт Лівій. Їх сучаснику Овідію належать твори «Метаморфози», «Мистецтво кохання». I–II ст. стали часом інтенсивного розвитку давньоримської історіографії: Тацит («Аннали»), Светоній («Життя 12 Цезарів»), Плутарх («Порівняльні життєписи»). У літературі провідні ролі належали сатирикам Ювеналу та Петронію, байкарю Федру. Новим жанром став роман (Апулей).

Дати!

75–82 рр. до н. е. — будівництво Колізею.

Запам'ятай!

Луцій Сенека (4 р. до н. е. — 65 р.) — римський філософ-стоїк, поет і державний діяч. Вихователь імператора Нерона.

ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІВ

15. Поняття «історія Середніх віків». Європа у ранньому Середньовіччі.
16. Франція у високому Середньовіччі.
17. Англійське королівство у добу класичного Середньовіччя.
18. Священна Римська імперія у X–XIV ст.
19. Країни Середземномор'я у добу класичного Середньовіччя.
20. Середньовічне суспільство та його структура.
21. Середньовічне місто.
22. Християнізація Європи.
23. Хрестові походи. Заснування інквізиції.
24. Візантійська імперія у V–XV ст.
25. Виникнення ісламу. Арабський халіфат.
26. Середньовічна культура Західної Європи.
27. Період раннього Відродження у західноєвропейській культурі.
28. Держави Центральної та Східної Європи у Середньовіччі.
29. Північно-Східна Русь у XII–XV ст.
30. Турецька держава. Утворення Османської імперії.
31. Середньовічна Індія.
32. Китай у добу Середньовіччя.
33. Доколумбові цивілізації Америки.

15. ПОНЯТТЯ «ІСТОРІЯ СЕРЕДНІХ ВІКІ». ЄВРОПА У РАНЬОМУ СЕРЕДНЬОВІЧчі

- Термін «Середні віки» з'явився в Італії в епоху Відродження. За допомогою нього визначали період від падіння Західної Римської імперії і до початку Ренесансу. У сучасній історичній науці виділяють такі періоди в історії Середньовіччя:
 - раннє Середньовіччя (кінець V — сер. IX ст.);
 - високе або класичне Середньовіччя (X—XIII ст.);
 - пізнє Середньовіччя (XIV—XV ст.).
- В епоху раннього Середньовіччя відбулося Велике переселення народів, з'явилися вікінги, виникли варварські королівства остготів в Апеннінах та вестготів у Аквітанії і на Піренеях. На цьому історичному етапі Північна Африка та Іспанія були поглинуті Арабським халіфатом, на Британських островах існувало безліч невеликих держав, утворених племенами англів, саксів і кельтів, виникають державні утворення в Скандинавії, а також у Центрально-Східній Європі: Велика Моравія і Київська Русь.
- Особливо слід відзначити **Франкську державу**, яка виникла наприкінці V ст. на території колишньої римської провінції Галлії. Її засновником вважають короля Хлодвіга (466–511 рр. н. е.) з династії Меровінгів. Влада була централізована, а країна поділена на округи, народні збори вже не мали суттєвого впливу. Перший сановник називався майордомом, командувач кінноти — маршалом. Округи перебували під владою графів та герцогів. При ньому було розроблено відому правову пам'ятку Раннього Середньовіччя — Салічну правду, що стала першим кодексом законів германців. Хлодвіг зробив столицею свого королівства Париж (508 р. н. е.).
- У період розквіту держави франків, що припав на час правління Карла Великого (768–814 рр.), були підкорені племена саксів, лангобардів, баварців. Наприкінці VIII ст. королівство франків займало більшу частину Європи. Отримавши підтримку з боку Ватикану, Карл був коронований Папою Римським, ставши першим ім-

ператором Франкської або Каролінгської імперії. Згодом нащадки Карла Великого поділили між собою його імперію, уклавши Верденський договір (843 р.). Відповідно до його умов було створено:

- Західно-франкське королівство (сучасна Франція);
- Середнє королівство (сучасні Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Швейцарія);
- Східно-франкське королівство (сучасна Німеччина).

Дати!

IV–VII ст. — Велике переселення народів.

449 р. — германські племена англів і саксів потрапляють до Британії.

451 р. — римляни і племена вестготів на чолі з Теодорихом I у битві на Каталаунських полях зупинили просування гунів на Захід.

486 р. — створення королівства франків.

800 р. — проголошення Карла Великого імператором.

843 р. — Верденський договір. Поділ Франкської імперії.

Запам'ятай!

Велике переселення народів — назва сукупності етнічних переміщень у Європі в IV–VII ст., які відбувалися головним чином з околиць Римської імперії. Більшість з них були ініційовані вторгненням гунів зі сходу в сер. IV ст. н. е.

Гуни — кочовий народ, який у 70-х рр. IV ст. прийшов з Азії до Східної Європи. Більшість вчених поділяють гіпотезу про походження гунів від центрально-азіатського народу хунну, згадуваного у давньокитайських джерелах.

Вікінги — ранньосередньовічні скандинавські мореплавці, у VIII–XI ст. здійснювали морські походи від Франції до Каспію, від Готланду до Північної Африки. Більшість вікінгів були вільними селянами, які жили на території сучасних Швеції, Данії та Норвегії. Залишати осілий спосіб життя змушувало малоземелля та перенаселення їх рідних країн. За релігійними поглядами серед вікінгів переважали язичники.

16. ФРАНЦІЯ У ВИСОКОМУ СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

- З 987 р. влада у Західно-франкському королівстві належала династії Капетингів. Володіння Капетингів були значно розширені у роки правління Філіппа IV Красивого (1285–1314). Його політика була спрямована на посилення авторитету королівської влади. Це викликало занепокоєння у Римі. Конфлікт короля з Папою Римським, змусив Філіппа IV Красивого шукати підтримки у дворян. З цією метою монарх скликає Генеральні штати. На їх зборах дворяни та заможні городяни висловили своє схвалення дій короля.
- У 1328 р. влада перейшла до династії Валуа. Її представники вступили у довготривалий конфлікт з англійськими королями династії Плантагенетів. Це призвело до **Столітньої війни** з Англією. На її початковому етапі перевага була на боці англійців, які розбили французів у битвах при Кресі (1346) та Пуатьє (1351). Невдачі у війні викликали невдоволення народних мас та масштабне селянське повстання — Жакерію (1358).
- У 1428 р. англійці почали облогу Орлеану, звільнити який допомогла Жанна Д'Арк. Подвиги Жанни стали переломним моментом у війні і у 1453 р., взявши Бордо, французи остаточно вигнали англійців.

Дати!

1302 р. — початок роботи Генеральних штатів.
1337–1453 рр. — Столітня війна.

Запам'ятай!

Генеральні штати — з XIV ст. дорадчий орган при королях Франції. Мали право санкціонувати податки. Склалися з 3-х станів: I-й — дворянство; II-й — духовенство; III-й — заможні городяни.

Жанна Д'Арк (1412–1431) — національна героїня Франції. Учасниця Столітньої війни, була страчена англійцями.

17. АНГЛІЙСЬКЕ КОРОЛІВСТВО У ДОБУ КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

- Наприкінці IX ст. сім королівств, створених англами і саксами у ранньому Середньовіччі, об'єдналися в одне — **Англія**. Протягом IX–XI ст. королівство страждало від нападів вікінгів. У 911 р. частина вікінгів осіла на півночі Франції, створивши власне герцогство — Нормандія.
- У 1066 р. нормандський герцог Вільгельм висадився в Англії та розбивши при Гастингсі останнього короля англо-саксів, захопив англійський трон. Вільгельм I Завоювальник (1027–1087) збільшив авторитет королівської влади та поширив в Англії феодальні порядки.
- У 1154 р. корона перейшла до династії Плантагенетів (Генріх II Плантагенет). Під тиском феодалів невдоволених королівською політикою, Іоанн Безземельний підписав **«Велику хартію вольностей»**, яка започаткувала оформлення конституційного ладу в Англії.
- З 2 пол. XIII ст. складається парламентська система. На той час парламент був своєрідною радою великих землевласників та церковників. Король Едуард III (1327–1377) розділив парламент на дві палати — лордів (вища аристократія та духовенство) і общин (лицарі та заможні городяни).
- Наприкінці XIV ст. трон перейшов до династії Ланкастерів. Проти них повстав герцог йоркський Річард. Довготривале протистояння Ланкастерів та Йорків відоме як війна Червоної і Білої троянд (1455–1485).

Дати!

- 1066 р. — нормандське завоювання Англії.
- 1215 р. — «Велика хартія вольностей».
- 1265 р. — скликання парламенту.

Запам'ятай!

Парламент — вищий законодавчий орган у державах з дотриманням принципу розподілу влади.

18. СВЯЩЕННА РИМСЬКА ІМПЕРІЯ У X–XIV ст.

- Східно-франкська держава, підкоривши низку сусідніх територій у X ст., трансформується у **Священну Римську імперію**. Її королі підтримували тісний зв'язок з Папським престолом у Римі. Церква стала головною опорою імператорів.
- У сер. XII ст. владу отримала династія Гогенштауфенів, яка розпочала експансію імперії на Схід Європи (так званий «дранг нах остен» — натиск на схід). У 1190 р. виник Тевтонський лицарський орден, головним завданням якого було розширення впливу католицтва у східноєвропейських країнах та завоювання нових територій для імперії. На поч. XIII ст. німці розпочали завоювання Східної Прибалтики. З цією метою у 1202 р. було створено духовно-лицарський Орден мечоносців, який згодом злився з Тевтонським.
- З 1273 р. на престолі опинилися Габсбурги. За часів правління цієї династії влада імператорів слабшає, натомість посилюються позиції регіональних князівств. Згодом з'являється «Золота булла» — документ, що передбачав створення колегії курфюрстів (архієпископи, герцоги). Курфюрсти отримували повну автономію у своїх землях і мали право вибору імператора. Цей документ надовго закріпив стан роздробленості германських князівств.

Дати!

962 р. — створення Священної Римської імперії;
1237 р. — заснування Берліну;
1356 р. — видання «Золотої булли»;
2 пол. XIV ст. — поява північногерманського торговельного союзу — Ганза.

Запам'ятай!

Оттон I Великий (912–973) — східно-франкський король, засновник Священної Римської імперії.

19. КРАЇНИ СЕРЕДЗЕМНОМОР'Я У ДОБУ КЛАСИЧНОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

- **Італійські міста-республіки.** Після падіння Західної Римської імперії, італійські землі знаходилися під владою остготів, входили до складу Франкської і Священної Римської імперії, пережили вторгнення арабів і норманів.

➤ XII–XIII ст. минули під знаком боротьби гвельфів (виступали за посилення влади пап) і гібеллінів (за розширення світської влади — імператорів Священної Римської імперії). Відбувається посилення позицій окремих міст — Мілану, Флоренції, Болоньї, де влада перейшла до аристократичної верхівки. Особливе місце займали морські міста-республіки Венеція та Генуя, в яких влада належала олігархії — багатим купцям. У XV ст. республіканський устрій окремих міст трансформувався у монархічний — сеньйорії.

- **Іспанія.** У VIII ст. Піренейським півостровом заволоділи араби. Після перемоги християн у Астурії (718) починається Реконкіста. Перемога над маврами у битві при Лас-Навас-де-Толосі (1212) виявилася переломною у Реконкісті і до 1300 р. вся Іспанія, крім Гранади, була звільнена.

➤ У 1469 р. внаслідок шлюбу кастильської принцеси Ізабелли і арагонського принца Фердинанда було утворено єдине Іспанське королівство. 2 січня 1492 р. здала свої позиції Гранада — останній оплот маврів на Піренейх. Реконкісту було завершено.

Дати!

718–1492 рр. — проведення Реконкісти.

Запам'ятай!

Реконкіста — тривалий процес відвоювання в арабів піренейськими християнами (іспанцями, каталонцями, португальцями) власних земель.

20. СЕРЕДНЬОВІЧНЕ СУСПІЛЬСТВО ТА ЙОГО СТРУКТУРА

- У V–IX ст. складаються основні риси середньовічного суспільства, притаманні Західній Європі. Воно було аграрним, заснованим на **ручній праці і феодальних відносинах**. Для них характерна наявність двох соціальних класів — **феодалів** (землевласників) і **простолюдинів** (селян). Основою феодалізму була феодальна власність на землю.
- Феодалів пов'язувала складна система ієрархічних відносин — васалітет. На верхівці соціальної ієрархії перебували королі. Далі розташувалися великі феодали (графи, герцоги), вищі духовні сановники (архієпископи, єпископи), які мали певну самостійність (імунітет) у межах керованих ними територій. За ними йшли «васали васалів короля» — барони та лицарі. Сеньйор (власник землі) жалував маєтки та угіддя своєму підданому (васалу), який натомість мав служити і захищати свого сеньйора. Вищі феодали були обмежені дією принципу: «Васал мого васала, не мій васал».
- Домінувало натуральне господарство, товарно-грошові відносини знаходилися у зародковому стані. Середньовічне суспільство було корпоративним, тобто розподіленим на замкнуті групи (стани): дворянство, духовенство і «третій стан» (селяни, ремісники, торговці).
- Перші законодавчі збори у Європі — Генеральні штати (Франція), парламент (Англія) будувалися за становим принципом, що привело до появи у XIV ст. станово-представницьких монархій.

Запам'ятай!

Феодал — власник земельного наділу (феоду) у Середньовіччі.

Стан — соціальний прошарок, група, члени якої відрізняються за своїм правовим та майновим станом від решти населення.

21. СЕРЕДНЬОВІЧНЕ МІСТО

- У Середньовіччі спостерігалось швидке зростання міст. Цей процес був вигідним для великих феодалів, з огляду на те, що міста, стаючи центрами ремесла і торгівлі, приносили постійний дохід у вигляді податків. Кріпосні стіни обмежували збільшення міських площ, через це для середньовічних міст були характерні вузькі вулиці.
- Близько 1300 р. період зростання і процвітання Європи перервався цілою низкою катаклізмів — **Великий голод 1315–1317 рр.** Невдовзі прийшла «Чорна смерть» — **епідемія чуми (1346–1353)**, яка забрала життя близько 50 млн європейців.
- З огляду на те, що міста виникали на землях феодалів, це викликало **боротьбу городян із сеньйорами**. Великих успіхів у ній досягли італійські міста, міста Священної Римської імперії. В них формується міське (комунальне) самоврядування (суди, податки, ополчення) на чолі з мерами або бургомістрами. З XIII ст. в Німеччині з'являється Магдебурзьке право — право міст на самоврядування. Символом незалежності міста ставала ратуша — башта з дзвіницею.
- У містах поглиблюється спеціалізація ремесел. Ремісники створюють **цехові організації**. До складу цехів входили майстри, підмайстри та учні. Їх розквіт припав на XIII–XIV ст. Цехи захищали своїх членів від конкуренції, регламентували виробництво та збут продукції, що на певному етапі мало позитивний вплив.

Запам'ятай!

Ремесло — дрібне ручне виробництво, засноване на застосуванні ручних знарядь праці та особистій майстерності ремісника.

Цех — союз середньовічних ремісників за професійною ознакою.

Гільдія — об'єднання купців.

22. ХРИСТІЯНІЗАЦІЯ ЄВРОПИ

- З моменту отримання статусу державної релігії у IV ст. вплив християнства на всі сфери життя середньовічного суспільства невпинно зростав. Світогляд християн формували **апологети** (автори творів, що популяризували християнство — Юстин Філософ, Тертулліан), **батьки церкви** (Іоанн Златоуст, Августин Блаженний). Вони розробляли непохитні істини християнства і правила, за якими відбувалися богослужіння — **догмати і канони**. Будь-які відхилення від них трактувалися як **ересь**.
- Для вирішення головних питань збиралися Вселенські собори батьків церкви. Християнська церква сприяла поширенню ідеї теоцентризму — Бог є початок і кінець усього сущого. Громади пустельників, що присвячували все життя служінню Богу, створювали монастирі. З часом навколо монастирів виникали поселення, школи, лікарні, бібліотеки. Для захисту і поширення християнства створювалися церковні ордени, найбільш впливовими з яких були францисканці (1209) та домініканці (1216).
- Ще з раннього Середньовіччя християнство мало два духовних центри — Рим та Константинополь. Розбіжності між Західною та Східною церквами ставали все відчутнішими. У сер. XI ст. відбувся **розкол християнської церкви** на римо-католицьку та православну.

Дати!

1054 р. — розкол християнської церкви.

Запам'ятай!

Єретики — інакодумці, люди, що відступили від канонів церкви.

Анафема — відлучення від церкви.

Аутодафе — спалення на вогнищах єретиків (з 1022 р.).

23. ХРЕСОВІ ПОХОДИ. ЗАСНУВАННЯ ІНКВІЗИЦІЇ

- В XI ст. Візантійська імперія почала поступово занепадати, її території переходили під контроль арабів і турків. У 1095 р. на Клермонському церковному соборі папа Урбан II закликав захистити християнські святині на Сході, зокрема Гроб Господній у Єрусалимі, та братів-християн. Це стало поштовхом до організації Першого Хрестового походу.

- У **Першому Хрестовому поході**, який очолили Готфрид Бульонський, Раймонд IV Тулузький та Боемунд Тарентський, взяли участь 35 тис. феодалів і понад 100 тис. селян. Він відбувався під гаслом «Хто тут знедолений та бідний, там буде радісним і багатим». Хрестоносці увійшли до Єрусалиму (1099) та захопили низку інших міст Малої Азії. Все це супроводжувалося різнею мусульманського населення.
- У 30-х рр. XII ст. турки почали новий наступ, що привело до **Другого Хрестового походу** (1147–1149), який, у цілому, завершився безрезультатно.
- **Третій Хрестовий похід** (1191) був спрямований проти єгипетського султана Саладіна.
- **Четвертий Хрестовий похід** виявився вже майже неприкритою агресією європейських країн та продемонстрував справжні цілі хрестоносців. Втрутившись у громадянську війну у Візантії, вони захопили та розграбували Константинополь (1204), заснувавши Латинську імперію, що проіснувала до 1261 р. Проте до кінця XIII ст. хрестоносці були остаточно вигнані з Малої Азії. Їх остання твердиня — Акра, пала у 1291 р. під ударами мусульман.
- На поч. XIII ст., за часів папи Інокентія III, при Римсько-католицькій церкві була організована інквізиція для боротьби з еретиками. Вона представляла сукупність спеціальних церковних служб, головним напрямом діяльності яких була боротьба з ересю, тобто

будь-якими виявами інакомислення, що не визнавали або ставили під сумнів догмати католицизму. Проведенням інквізиції займався католицький церковний орден домініканців.

- Із 1252 р. інквізитори отримали офіційний дозвіл від Риму на застосування тортур. У пізньому Середньовіччі широкого розмаху інквізиція набула в Іспанії, де тільки з 1481 до 1488 рр. на вогнища було відправлено майже 9 тис. чоловік.

Дати!

1096–1099 рр. — здійснення Першого Хрестового походу.
1215 р. — початок інквізиції.

Запам'ятай!

Хрестові походи — військово-економічна інтервенція з релігійним забарвленням, яку здійснювали західноєвропейські феодали на Близькому Сході та у Малій Азії, за сприяння папського престолу. Справжньою метою Хрестових походів було не захист християнських святинь, а земля, гроші і влада. З іншого боку, Хрестові походи вперше близько познайомили європейців з арабо-мусульманським світом.

Інквізиція — святий відділ розслідування єретичної гріховності.

Катари — християнський релігійний рух, поширений в XI–XIV ст. у ряді країн і областей Західної Європи. Період розквіту руху припав на XII–XIII ст., а боротьба з катарами як з «небезпечною ерессю» довгий час була одним з головних мотивів політики римських пап.

Альбігойський хрестовий похід (1209–1229) — низка військових кампаній, ініційованих папським престолом з метою знищення ересі катарів на півдні Франції. Під час цього хрестового походу було знищено до 1 млн людей. Альбігойський хрестовий похід відіграв вирішальну роль у становленні Ордену домініканців, а також інквізиції як потужного засобу боротьби католицької церкви з інакомисленням.

Томас де Торквемада (1420–1498) — засновник інквізиції в Іспанії. Перший великий інквізитор Іспанії. Релігійний фанатик, проте завдяки його діяльності стало можливим об'єднання королівств Кастилія і Арагон у єдине королівство Іспанія.

24. ВІЗАНТІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У V–XV ст.

- **Візантія** (Східна Римська імперія) виникла наприкінці IV ст. унаслідок остаточного розподілу Римської імперії, який відбувся після смерті імператора Феодосія.
- У Візантії відчувався елліністичний вплив. За часів імператора Юстиніана I (527–565) відбувається розквіт Візантії, яка стає наймогутнішою середземноморською державою. До складу Візантії входили такі області, як Дакія, Македонія, Греція, Фракія, Мала Азія, Єгипет, Сирія. Константинополь панував над північною Африкою, півднем Іспанії, більшою частиною Італії. За ініціативою імператора було суттєво перероблене старе римське законодавство. Нові закони — Звід Юстиніана, передбачали поділ права на приватне і публічне. У Константинополі було розгорнуто масштабне будівництво, повністю реконструйовано Собор Святої Софії.
- З VIII ст. починається поступове послаблення Візантії, посилюється тиск арабів, які захоплюють більшу частину її східних провінцій. У 2 пол. VIII ст. помітним явищем стає іконоборчий рух. З IX ст. ведуться постійні війни зі слов'янськими племенами. На час правління династії Комнінів (1081–1185) припадає останній підйом імперії.
- У XII–XIII ст. Візантія стає ареною Хрестових походів. Після падіння держав-хрестоносців знову зростає тиск турків-сельджуків та турків-осман. У 1453 р. 150-тисячна армія султана Мехмеда II Фатіха взяла Константинополь. Візантія припинила своє існування.
- За етнічним складом Візантія була доволі строкатою країною. Вона об'єднувала греків, сирійців, коптів, вірмен, євреїв, фракійців, іллірійців, даків, південних слов'ян. Провідну роль у політико-економічному та культурному житті західних областей Візантії відігравало грецьке населення, а східних — вірменське. Як державну мову у IV–VI ст. використовували латинську, а із VII ст. її місце посіла грецька.

- У Візантії, як і у Римі, існувала монархічна форма правління. На чолі держави стояли імператори. Із VII ст. вони частіше використовували не титул «імператор», а «автократом» або «василевс». Кілька століть майже без змін залишалася система державного і фінансового управління запозичена з Риму. Проте з кінця VI ст. починаються реформи, які були здебільшого викликані проблемами в оборонній сфері (імперію розділили на феми, які прийшли на зміну екзархатам) і переважно грецьким характером культури країни. У X ст. відбувається остаточне зміцнення феодальних відносин. Цей процес призвів до закріплення трону за представниками феодальної аристократії.
- Залежність східної церкви від світської влади стає із часом однією з характерних рис Візантії. Константинопольський патріарх мав стежити за тим, щоб духовенство, яке знаходилося у його підпорядкуванні, послідовно обґрунтовувало необхідність абсолютизму імператорської влади, примушуючи маси прийняти ідею повної покори монарху. Візантійські теологи переконали прихожан, що земна імперія є своєрідним прототипом небесної імперії, а імператор — виконавцем і провідником Божественної волі. Імператор підтримує рівновагу земних сил і спокій життя своїх підлеглих.
- У культурі Візантії велике значення мала історіографія — Прокопій Кесарійський (VI ст.). Візантійські історики першими розпочали літочислення від Різдва Христового (Діонісій Малий). В архітектурі величні храми — базиліки (царський будинок). У науці визначною фігурою був Леон Математик (Лев Філософ) — вчений-енциклопедист, математик, релігійний діяч.

Дати!

395–1453 рр. — існування Візантійської імперії.

Запам'ятай!

Іконоборчий рух — релігійно-політичний рух у Візантії у VIII — на поч. IX ст., спрямований проти вшанування ікон.

25. ВИНИКНЕННЯ ІСЛАМУ. АРАБСЬКИЙ ХАЛІФАТ

- **Іслам** — світова монотеїстична релігія. Її послідовники — мусульмани. Священна книга — Коран. Місце і час виникнення — Аравійський півострів, поч. VII ст. Головний пророк — Мухаммад (Магомет).
- У VI ст. арабські кочові племена переживали кризу родоплемінних стосунків. Язичество (фетишизм — Чорний камінь у святилищі Кааб) застаріло. Для об'єднання племен була потрібна нова релігія. Її засновником став **Мухаммад** — колишній купець, до якого, за віруваннями мусульман, прийшов архангел Джабраїл та продиктував перші п'ять віршів Корану щодо віри в Аллаха. Це сталося у святий для мусульман місяць — Рамадан.
- У 622 р. Мухаммад, якого переслідували язичники, переїздить з Мекки у Медіну, де будує першу мечеть та створює мусульманську общину. З цієї події починається хіджра — літочислення у мусульман. У 630 р. послідовники нового пророка захоплюють Мекку, а у 632 р. вже всі племена Аравійського півострова приймають іслам. Влада в них переходить до рук найближчих соратників Мухаммада — його заступників (халіфів). Було створено Арабський халіфат. Таким чином, прийняття ісламу допомогло арабському світу подолати кризу, викликану розпадом родоплемінних відносин, і створити власну централізовану державу.
- **Арабський халіфат** — теократична мусульманська держава на чолі з халіфами, що виникла внаслідок мусульманських завоювань VII–IX ст. Існування Арабського халіфату називають «Золотим віком ісламу». Халіф Алі (656–661) вступив у конфлікт з правителем Сирії та Палестини Муавією та відмовився визнавати його зверхність, вважаючи себе прямим нащадком пророка Мухаммада. Ця подія призвела до розколу ісламу на сунітів та шіїтів.

- У 750 р. до влади прийшла династія Аббасидів. Найбільш відомими її представниками були халіфи Аль-Мансур (754–775) та Харун ар-Рашид (786–809) — герой відомого арабського епосу «Тисяча і одна ніч». Аравійський півострів стає центром міжнародної торгівлі. Особливо цінувалися арабські тканини з шовку, зброя, ковдри, вироби зі слонової кістки, скла.
- Арабська мова Корану стала підставою для виникнення єдиної арабської літературної мови, що сприяло і розвитку культури, яка формувалася під впливом традицій Персії, Індії, Ассирії, Вавилону. Особливим жанром літератури стає придворна поезія (Абу-Навас). Великою популярністю користувалися твори письменника-мандрівника Ібн Фадлана (X ст.). Визначний внесок у розвиток медицини зробив Ібн Сіна (Авіценна), який між іншим був автором низки філософських трактатів, зокрема «Канону лікарської науки».

В XI ст. халіфат пережив вторгнення турків-сельджуків, які захопили більшу частину його території. До сер. XIII ст. під владою Аббасидів залишався лише Багдадський халіфат, але і він у 1258 р. був завойований монголами.

Дати!

622 р. — втеча Мухаммада з Мекки у Медіну. Виникнення ісламу.

632–1258 рр. — існування Арабського халіфату.

Запам'ятай!

Суніти — прибічники найбільш масової течії в ісламі. Визнають священними промови Мухаммада і його перших послідовників — Суну. Суна та Коран формують систему мусульманського права — шаріат. Імам у сунітів — виборна посада. Імами повинні слідувати за дотриманням релігійних традицій.

Шіїти — прибічники другої за впливом течії в ісламі. Вони вважають імамів носіями божественної влади, які мають право вносити зміни до Суни. Імами можуть бути тільки представники з роду халіфа Алі. Святі тексти шіїтів — Коран і Ахбар (коментарі до Корану).

26. СЕРЕДНЬОВІЧНА КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ

- **Джерела культури Середньовіччя** слід шукати у народній творчості, античній спадщині та християнській релігії.

- **Система освіти** складалася з початкових шкіл, що діяли при монастирях та церквах. У них викладали граматику, риторику, діалектику, арифметику, геометрію, астрономію, музику. Існували і загальні школи. Найвищий ступінь освіти отримували в університетах — Оксфордському (1096), Паризькому — Сорбоні (1150), Кембриджському (1209).
- У **філософії** домінувала схоластика — вчення, спрямоване на доведення існування Бога та його всемогутності (Фома Аквінський, Роджер Бекон, П'єр Абеляр). У **літературі** поширена епічна проза: «Пісня про Роланда» (Франція), «Пісня про Нібелунгів» (Німеччина), «Беовульф» (Англія). **Музичне мистецтво** розвивали трубадури та менестрелі.
- Вагомою складовою культури Середньовіччя стала **лицарська культура**. Вона базувалася на служінні церкві та сюзерену. Її невід'ємною частиною стали лицарські турніри, бали. Прикладами лицарської літератури є твори «Легенда про лицарів Круглого стола та короля Артура», «Тристан і Ізольда».
- В **архітектурі** X–XII ст. переважав романський стиль — суворі кріпосні архітектури (храм — фортеця і замок — фортеця). У XII–XIV ст. поширюється готичний стиль. Готика — страхітливо велична. Для споруд цього стилю були притаманні арки з загостреним верхом, вузькі та високі башти, колони. Прикладами готичної архітектури є Собор Паризької Богоматері, Міланський та Кельнський собори.

Запам'ятай!

П'єр Абеляр (1079–1142) — середньовічний французький філософ-схоласт, теолог, поет і музикант.

27. ПЕРІОД РАНЬОГО ВІДРОДЖЕННЯ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ КУЛЬТУРІ

- **Відродження** (Ренесанс) — епоха в історії культури Європи між Середніми віками і Новим часом. Її характеризує світськість та поворот від теоцентризму до антропоцентризму. Хронологічні рамки: XIV–XV ст.
- У **філософії** поширюються **ідеї гуманізму** — людина є вищою цінністю. Прибічники гуманізму (Піко делла Мірандола, Лоренцо Валла) відстоювали право кожної людини на свободу, щастя, розвиток, вияв власних здібностей. Видатними представниками літератури раннього Відродження були Данте Аліґ'єрі («Божественна комедія»), Джованні Боккаччо («Декамерон»), Франческо Петрарка з його любовною лірикою.
- У сер. XV ст. німець Іоганн Гутенберг винайшов спосіб **друкування книг**, вирізаними з металу рухливими буквами.
- У **живопису** спостерігається розширення тематики творів, які виходять за межі релігійних сюжетів. З'являються нові жанри — портрет, пейзаж. Першим від іконографічних традицій відійшов флорентієць Джотто (1267–1337). Філіппо Брунеллескі (1377–1446) відкрив лінійну перспективу та трьохвимірний простір. Класична античність надихала Сандро Ботічеллі (1447–1515) — «Венера і Марс», «Народження Венери».
- У **скульптурі** на перший план вийшла передача пластики людського тіла, емоцій, рухів. Особливих успіхів у цьому напрямі досяг Донателло (1386–1466).
- **Архітектура**. Ф. Брунеллескі спроектував Флорентійський собор. Його вражаюча симетричність та пропорційність підкреслювала повернення до канонів античного мистецтва. В аналогічному стилі було виконано і Палац Дожів у Венеції.

Дати!

1444 р. — винахід книгодрукування.

28. ДЕРЖАВИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ У СЕРЕДНЬОВІЧЧІ

- **Польща.** Польське князівство виникло у X ст. Його засновник — Мешко I (960–992), представник роду Пястів, прийняв римське християнство. Син Мешка I — Болеслав Хоробрий (992–1025) перетворив Польщу у королівство зі столицею у Гнезно.
- З 20-х рр. XII ст. настає тимчасовий період феодальної роздробленості. Польські землі зазнали експансії з боку лицарів Тевтонського ордену та монголо-татар. У 1320 р. столицю було перенесено до Кракова. За часів правління Казимира III Великого (1333–1370) єдність Польщі було відновлено. Король приєднав Галичину, дарував Магдебурзьке право містам, сприяв відкриттю Краківського університету (1364).
- Після Казимира III Великого авторитет королівської влади поступово зменшується. У 1374 р. з'являється Кошицький привілей, що звільняв магнатів і шляхту від частини податків. Після укладення у 1385 р. Кревської унії з Литвою, до влади приходять династия Ягеллонів — Ягайло (Владислав II). У 1410 р. відбулася Грюнвальдська битва, перемогу в якій одержали поляки, що спиралися на підтримку литовців та русичів, яка зупинила просування на Схід німецьких лицарських орденів. Протягом XV ст. тривав процес обмеження влади короля на користь шляхти.
- **Чехія.** Слов'янські племена прийшли на сучасну територію Чехії у V ст. У VI ст. вони опинилися під владою Аварського каганату. Боротьба з ним призвела до створення союзу племен. Після вигнання аварців, на основі цього племінного союзу було створено першу у слов'ян державу (623). Її центром став Вишеград, але згодом він перемістився до Праги.
- У 1041 р. Чехія увійшла до складу Священної Римської імперії. З 1085 р. у Чехії правлять королі. На поч. XIII ст. влада королів стає спадковою. У 1241 р. чехи відбили

напад монголо-татар. Король Карл I (1346–1378) заснував університет у Празі (1348) — перший університет у Східній Європі. Було побудовано Карлів міст та готичний собор Святого Вітта.

- У XV ст. у Чехії набуває популярності гуситський рух. Гусити виступали за пріоритет Святого Писання над церквою. Засновником та лідером руху був Ян Гус (1371–1415). Страта Я. Гуса призвела до гуситських війн (1419–1434). Гусити послідовно виступали за використання чеської мови, проти продажу церковних посад та індульгенцій. Із часом у гуситському середовищі відбувся розкол. Виникли дві течії — чашники (шляхтичі, бюргери), які стояли на поміркованих позиціях. Їм опонували таборити — прибічники радикалізму. Соціальну базу таборитів складали селяни, а їх лідером був Ян Жижка (1360–1424).

- **Угорщина.** Угорські племена походили з-за Уралу. Наприкінці IX ст. вони осіли на території сучасної Угорщини, а у X ст. прийняли римське християнство. З 1000 р. існує королівство Угорщина (Іштван I Святий).

- Із кінця XIV ст. угорські землі опинилися під турецьким тиском, який постійно посилювався. У 1396 р. 70 тис. угорське військо розбило турків у Нікопольській битві. У XV ст. Угорське королівство переживало занепад. Ситуацію дестабілізували селянські виступи, посилилась інтервенція з боку Габсбургів та Османів.

Дати!

XI ст. — утворення королівств у Польщі, Чехії, Угорщині.

Запам'ятай!

Гуситські війни — ряд збройних конфліктів 1 пол. XV ст. між послідовниками Яна Гуса і імператорами Священної Римської імперії та церквою. Вони сприяли формуванню чеської нації та стали предтечею Реформації.

Кирило і Мефодій — слов'янські просвітителі та проповідники християнства IX ст., творці слов'янської азбуки.

29. ПІВНІЧНО-СХІДНА РУСЬ У XII–XV ст.

- У процесі роздробленості в сер. XII ст. єдина Давньоруська держава розпалася на ряд окремих князівств. Найбільшим впливом серед них користувалися Володимиро-Суздальське та Галицько-Волинське князівства, а також Новгородська республіка.

- **Володимиро-Суздальське князівство.** Незалежність від Києва отримало за князя Юрія Долгорукого (1113–1149). Підйом почався в роки правління Андрія Боголюбського (1157–1174), який прагнув зміцнити одноосібну князівську владу. Найвищий розквіт пов'язаний з правлінням Всеволода Велике Гніздо (1174–1212).
- **Новгородська республіка.** Новгородські бояри у 1136 р. створили феодальну боярську республіку, в якій вища влада належала народному вічу. Голова Новгородської республіки — посадник. Йому для допомоги віче обирало тисяцького, а для управління церквою — духовного владику. Князь запрошувався на віче для виконання окремих судових і військових функцій.
- У XIII ст. серйозну загрозу для Північно-Східної Русі представляла експансія шведських і німецьких лицарів-хрестоносців. Ключову роль у її припиненні відіграв князь Олександр (Александр) Невський (1221–1263). У 1240 р. він розбив шведів у Невській битві. Згодом князь завдав поразки лицарям німецького Тевтонського ордена, здобувши над ними перемогу в битві на Чудському озері («Льодове побоїще») 5 квітня 1242 р.
- У XIV ст. різко зростає значення Московського князівства. Посилення позицій Москви збіглося з початком періоду внутрішніх міжусобиць у Золотій Орді. Відчутної поразки ординці зазнали у Куликовській битві. Перемога війська московського князя Дмитра Донського не привела до повного визволення Русі від іґа, однак остаточно утвердила роль Москви як головного об'єднавчого центру земель Північно-Східної Русі.

- Процес об'єднання навколо Москви Північно-Східних руських князівств був завершений Іваном III, який приєднав Ярославське, Ростовське і Тверське князівства та ліквідував Новгородську республіку. Створенню Московської держави сприяло повалення ординського іґа. Ослаблена внутрішніми суперечностями Орда не могла втримати під контролем руські землі і в результаті «стояння на Уґрі» монголи остаточно втратили своє панування над Руссю.
- На розвиток **культури XIV–XV ст.** визначний вплив мало подолання наслідків монголо-татарського іґа та перетворення Москви на головний об'єднувачий центр Північно-Східної Русі. У **літературі** чимало творів було присвячено боротьбі з ординцями («Задонщина»). Однією з перших пам'яток світської літератури стало оповідання купця Афанасія Нікітіна «Ходіння за три моря». Поширеними були житія, що були прикладом симбіозу церковної та світської літератури.
- В **архітектурі** відновлено кам'яне будівництво (Церква Спаса в Новгороді, білокам'яні стіни Московського кремля, Спаський собор у Москві тощо). Починається залучення європейських архітекторів, головним чином, італійців. У живопису домінує іконопис. Видатними представниками іконопису того періоду були Феофан Грек та Андрій Рубльов («Трійця»).

Дати!

- 1136–1478 рр. — існування Новгородської республіки.
- 1147 р. — заснування Москви князем Юрієм Долгоруким.
- 1380 р. — Куликовська битва.
- 1480 р. — «стояння на Уґрі», завершення ординського іґа.

Запам'ятай!

Дмитро Донський (1350–1389) — князь Московський і Володимирський. Став визнаним лідером антиординської коаліції і збирачем руських земель.

Андрій Рубльов (1360–1428) — найбільш відомий майстер московської школи іконопису, книжкового та монументального живопису XV ст. Канонізований Російською православною церквою до образу преподобних.

30. ТУРЕЦЬКА ДЕРЖАВА. УТВОРЕННЯ ОСМАНСЬКОЇ ІМПЕРІЇ

- В XI ст. турецькі племена перекочують із Середньої Азії на Близький Схід, де завойовують землі Арабського халіфату та Візантії. Визначним правителем того часу був Тогрил I (1038–1063).
- У 1299 р. турецький султан Осман I Газі (1281–1326) відмовився підкорятися сельджукам, заснувавши окрему Османську династію. Його нащадки продовжили об'єднання турецьких племен під владою Османів.
- У 1389 р. турки перемогли сербів у битві на Косовому полі, що стало початком турецького підкорення Балкан. Найбільш боєздатною частиною турецької армії стають яничари. На межі XIV–XV ст. боротьба Османів із середньоазійським полководцем Тамерланом (1336–1405) дещо призупинила розширення імперії, яке відновилося після взяття військами султана Мехмеда II Фатіха колишньої столиці Візантійської імперії — Константинополя. Християнське населення було продане у рабство, а саме місто невдовзі отримало нову назву — Стамбул. Наприкінці XV ст. Османська імперія стала однією з наймогутніших держав світу.

Дати!

1299 р. — заснування династії Османів.

1453 р. — захоплення турками Константинополя і перетворення його на центр Османської імперії.

Запам'ятай!

Яничари — османська піхота, що формувалася з полонених юнаків-християн, яких навернули до ісламу. Вперше з'являються за часів султана Мурада I (1359–1389).

Сіпахи — військова кіннота у турецькій армії.

Мехмед II Фатіх (1432–1481) — османський султан у 1444–1446 рр. та 1451–1481 рр. У травні 1453 р. його війська захопили Константинополь. У ході Балканських воєн завоював Сербію, Герцеговину, Албанію тощо.

31. СЕРЕДНЬОВІЧНА ІНДІЯ

- У IV–VI ст. правлячою династією в Індії були Гупти. Її царі — магараджі. Найбільшим відомим магараджею був Чандрагупта II. На поч. VI ст. більшість індійських земель було завойовано гуннами. Централізована держава тимчасово припинила своє існування. Роздробленість тривала 650 років.
- Із VII ст. почалося мусульманське проникнення до Індії. До 1206 р. всі її землі — від Інду до Гангу належали мусульманам. Таким чином, виникло нове державне утворення — **Делійський султанат**. Військовою владою в султанаті володіли середньоазійські тюрки, а посади чиновників та духовенства займали таджики і перси. Як державну релігію було прийнято сунітську течію ісламу, офіційною мовою стала фарсі.
- Розквіт султанату припав на правління Аладіна Мухамеда-шаха (1296–1316), який дав відсіч монголам та провів прогресивну податкову реформу. Наприкінці XIV ст. султанат переживав серйозну кризу, поглиблену вторгненням Тамерлану. У XVI ст. практично вся Індія відійшла до складу Імперії Великих Моголів, якою правили нащадки Тамерлана — Тімуріди.

Дати!

1206–1526 рр. — існування Делійського султанату.

Запам'ятай!

Чандрагупта II (380–415) — легендарний індійський магараджа. При ньому держава Гуптів досягла своїх максимальних меж. Відомий за прізвиськом «Вікрамадит'я» — «син доблесті». З метою вшанування його пам'яті у Матхурі було встановлено колону з бездомішкового заліза.

Султанат — офіційна назва ісламської держави чи області, де главою держави, області чи регіону є султан.

Кутб-Мінар — найвищий у світі мінарет із цегли.

32. КИТАЙ У ДОБУ СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

- У IV–VI ст. Китай постійно зазнавав нападів кочовиків. Із часом нападки кочових народів почали асимілювати з місцевим китайським населенням. Конфуціанству починає складати буддизм.
- У 581 р. Південний та Північний Китай було об'єднано полководцем Чжоу Ян Цзянем, який став засновником **династії Суй**. Представники цієї династії ініціювали будівництво Великого каналу (800 км), що з'єднав Хуанхе і Янцзи. Було проведено масштабну реконструкцію Великої китайської стіни.
- На зміну Суй прийшла **династія Тан** (618–907). Імперія Тан поєднала традиційну китайську культуру і кочову культуру степових народів. При імператорі діяли міністерства (6 шенів), на державні посади призначали тільки тих чиновників, які витримували відповідні іспити. Військова реформа передбачала побудову армії на основі територіальних дружин. Серед інших досягнень: винахід механічних часів, пороху.
- У 960–1279 р. правлячою була **династія Суй**. В цей час відбувається стрімкий розвиток ремесел. Широко використовуються порцеляна, шовк, слонова кістка. Винайдено компас, поширення книгодрукування.
- У 1211 р. відбулося **вторгнення монголів** на чолі з Чингізханом (1160–1227). У 1271 р. онук Чингізхана Хубілай проголосив створення нової династії Юань (1271–1368). Китай увійшов до складу Монгольської імперії. У 1368 р., після повстання «Червоних пов'язок», влада перейшла до Чжу Юаньчжана, який став засновником **династії Мін** (1368–1644).

Запам'ятай!

Повстання «Червоних пов'язок» (1351–1368) — рух у Китаї проти монгольської імперії Юань, який призвів до її падіння, відновлення незалежності Китаю і встановлення в ньому влади китайської династії Мін.

33. ДОКОЛУМБОВІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ АМЕРИКИ

- Найбільш розвинутими цивілізаціями доколумбової Америки були **майя**, **ацтеки** та **інки**.

- **Майя.** Культура майя існувала з 2 тис. років до н. е. до XVI ст. Розквіт припав на 250–900 рр. Осередком майя був півострів Юкатан (Мексика). Головні центри — Паленке, Тікаль, Теотіукан. Зуміли створити ефективну систему землеробства, будували кам'яні міста, піраміди, мали ієрогліфічну писемність. Занепад майя був викликаний комплексом факторів: екологічних, кліматичних, соціальних. До кін. XVII ст. вони були підкорені іспанцями.
- **Ацтеки.** Ацтеки проживали у центральній Мексиці. Їх головним містом був Теночтітлан (сучасне Мехіко). Розквіт їх культури припав на XIV–XVI ст., коли існувала Ацтекська імперія. Були вправними воїнами, мали добре розвинуту торговельну мережу. Відома ацтекська поезія. Їх релігія передбачала людські жертвоприношення. Ацтекська імперія припинила існування після захоплення Теночтітлана іспанськими колонізаторами.
- **Інки.** Цивілізація інків охоплювала територію низки країн Південної Америки — Перу, Болівії, Еквадору, Колумбії, Чилі. Головні осередки — Куско (Золоте місто), Мачу-Пікчу. Інкам було відомо іригаційне землеробство, металургія, вони мали розгалужену транспортну систему, специфічне вузликове письмо — кіпу. Культура інків була знищена внаслідок зіткнення з іспанськими та португальськими колонізаторами.

Дати!

1520–1521 рр. — завоювання іспанцями імперії ацтеків.

Запам'ятай!

Монтесума II (1466–1520) — останній імператор ацтеків. За заклик підкоритися іспанцям, був вбитий під час повстання індіанців.

НОВА ІСТОРІЯ

34. Великі географічні відкриття.
35. Людина ранньої Нової доби.
36. Реформація в Німеччині. Поява протестантизму.
37. Реформація і Контрреформація у Європі.
38. Франція у XVI — 1 пол. XVII ст.
39. Іспанія у XVI ст. Народження республіки у Нідерландах.
40. Англія у XVI — 1 пол. XVII ст.
41. Міжнародні відносини у Європі 1 пол. XVI ст.
42. Культура Західної Європи XVI — 1 пол. XVII ст. Італійське Відродження.
43. Культура Західної Європи XVI — 1 пол. XVII ст. Північне Відродження.
44. Польська держава у XVI — 1 пол. XVII ст. Створення Речі Посполитої.
45. Московське царство у XVI — 1 пол. XVII ст.
46. Англійська революція 1640–1660 рр. Початок модернізації.
47. Розвиток Франції та Австрії у 2 пол. XVII–XVIII ст.
48. Російська держава наприкінці XVII — у XVIII ст.
49. Англійські колонії у Північній Америці. Створення США.
50. Османська імперія та Персія у XVI–XVIII ст.
51. Розвиток Індії у XVI–XVIII ст.
52. Китай та Японія у XVI–XVIII ст.
53. Загальні тенденції розвитку провідних країн світу на межі XVIII–XIX ст.
54. Доба Просвітництва.
55. Велика французька революція (1789–1799).
56. Франція у XIX ст.
57. Велика Британія наприкінці XVIII — у XIX ст.
58. Розвиток Австрії і Німеччини у XIX ст.
59. Об'єднання Італії.
60. Російська імперія у XIX ст.
61. Сполучені Штати Америки у XIX ст.
62. Європейські революції 1848–1849 рр.
63. Китай і Японія у XIX ст.
64. Суспільно-політична думка Європи у XIX ст.
65. Формування індустріального суспільства в провідних державах світу у XIX ст.
66. Міжнародні відносини наприкінці XIX — на початку XX ст.
67. Культура народів світу наприкінці XVIII — у XIX ст.
68. Перша світова війна.

34. ВЕЛИКІ ГЕОГРАФІЧНІ ВІДКРИТТЯ

- **Великі географічні відкриття** — період з XV до XVII ст., під час якого європейці відкривали нові землі і морські шляхи до Африки, Америки, Азії, Океанії.
- **Причини і передумови:** пошук нових торговельних шляхів, партнерів і джерел товарів, що користувалися попитом у Європі (дорогоцінні метали, спеції); розвиток суднобудування (у XV ст. почали будувати каравели); успіхи у картографії; завоювання Османами Балкан і Малої Азії, перекрили старі торговельні шляхи.
- **Наслідки:** прискорили перехід від Середньовіччя до Нового часу; розширення людських знань та світогляду; створення колоніальних імперій; колумбів обмін (людьми, рослинами, тваринами, технологіями, хворобами тощо); культурний обмін між цивілізаціями; «революція цін».
- **Перші мандрівники:** папський легат Джованні Карпіні, який подорожував з Риму до Монголії (1241–1247); венеціанський купець Марко Поло з 1271 по 1295 рр. перебував в Азії (Китай); російський купець Афанасій Нікітін у 1466–1472 рр. подорожував Індією. На поч. XV ст. китайські мореплавці допливли до узбережжя Аравійського півострова, Африки, Індії, Таїланду. Протягом XV ст. португальці освоїли західне узбережжя Африки (Енріке Мореплавець), а у 1488 р. Бартоломей Діаш досягнув найпівденнішої точки африканського континенту — Мису Доброї Надії (ПАР).
- **Найважливіші відкриття.** Уроженець італійського міста Генуї, який ходив під іспанським прапором, Христофор Колумб (1451–1506) у 1492 р. приплив до одного з Багамських островів — так було **відкрито Америку**. Під час того ж плавання відкрив Кубу та Гаїті. У наступних експедиціях Х. Колумб відкрив Антильські острови, Ямаїку, Пуерто-Ріко, Тринідад, дослідив узбережжя Центральної Америки.

- Португальський мореплавець Васко да Гама (1460–1529) під час своєї подорожі 1497–1499 рр. обігнув Африку та відкрив європейцям морський шлях до Індії. Інший португалець Педру Кабрал під час свого плавання у 1500–1501 рр. відкрив Мадагаскар та досяг берегів Бразилії. Флорентійський купець Америго Веспуччі (1454–1512) брав участь у португальських експедиціях до берегів Південної Америки (1502–1504). Першим припустив, що ці землі не Індія, а Новий Світ. Іспанець Васко Нуньє де Бальбоа у 1513 р. перетнув Панамський перешийок, відкрив для європейців Тихий океан. Португалець Фернан Магеллан (1480–1521) став першою людиною, яка здійснила **навколосвітню подорож**. Плавання відбувалося під іспанським прапором.
- Із 1510 р. починається колонізація або завоювання («конкіста») Америки європейцями. Її учасники — конкістадори. У 1520–1521 рр. Ернан Кортес захоплює імперію ацтеків у Мексиці, а Франциско Пісарро у 1532–1533 рр. підкорює державу інків. Іспанських переселенців-коністів називали креолами. З 1534 р. розпочався процес масового ввозу до Америки рабів з Африки.

Дати!

- 12 жовтня 1492 р. — відкриття Америки.
- 1494 р. — Тордесільяський договір.
- 1510 р. — початок конкісти.
- 1519–1522 рр. — перша навколосвітня подорож.

Запам'ятай!

«**Революція цін**» — процес значного підвищення товарних цін, що був зумовлений падінням вартості дорогоцінних металів, які виконували функцію універсального еквіваленту.

Тордесільяський договір (1494) — договір між Іспанією та Португалією, який розділив сфери впливу двох країн при відкритті нових земель та торговельних шляхів. Одним з наслідків договору став розвиток піратства, яким займалися англійці, німці, французи, скандинави тощо.

35. ЛЮДИНА РАННЬОЇ НОВОЇ ДОБИ

- **Новий час** (або Нова історія) — період в історії людства між Середньовіччям і Новим часом. Цей відрізок часу характеризувався зародженням нової цивілізації, становленням нової системи відносин, євроцентристського світу, виникненням «європейського дива», а також експансією європейської цивілізації в інші регіони світу.
- У ранньому Новому часі спостерігається значно ширше ніж у Середньовіччі використання технічних новацій. Книгодрукування прискорило поширення інформації і зробило її більш доступною. Відбувається розвиток металургії, з'являються нові типи печей та водяні колеса. Із XVI ст. починає використовуватися вугілля. На зміну цехам ремісників приходять мануфактури, які виникали завдяки об'єднанню в одній майстерні ремісників різних спеціальностей. В Англії, починаючи з XVI ст., поширення набули мануфактури у текстильній промисловості та у виробництві паперу і скла. Дещо пізніше великі мануфактури з'явилися у металообробці та суднобудуванні. У XVI–XVII ст. мануфактури з'явилися в Голландії та Франції. Вони становили собою перший зразок підприємств капіталістичного типу.
- У суспільних відносинах дедалі більша роль належала буржуазії — верхівка третього стану, яка мала власну справу у торгівлі, промисловості або банківській сфері. У Новий час вона виступала ініціатором та активним учасником революційних змін, спрямованих на ліквідацію відносин, характерних для феодального суспільства. Крім буржуазії, помітну роль у суспільстві Нового часу відігравало старе та нове дворянство, яке збагачувалося на скупці земель родовой аристократії та селян, наймані робітники.
- XV–XVI ст. стало часом завершення міжусобиць і становлення централізованих держав (Франція, Англія, Іспанія). Характерною рисою політичного розвитку низки країн Західної Європи стає поява абсолютизму. У ран-

ньому Новому часі абсолютизм мав прогресивний характер, оскільки протидіяв сепаратизму старих феодальних еліт, ліквідуючи залишки феодального роздроблення. Абсолютизм сприяв створенню уніфікованої законодавчої бази, регулярної армії і єдиної системи державного управління, підпорядкував церкву державі. Для абсолютизму притаманна політика протекціонізму. Розквіт абсолютизму припав на правління Людовика XIV у Франції та Єлизавети I Тюдор у Англії.

- У добу раннього Нового часу люди починають більше цінувати свій час («Час — гроші»). У родинях більше уваги приділяли вихованню синів, яких вважали як продовжувачів родинної справи. Жінки рідко доживали до 40 років. Незадовільним залишався стан особистої гігієни (навіть у 1800 р. у Лондоні не було жодної бані). Час від часу Європою прокочувалися хвилі епідемій — чуми (остання у 1720 р.), віспи, тифу та голоду. Руйнація традиційного суспільства призвела до появи маргінальних шарів населення — жебраків, волоцюг тощо.

Дати!

1550 р. — побачила світ праця Георга Агріколи «Книга про метали».

Запам'ятай!

Мануфактура — велике підприємство з розподілом праці, де здебільшого використовувалася ручна праця найманих робітників. Перші мануфактури виникли на межі XIV–XV ст. в Італії, згодом вони також з'явилися у Нідерландах, Англії, Франції.

Абсолютизм (з лат. — безумовний, необмежений) — різновид монархічної форми правління, за якою вся повнота державної влади належить монарху.

Протекціонізм — політика захисту внутрішнього ринку від іноземної конкуренції шляхом запровадження деяких обмежень: імпортних та експортних зборів, субсидюванню власних виробників. Протекціонізм сприяв зростанню національного виробництва.

36. РЕФОРМАЦІЯ В НІМЕЧЧИНІ. ПОЯВА ПРОТЕСТАНТИЗМУ

- **Реформація** — масовий суспільний рух у ряді країн Європи у XVI ст., спрямований на реформування католицької церкви відповідно до біблейських канонів.

- Головною причиною Реформації було намагання нового класу — буржуазії створити нову релігійну ідеологію, відмінну від католицизму, яке відповідало інтересам феодального суспільства. Буржуазії була неприйнятна дорога організація церкви, вони не бажали її обслуговувати. Ще однією причиною Реформації стало поширення ідей гуманізму, особистої відповідальності людини за власні вчинки. Люди звернули уваги на невідповідність вчення Ісуса Христа та поведінки сучасних їм отців церкви: «Трьома речами підкорює Рим: насильством, хитрістю та лицемірством». Європейській Реформації передували виступи окремих священиків: Джона Вікліфа в Англії (1379–1382), Яна Гуса в Чехії (1401–1415).

У державах із сильною королівською владою (Англія, Франція) монархи зуміли частково підпорядкувати церкву, натомість у Німеччині протистояння церкви та суспільства мало найбільш гострий характер.

- Початком Реформації вважають виступ віттенбергського священика Мартіна Лютера, який у жовтні 1517 р. оголосив «95 тез», спрямованих проти продажу індульгенцій і поглядів на церкву та папу, як посередників між Богом та паствою. М. Лютер вважав, що людина досягає спасіння лише через віру, а єдиним джерелом релігійної істини може бути тільки Біблія. У 1520 р. він публічно розірвав відносини з Римом, після того, як спалив папську буллу із засудженням його поглядів. На Вормському рейхстазі 1521 р. у присутності імператора Священної Римської імперії Карла V Габсбурга, Мартін Лютер підтвердив свої погляди на необхідність реформування церкви. Невдовзі його вислали у віддалений замок, де він займався перекладом Біблії на німецьку мову.

- Виступ М. Лютера сколихнув німецьке суспільство. Проти церкви піднялися бюргери, лицарі (Ульріх фон Гуттен, Франц фон Зікінген), селяни. У 20-х рр. XVI ст. Німеччину охопила Селянська війна на чолі з Томасом Мюнцером. В ній брало участь близько 300 тис. чоловік. Програмовим документом повсталих були «12 статей». Після страти Т. Мюнцера війна завершилася. З 1529 р. незгодних з вченням та політикою Римсько-католицької церкви почали називати протестантами.
- У 1548 р. Карл V спробував примирити протестантів і католиків під час проведення Аугсбурзького рейхстагу, проте мир виявився нетривалим. Друга половина XVI ст. у Німеччині минула у постійних релігійних війнах.

Дати!

31 жовтня 1517 р. — оприлюднення М. Лютером «95 тез». Початок Реформації.

1524–1526 рр. — Селянська війна у Німеччині.

1555 р. — укладання Аугсбурзького миру.

Запам'ятай!

Індульгенція — у католицтві — звільнення від тимчасової кари за гріхи, в яких грішник покався раніше, і вина за них була прощена завдяки таїнству сповіді. В епоху Відродження практика надання індульгенцій нерідко супроводжувалася значними зловживаннями з боку церковних сановників (роздача за грошові пожертвування тощо).

Протестантизм — одна з трьох головних течій християнства, яка виникла внаслідок Реформації. У протестантизмі немає єдиного центру, він існує як сукупність церковних союзів.

Аугсбурзький релігійний мир — договір, що передбачав встановлення свободи віросповідання для імперських станів (курфюрстів, князів, вільних міст і імперських лицарів). У його основу було покладено принцип: «Чия влада, того і віра».

Мартін Лютер (1483–1546) — християнський богослов, ініціатор Реформації, провідний перекладач Біблії на німецьку мову. Його ім'ям названо один з напрямів протестантизму.

37. РЕФОРМАЦІЯ І КОНТРРЕФОРМАЦІЯ У ЄВРОПІ

Реформація охопила низку інших країн Європи: Данію, Норвегію, Швецію, Фінляндію, Естонію, Нідерланди тощо. Свої особливості вона мала у Швейцарії.

- Духовними та ідеологічними лідерами швейцарської Реформації були Ульріх Цвінглі (1484–1531) та Жан Кальвін (1509–1564) відомий як «жєневський папа». У. Цвінглі бачив у причасті тільки обряд, а не таїнство. Різко виступав проти зловживань з боку феодалів. Ж. Кальвін виступив з ідеєю «загального приречення». Людина, на його думку, не може змінити свою долю, проте вона повинна вірити у власну вибраність, щоденно доводячи це реальними справами.
- Відповіддю католицької церкви стала **Контрреформація**. Її складові:
 - створення Вищого інквізиційного трибуналу (1542);
 - запровадження суворої цензури;
 - втручання папства у державні справи і залучення монархів до боротьби з протестантизмом;
 - спроби вдосконалення організації католицької церкви (Тридентський собор).
- Вагома роль у проведенні Контрреформації належала чернецькому ордену єзуїтів (1534). Його засновником був Ігнатій Лойола (1491–1556). Єзуїти активно займалися наукою, освітою і місіонерською діяльністю. Їм була притаманна дисципліна, беззаперечне підпорядкування, абсолютний авторитет голови ордена.

Дати!

1545–1563 рр. — Тридентський собор.

Запам'ятай!

Контрреформація — рух, ініційований католицькою церквою, як відповідь на реформаційне вчення М. Лютера, Ж. Кальвіна та ін. Вона мала відновити престиж католицької церкви та віри.

38. ФРАНЦІЯ У XVI — 1 ПОЛ. XVII ст.

- На поч. XVI ст. Франція була найбільшою за територією та населенням (15 млн) державою Європи. З 20-х рр. XVI ст. поширюються ідеї Реформації. Її прибічників, більшість з яких походила з дворян та городян, називали гугенотами. Наприкінці XVI ст. представники династії Бурбонів перетворили Францію на абсолютну монархію.
- Головною подією французької історії на цьому етапі стають **релігійні війни**, які велися між гугенотами і католиками. Їх перший етап (1560–1572) завершився «Варфоломійською ніччю» — масова різанина гугенотів під час весілля їх лідера Генріха Наварського та Маргарити Валуа (2 тис. вбитих). На другому етапі (1572–1576) відбулося створення гугенотської конфедерації, що стало поступкою з боку королівської влади. Під час третього етапу (1576–1598) виникає католицька ліга. Релігійні війни завершилися після Нантського едикту Генріха IV Наварського, що надавав католицизму статусу державної релігії, проте зберігав гугенотам право на свободу віросповідання.

Дати!

24 серпня 1572 р. — «Варфоломійська ніч».

1598 р. — Нантський едикт.

Запам'ятай!

Генріх IV Наварський — король Франції (1589–1610). Засновник династії Бурбонів. Припинив релігійні війни.

Людвиг XIII Бурбон — король Франції (1610–1643). У роки його правління остаточно формується абсолютна монархія.

Арман Жан дю Плессі де Рішельє (1585–1642) — кардинал католицької церкви, перший міністр короля (1624–1642). Впливовий французький політичний діяч, який жорстко придушував будь-яку протидію королівській владі, як з боку народу, так і великих феодалів.

39. ІСПАНІЯ У XVI ст. НАРОДЖЕННЯ РЕСПУБЛІКИ У НІДЕРЛАНДАХ

- XVI ст. — стало «золотим століттям» **Іспанії**. Було створено величезну колоніальну імперію. З приходом до влади династії Габсбургів (1516) встановлюється абсолютизм.
- Проте з 2 пол. XVI ст. починається поступовий занепад економіки країни. Місцеве дворянство виявилося нездатним до раціонального використання отриманих багатств. Занадто великий вплив католицької церкви, розгул інквізиції теж мали негативні наслідки. Позиції Іспанії у Європі суттєво послабив національно-визвольний рух у Нідерландах, які з 1556 р. перебували під владою Габсбургів.
 - **Нідерланди.** З 2 пол. XVI ст. у Нідерландах розгортається активна національно-визвольна боротьба проти іспанського панування. Її ідеологічні засади базувалися на принципах кальвінізму.
- Вісімдесятилітня війна проти Іспанії розпочалася у 1568 р. У листопаді 1576 р. іспанські солдати пограбували Антверпен, вбивши 8 тис. місцевих мешканців — «іспанська ярість». Ця подія стала поштовхом до об'єднання голландських провінцій. Депутати, які представляли майже всі нідерландські провінції і входили до Генеральних штатів, уклали в Генті угоду про союз проти Іспанії.

У 1585 р. Нідерланди розділилися на сім незалежних провінцій Півночі та десять південних, які ще залишалися під владою Іспанії. На поч. 1620-х рр. протистояння поновилося, ставши частиною Тридцятилітньої війни. У 1648 р. Іспанія остаточно відмовилася від претензій на нідерландські провінції.
- Нідерланди, ще перебуваючи під іспанським володарюванням, виконували роль морських воріт Габсбургів, а з XVII ст. розпочався «золотий вік» цієї невеликої країни. Вона стає новим основним торговельним центром Європи. Економічний та культурний розквіт

сприяв успішному завершенню національно-визвольних змагань. Нідерланди стають першою європейською республікою Нового часу. Вищим органом влади у республіці залишалися Генеральні штати. Кожній з провінцій надавався в них один голос, і будь-яка законодавча ініціатива могла перетворитися у закон тільки у разі одноголосного рішення всіх провінцій. Виконавчою владою була наділена аристократія, що походила з міських торговельних еліт — регенти і штатгальтери.

Дати!

1566 р. — іконоборче повстання у Нідерландах, організоване протестантами.

1568–1648 рр. — Вісімдесятилітня війна Нідерландів проти іспанських Габсбургів.

1580 р. — об'єднання Іспанії з Португалією внаслідок Іберійської унії (діяла до 1668 р.).

1588 р. — затоплення англійцями «Непереможної Армади» (втрачено 60 із 130 кораблів королівського флоту), що символізувало про завершення епохи іспанського господарювання на морі.

1607 р. — Іспанія оголошує себе банкрутом. Початок занепаду держави.

Запам'ятай!

Еразм Роттердамський (1469–1536) — визначний голландський гуманіст, філолог, богослов, педагог (викладав у Кембриджі). Автор сатиричного твору «Похвала невігластву» (1511).

Філіп II Іспанський (1527–1598) — король Іспанії з династії Габсбургів (1556–1598). З 1580 р. — король Іспанії. Переніс столицю королівства з Толедо до Мадриду. Деспотичні методи правління монарха значно послабили країну та стали однією з головних причин розгортання національно-визвольного руху у Нідерландах.

Вільгельм I Оранський (1533–1584) — лідер початкового етапу Нідерландської буржуазної революції. Був убитий фанатом-католиком.

Гуго Гроцій (1583–1645) — голландський юрист, заклав основи сучасного міжнародного права.

40. АНГЛІЯ У XVI — 1 ПОЛ. XVII ст.

- **Династія Тюдорів**, яка перебувала при владі з XV ст., намагалася максимально зміцнити королівську владу, обмеживши вплив родової аристократії.
- З 1530-х рр. починається процес королівської Реформації, що завершується створенням Англіканської церкви, головою якої вважався король Англії — Акт про супрематію (1534). В цей же час активно проводилася політика обгороджувань — згону селян з їх земель. Це призвело до концентрації коштів у руках невеликої групи людей і появи величезної армії найманих робітників, що формувалася з колишніх селян.
- З 2 пол. XVI ст. починається стрімкий підйом Англії. Цей період збігся з правлінням королеви Єлизавети I Тюдор (1558–1603). До поч. XVII ст. Англія закріплює за собою титул «володарки морів».
- При правлінні перших Стюартів (з 1603 р.) загострюються конфлікти між королем і парламентом, протестантами і католиками. Це стає передумовами Англійської революції 1640–1660 рр.

Дати!

1487 р. — створення «Зоряної палати» — особливого королівського суду, який розглядав справи вищої аристократії.

1587 р. — заснування першої англійської колонії у Новому світі — Віргінія.

1600 р. — заснування Ост-Індської торговельної компанії.

1605 р. — «порохова змова» католиків проти короля Якова I Стюарта.

Запам'ятай!

Генріх VIII Тюдор — король Англії (1509–1547). Ініціатор королівської Реформації. Видавав «криваві» закони проти жебраків. Всупереч поглядам церкви був одружений шість разів.

41. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ У ЄВРОПІ 1 ПОЛ. XVI ст.

- **Тридцятилітня війна** — масштабний збройний конфлікт між європейськими державами розпочався із зіткнень протестантів і католиків у Німеччині. Згодом ці зіткнення переросли у боротьбу проти панування у Європі династії Габсбургів. Основними противниками в ній були Франція, Англія, Нідерланди та Священна Римська імперія, Іспанія, Португалія. Тридцятилітня війна виявилася останньою релігійною війною у Європі.
- Завершенням цього конфлікту стало підписання Вестфальського миру — комплексу мирних договорів між європейськими країнами, який започаткував новий порядок у Європі, заснований на концепції дотримання і збереження державного суверенітету у міжнародних відносинах. Закріплено принцип віротерпимості.
- Вестфальський мир визнавав незалежність Нідерландів та Швейцарії, Франція отримувала Ельзас, Швеція — контроль над балтійським узбережжям. Було підірвано статус Священної Римської імперії та юридично закріплено роздробленість германських князівств (найбільші — Пруссія, Баварія, Бранденбург), значно зменшився вплив Габсбургів. Франція вийшла з війни найбільш впливовою державою континенту.

Дати!

1618–1648 рр. — Тридцятилітня війна.

1648 р. — Вестфальський мир.

Запам'ятай!

Мушкетери — у XVI–XVII ст. рід військ у піхоті (інфантерії): солдати, озброєні мушкетами.

Ландскнехти — німецькі наймані піхотинці епохи Відродження. Як і будь-які найманці, в умовах війни ландскнехти не цуралися грабежу і розбою. З часів Тридцятирічної війни термін «ландскнехт» став синонімом мародерства.

42. КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVI — 1 ПОЛ. XVII ст. ІТАЛІЙСЬКЕ ВІДРОДЖЕННЯ

- Італія, яка стала батьківщиною Відродження, продовжувала залишатися в авангарді культурного розвитку Європи. На поч. XVI ст. італійський Ренесанс набуває найбільш пишних форм: **Високе Відродження**.

➤ **Наука.** Одним із головних ідеологів абсолютизму виступав Ніколо Макіавеллі (1469–1527) — філософ, письменник. Автор «Государя», де обґрунтував необхідність сильної державної влади. Іншим видатним філософом і письменником італійського Відродження був Томасо Кампанелла (1568–1639). У своїх творах він пропагував ідеї утопічного соціалізму («Місто Сонця»). Філософом, поетом, засновком вчення про нескінченність Всесвіту був Джордано Бруно (1548–1600). Д. Бруно згорів на кострі інквізиції. Видатним італійським вченим XVI — 1 пол. XVII ст. був Галілео Галілей (1564–1642) — фізик, механік, астроном. Він винайшов телескоп, заснував експериментальну фізику, заклав фундаментальні основи класичної механіки.

➤ **Живопис та скульптура.** Найвидатнішим живописцем Високого Відродження є Леонардо да Вінчі (1452–1519). Він був не тільки художником, але й скульптором, письменником, вченим, винахідником — універсальна людина. Йому належать ідеї аероплана, парашута, велосипеда, робота тощо. Серед художніх творів Леонардо насамперед можна відзначити: «Джоконду» («Мона Ліза»), «Таємну вечерю», «Даму з горностаєм» тощо. Серед послідовників Леонардо да Вінчі слід назвати Рафаеля Санті (1483–1520) — художник, скульптор («Сікстинська Мадонна», «Афінська школа», «Тріумф Галатеї», «Преображення»), Тиціана (1488–1576) — художник-портретист (портрети імператора Карла V, Ізабелли Португальської, «Каяття Марії Магдалини» тощо). У XVII ст. у культурі в цілому та у живопису зокрема зароджується новий художній стиль — **бароко**. Його засновником в італійському живопису вважається Ка-

раваджо (1571–1610) — «Мучеництво святого Матвія», «Переконання святого Фоми» та ін.

- **Архітектура.** Найбільший внесок у розвиток архітектури Високого Відродження належить Мікеланджело Буонаротті (1475–1564), який також мав значні досягнення у скульптурі, поезії, філософії. Його авторству належить статуя Давіда, скульптурна композиція «Пета», фреска «Страшний суд» у Сікстинській капелі Ватикану. Мікеланджело проектував Собор Святого Петра у Римі.

Серед інших відомих архітекторів Високого Відродження слід згадати Донато Браманте, Джорджо Вазарі («Галерея Уфіцці» у Флоренції). Славу Д. Вазарі здобув після публікації своєї книги «Життєписи найславніших живописців, скульпторів та архітекторів» (1550). Лоренцо Берніні (1598–1680), який вже був майстром італійського бароко, завершував будівництво Собору Святого Петра та спроектував грандіозний ансамбль площі Святого Петра.

- **Музика.** Серед музичних інструментів провідне місце належало органу, віолі (попередниця скрипки), лютні. З'явилися клавішні інструменти — клавесин, клавикорд. Розвивалися такі музичні жанри, як балада, мадригал — любовна пісня народною мовою, ораторія, опера.

Дати!

1500–1530 рр. — час Високого Відродження в Італії.

1503–1505 рр. — Леонардо да Вінчі пише «Джоконду».

1609 р. — Галілео Галілей винайшов телескоп.

Запам'ятай!

Бароко — напрям європейської культури, що зародився в Італії на поч. XVII ст. Відзначався прагненням до величності та пишності, поєднанням реальності та ілюзії. Для доби бароко були характерні бали-маскаради, феєрверки, відвідання театрів, паркові прогулянки (променади), азартні ігри, появи світської музики тощо.

43. КУЛЬТУРА ЗАХІДНОЇ ЄВРОПИ XVI — 1 ПОЛ. XVII ст. ПІВНІЧНЕ ВІДРОДЖЕННЯ

- Ренесанс на території Німеччини, Франції та Нідерландів відомий як **Північне Відродження**. В ньому відчувався суттєвий вплив середньовічної готики, прихильність ідеї «релігійного оновлення», натомість менше уваги надавалося античному спадку, анатомізму.

➤ **Нідерланди.** Голландське мистецтво цього періоду відоме перш за все своїми видатними художниками — представниками фламандської школи живопису. Серед них: Пітер Брейгель старший (1525–1569) — живописець та графік («Зведення Вавилонської вежі», «Сліпі», «Сільське весілля»); Пітер Пауль Рубенс (1577–1640) — фундатор фламандського бароко, малював портрети і пейзажі, картини на міфологічні та релігійні теми («Венера перед дзеркалом», «Викрадення Ганімеда», «Самсон і Даліла»); Антоні Ван Дейк (1599–1641) — майстер придворних портретів; Рембрандт Ван Рейн (1606–1669) — неперевершений майстер світлотіні. Творчість Рембрандта вважають розквітом голландського живопису бароко («Повернення блудного сина», «Даная», «Нічна варта»).

➤ **Німеччина.** Видатними німецькими вченими були: Йоганн Кеплер (1571–1630) — математик, астроном, відкрив закони руху планет Сонячної системи; Парацельс (1493–1541) — лікар, алхімік.

Вагомий внесок у розвиток німецької літератури належить діячам Реформації — Мартіну Лютеру, Томасу Мюнцеру, Ульріху фон Гуттену та Себастьяну Бранту, автору сатиричного твору «Корабель дурнів».

У німецькому та європейському живопису помітний слід залишив Альбрехт Дюрер (1471–1528) — живописець і графік, визнаний майстер ксилографії, теоретик мистецтв («Вершники Апокаліпсису», «Меланхолія»).

➤ **Англія.** Англійська та європейська наукова думка була збагачена творами Томаса Мора (1478–1535) — філософ, письменник. Прибічник утопічного соціалізму («Уто-

пія») був страчений за наказом короля Генріха VIII. Іншим видатним англійським мислителем того часу був Френсіс Бекон (1561–1626) — філософ, історик, політик, основоположник емпіризму («Новий органон»).

Англійська література вийшла на якісно новий рівень завдяки творчості Вільяма Шекспіра (1564–1616) — поета і драматурга. Він писав трагедії, комедії, поеми, сонети, історичні хроніки («Ромео і Джульєтта», «Король Лір», «Гамлет», «Отелло»). В. Шекспір був також засновником театру «Глобус» у Лондоні.

➤ **Франція.** Серед французьких наукових діячів особливо слід відзначити Мішеля Монтеня та Жана Бодена. М. Монтень (1533–1592) — філософ і педагог, автор твору «Досліди», у якому намагався розкрити природу людського духу. Ж. Боден (1530–1596) — політик, філософ, автор теорії державного суверенітету. Помітним явищем у французькій літературі стала творчість Франсуа Рабле (1494–1553) — сатирик-гуманіст, автор твору «Гаргантюа і Патагрюель». Видатним архітектором був Пер Леско (1515–1578), який Луврську фортецю перебудував у палац.

➤ **Іспанія.** Іспанія не належала до країн Північного Відродження, однак її діячам належить вагомий внесок у розвиток загальноєвропейського культурного простору. Мігель Сервантес (1547–1616) — письменник доби Відродження, автор видатного твору «Дон Кіхот». Фелікс Лопе де Вега (1562–1635) — драматург і поет («Собака на сні»). Хуан де Еррера (1530–1597) — архітектор, творець королівського палацу Ескоріал. Ель Греко (1541–1614) та Дієго Веласкес (1599–1660) — живописці епохи бароко («Портрет інфанти Маргарити»).

Запам'ятай!

Гравюра — вид графічного мистецтва, витвори якого представлені у вигляді друкованих відбитків (на дереві, картоні, металі).

Микола Коперник (1473–1543) — польський астроном, математик. Його теорія геліоцентричної системи світу заклала фундаментальні основи наукової революції.

44. ПОЛЬСЬКА ДЕРЖАВА У XVI — 1 ПОЛ. XVII ст. СТВОРЕННЯ РЕЧІ ПОСПОЛИТОЇ

➤ У Польщі тривало обмеження влади короля на користь шляхти. Наприкінці XV ст. розпочалася робота Сейму. У 1505 р. з'явився закон *Nihil novi* (Радомська конституція), який символізував встановлення у країні шляхетської демократії — король був позбавлений права приймати закони без згоди шляхти. Більше того, шляхта мала право накладати «ліберум вето» — заборону, на будь-яке рішення короля.

- Із поч. XVI ст. загострюється протистояння з Московським царством. За цих умов відбувається зближення Польщі та Великого князівства Литовського. Внаслідок Люблінської унії вони створюють єдину державу — **Річ Посполиту**. У XVII ст. слабкість королівської влади призводить до суттєвого загострення соціальних, національних і релігійних суперечностей.

Дати!

1569 р. — Люблінська унія. Створення Речі Посполитої.

1596 р. — створення греко-католицької (уніатської) церкви. Перенесення столиці до Варшави.

1605–1618 рр. — спроби підкорення Московського царства.

Запам'ятай!

Сейм — станово-представницький орган, що представляв інтереси шляхти, яка контролювала законодавчу та, частково, судову владу. Сейм складався з двох палат: сенат (придворні сановники, католицькі єпископи, вищі посадовці) та посольської ізби (шляхтичі, делеговані від сеймиків).

Сигізмунд II Август — король Польщі (1548–1572), останній представник династії Ягеллонів. Уклав Люблінську унію.

Стефан Баторій — король Речі Посполитої (1575–1586) — захистив землі від московської агресії, заохочував діяльність єзуїтів, ініціював заснування університету у Вільно.

45. МОСКОВСЬКЕ ЦАРСТВО У XVI — 1 ПОЛ. XVII ст.

- Першим російським царем став Іван IV Грозний. Початковий етап його правління супроводжувався цілим **рядом реформ**: скликання Земського собору (1549); прийняття нового Судебника; ухвалення положень, що регулювали устрій православної церкви (Стоглав); удосконалення системи приказів; введення єдиної системи поземельного оподаткування.
- Унаслідок цих реформ у Росії складається станово-представницька монархія, за якої певна роль у системі державної влади належала виборним представникам окремих станів (боярство, купецтво, духовенство).
- На поч. 1560-х рр. Іван Грозний відходить від принципів станово-представницької монархії. Для зміцнення особистої влади царя була введена опричнина. Цим кроком цар домігся ліквідації пережитків феодальної роздробленості, проте її зворотною стороною стала дезорганізація державного апарату, загальне розорення держави, ослаблення війська.
- Після смерті Івана Грозного в історії Росії настає Смута (1598–1613) — період, який супроводжувався стихійними лихами, іноземним втручанням, глибокою соціально-економічною, політичною та державною кризою. Однією з головних подій Смутного часу стала польська інтервенція.
- Ліквідація наслідків Смути залежала від відновлення сильної центральної царської влади. У 1613 р. для обрання нового царя був скликаний перший всестановий Земський собор. Вибір його учасників зупинився на Михайлі Федоровичі Романові. Під час свого правління (1613–1645) Михайло Федорович спирався на Боярську думу і Земський собор. Політику Михайла Федоровича, спрямовану на зміцнення і розвиток Російської держави, продовжив його син — Олексій Михайлович (1645–1676). Новий цар рідше скликав Земські собори, концентруючи у своїх руках основні важелі управління

державою. В результаті кодифікації законів було прийнято Соборне уложення, яке розглядало владу царя як богом дану, що свідчило про формування в Росії самодержавства.

- **Російська культура.** У всіх сферах культури були досягнуті помітні успіхи. Важливою подією стала поява друкарства. Іваном Федоровим був організований Друкарський двір. Видатною пам'яткою архітектури став храм Василя Блаженного в Москві (1555–1561). У XVII ст. у культурі посилюються світські елементи. Виникають перші регулярні школи, а в Москві починає роботу Слов'яно-греко-латинська академія (1687). При дворі царя Олексія Михайловича був створений перший російський театр. У живописі, крім іконопису, починають розвиватися і світські жанри — портрет. В архітектурі поєднання церковних і світських елементів.

Дати!

1547 р. — вінчання Іван IV на царство.

1613 р. — сходження на престол династії Романових.

1649 р. — остаточне закріпачення селян у Росії.

Запам'ятай!

Прикази — органи центрального державного управління в Російській державі, що завідували особливим родом державних справ або окремими областями держави.

Самодержавство — російський різновид абсолютизму.

Земський собор — вища станова-представницька установа Російського царства із сер. XVI до кін. XVII ст. Збори представників усіх верств населення (крім кріпаків) для обговорення політичних, економічних та адміністративних питань.

Опричнина (1565–1572) — метод посилення царської влади за допомогою терору. Також «опричниною» називалася частина держави з особливим управлінням, виділена для утримання царського двору і опричників.

Синопис (1674) — перший узагальнюючий твір з історії Русі.

46. АНГЛІЙСЬКА РЕВОЛЮЦІЯ 1640–1660 рр. ПОЧАТОК МОДЕРНІЗАЦІЇ

- Розвиток капіталістичних відносин в Англії призвів до загострення класових суперечностей і поділу країни на прихильників і противників феодально-абсолютистського ладу. Ідеологічною передумовою революції в Англії, як і в інших європейських країнах, стала Реформація. Революція, яка спалахнула у 1640 р., прийняла форму конфлікту виконавчої та законодавчої влади (король проти парламенту), що вилився у громадянську війну. Іншим важливим її аспектом було релігійне протистояння між англіканами (прихильниками ортодоксальних церковних порядків) і пуританами (прихильниками ідей Реформації).

Етапи англійської революції:

- 1640–1642 рр. — встановлення конституційної монархії при значному розширенні повноважень парламенту;
- 1642–1649 рр. — громадянські війни між прихильниками короля і парламенту, а пізніше — між індепендентською армією Олівера Кромвеля і пресвітеріанами (прихильниками конституційної монархії), результатом яких стало перетворення Англії на республіку;
- 1649–1653 рр. — індепендентська республіка; період боротьби між різними течіями, які брали участь у революції (дігтери, левеллери), що завершився встановленням диктатури Кромвеля;
- 1653–1660 рр. — період військової диктатури, що призвів до реставрації монархії (повернення династії Стюартів). В Англії встановлюється конституційна монархія. Новий державний лад був юридично закріплений «Біллем про права» (1689).

У результаті революції був знищений абсолютизм, завдано удару по феодальній власності, проголошена свобода власності і підприємництва, почався процес виникнення правової держави і громадянського суспільства, що передбачало створення на законодавчому рівні системи захисту прав народу від прямого втручання

і довільної регламентації його життєдіяльності з боку органів влади.

- На поч. XVIII ст. Англія закріплює за собою статус світової держави, чому сприяв початок промислового перевороту. Його сутність полягала у комплексі економічних та соціально-політичних змін у суспільстві, викликаних переходом від заснованої на ручній праці мануфактури до великої машинної індустрії.
- Англійська культура 2 пол. XVII–XVIII ст. була представлена іменами літераторів Р. Бернса та Дж. Свіфта, філософів Т. Гоббса («Левіафан») та Дж. Локка, економіста А. Сміта. В архітектурі та живописі переважав класицизм.

Дати!

1640–1660 рр. — англійська революція.

1660 р. — реставрація монархії. Видання новим королем Карлом II Стюартом «Бредської декларації» — амністія учасникам революції, дотримання віротерпимості, повага до прав парламенту і громадян.

1688–1689 рр. — «Славна революція» та прийняття «Білля про права». Завершення правління Стюартів. Встановлення конституційної монархії.

1707 р. — унія між Англією і Шотландією. Створення Великої Британії.

Запам'ятай!

Олівер Кромвель (1599–1658) — один з лідерів англійської революції, лорд-протектор (диктатор) Англії, Шотландії та Ірландії у 1653–1658 рр.

Вільгельм III Оранський — король Англії (1689–1702), який заклав основи конституційного ладу та повернув країні статус могутньої держави.

Революція — радикальна, докорінна зміна у розвитку суспільства.

Конституційна монархія — політичний лад, за наявності якого влада монарха обмежена таким чином, що у деяких, або у всіх сферах державного управління, він не має верховних повноважень.

47. РОЗВИТОК ФРАНЦІЇ ТА АВСТРІЇ У 2 ПОЛ. XVII–XVIII ст.

- **Франція.** 2 пол. XVII — поч. XVIII ст. стали періодом розквіту французького абсолютизму. На тлі подій англійської революції парижани у 1648–1653 рр. спробували обмежити владу короля — фронда, але зазнали невдачі.
- З роками правління Людовика XIV (1643–1715) пов'язують «велике століття» Франції. Він максимально посилив позиції королівської влади: «Держава — це я». Проте постійні війни, релігійні конфлікти (у 1685 р. було скасовано дію Нантського едикту) зумовили те, що вже на поч. XVIII ст. почали проступати кризові явища — відставання від Англії у темпах економічного розвитку, невдоволення буржуазії своїм політичним безправ'ям, народні виступи. Майже все XVIII ст. Францію супроводжували економічні кризи та військові невдачі (особливо французькі позиції у Європі послабило фіаско у війнах за іспанський спадок 1701–1714 рр.). Країна потребувала серйозних змін.
- На розвиток культури Франції суттєвий вплив мало відкриття у Парижі Школи витончених мистецтв — місце народження французького класицизму. Серед діячів культури слід відзначити баснописця Ж. де Лафонтена, драматургів П. Корнель та Мольєра — творця класичної комедії («Дон Жуан», «Тартюф», «Мещанин у дворянстві»). Європейський живопис збагатили твори художників-класиків Н. Пуссена та К. Лоррена.
- **Австрія.** З XV ст. Австрія була центром Священної Римської імперії. XVI–XVII ст. минули на тлі протистояння з Османською імперією, яке закінчилося добре для австрійців. У 1683 р. турки були розгромлені у битві біля Відня, а за результатами Карловицького миру (1699) під контроль Австрії відійшли Угорщина, Хорватія, Трансильванія та Словенія.
- Війни за іспанський (1701–1714) та польський (1733–1735) спадок призвели до подальшого розширення те-

риторії Австрії (частина Італії, Боснії, Сербії). Внаслідок розподілу Речі Посполитої (1772) вона отримала Галичину.

Стабільність австрійської держави базувалася на зваженій політиці просвічених монархів Марії Терезії (1745–1765) та Йосипа II (1765–1790). Їх реформи дозволили обмежити свавілля поміщиків, сприяли розвитку торгівлі, будівництву фабрик, покращенню умов для землеробства, відкриттю шкіл, університетів. У 1781 р. з'явився закон про віротерпимість, який скасовував діяльність чернецьких орденів, зокрема і єзуїтів. Дворянство і духовенство теж почали сплачувати податки.

Дати!

1661 р. — початок самостійного правління у Франції Людовика XIV.

1665 р. — остаточне об'єднання австрійських земель.

1678 р. — перемога французів у голландській війні. Апогей французької могутності у Європі.

1780 р. — скасування кріпосної залежності селян у Австрійській імперії.

Запам'ятай!

Просвічений абсолютизм — політика ряду європейських монархів XVIII ст., спрямована на поступове реформування суспільства «згори», з метою уникнення серйозних соціальних катаклізмів. Значна увага надавалася розвитку культури, мистецтву, освіти, науки.

Фабрика — велике промислове підприємство, що виробляє товари за визначеними стандартами з використанням машин.

Класицизм — напрям у європейському мистецтві XVII–XVIII ст., в основі якого ідеї раціоналізму, дотримання суворих канонів.

Жан Батист Кольбер (1619–1683) — визначний державний діяч часів Людовика XIV. Прибічник політики протекціонізму. Знаходився біля витоків французького військового флоту, створив прогресивну систему оподаткування, займався фінансовими питаннями.

48. РОСІЙСЬКА ДЕРЖАВА НАПРИКІНЦІ XVII — У XVIII ст.

На межі XVII–XVIII ст. відставання феодально-кріпосницької Росії від провідних європейських держав стало очевидним. Країна потребувала реформ. Більшість з них здійснено за часів правління Петра I (1689–1725).

- **Головні реформи Петра I:** військова реформа (формування регулярної армії; створення військово-морського флоту; екіпірування за західним зразком). Реформа державного управління: замість Боярської думи — Сенат (1711), накази замінили колегії; столиця — Санкт-Петербург (1712). Церковна реформа: скасування патріаршества та скликання Синоду (1721). Підсумком реформ Петра I стало формування абсолютизму, зростання військової потужності держави, загальна «європеїзація» Росії.

- Найважливішою подією у зовнішній політиці петровських часів стала **Північна війна** — затяжний конфлікт між Швецією та Росією, а також низкою держав Північної Європи за контроль над Прибалтикою. Завершився поразкою шведів і укріпленням позицій Росії на балтійському узбережжі.
- У роки правління Катерини II (1762–1796) відбувається остаточне **оформлення станового ладу**. Ключову роль у цьому відіграло видання «Жалуваної грамоти дворянству» (1785). Цей документ підтвердив старі і надав нові права та привілеї дворянству. Духовенство втратило можливість автономного існування після проведення відторгнення (секуляризації) церковних земель. У ставленні до селянства відчувалося посилення експлуатації і кріпосницьких порядків, що призводило до значних соціальних заворушень (Селянська війна на чолі з О. Пугачовим 1773–1775 рр.).
- У **зовнішній політиці** після серії російсько-турецьких воєн були підписані Кючук-Кайнарджийський (1774) і Ясський (1791) мирні договори, що визнавали домінування Росії на чорноморському узбережжі. До її складу

було включено Крим (1783). Російська імперія брала участь у поділах Речі Посполитої (1772, 1793, 1795), що дозволило їй отримати території Білорусі, України, Литви.

- XVIII ст. у **російській культурі** позначилося посиленням світського начала та проникненням європейського впливу. У розвитку **науки** ключову роль відіграли М. Ломоносов, В. Татищев — автор першої узагальнюючої праці з історії Росії. У **літературі** поч. XVIII в. популярні такі жанри, як історія, повість. Надалі провідними напрямками стають класицизм, реалізм (Д. Фонвізін, А. Радищев) і сентименталізм (М. Карамзін).
- В **архітектурі** 1 пол. XVIII ст. переважали бароко і класицизм. Представником бароко був Б. Растреллі, який спроектував ряд палацових ансамблів (Зимовий палац, Великий палац у Петергофі та ін.). В образотворчому мистецтві переважав портретний живопис. У 2 пол. XVIII в. видатними портретистами були Д. Левицький, В. Боровиковський. Скульптуру розвивали Е. Фальконе («Мідний вершник» у Санкт-Петербурзі), Ф. Шубін.

Дати!

1700–1721 рр. — Північна війна.

22 жовтня 1721 р. — проголошення Російської імперії.

1725–1762 рр. — епоха палацових переворотів.

Запам'ятай!

Сенат — вищий державний орган влади і законодавства у Росії XVIII–XIX ст. Безпосередньо підпорядковувався імператору.

Синод — вищий державний орган церковно-адміністративної влади у Російській імперії. Замінив патріарха.

Михайло Ломоносов (1711–1765) — вчений-енциклопедист світового рівня. Засновник Московського університету (1755) — першого в Росії.

Олександр Суворов (1730–1800) — російський полководець. Видний теоретик і основоположник військового мистецтва. Генералісимус.

49. АНГЛІЙСЬКІ КОЛОНІЇ У ПІВНІЧНІЙ АМЕРИЦІ. СТВОРЕННЯ США

- **Колонізація Північної Америки** розпочалася з XVI ст. В ній брали участь Іспанія, Франція, Нідерланди, Англія. У XVII ст. британська колонізація стає домінуючою. Це призвело до появи 13 англійських колоній. Основу переселенців складали протестанти — пуритани, які відповідно до власних релігійних поглядів вірили в ідею про американську обраність. Ця віра дозволяла їм швидше адаптуватися до нових умов та достатньо успішно розвиватися.
- Успішна господарча діяльність колоній викликала занепокоєння Англії, яка прагнула повністю контролювати економіку колоній, перешкоджаючи розвитку американської промисловості (1750 р. — закон про заборону будівництва фабрик; 1763 р. — закон про завезення та вивезення товарів тільки через британські порти).
- У 2 пол. XVIII ст. протистояння почало набувати загрозливих масштабів. У 1774 р. відбувся **Перший континентальний конгрес** представників колоній, делегати якого вимагали від англійців поважати їх права та оголосили бойкот британських товарів. Другий континентальний конгрес у травні 1775 р. прийняв рішення про початок збройної боротьби з англійцями. Почалася війна за незалежність.
- У ході війни, 4 липня 1776 р., була прийнята **Декларація незалежності** північноамериканських колоній. Цей документ не тільки звільнив американців від влади англійського короля, але й встановив республіканський лад, який відкривав простір для приватної ініціативи та розвитку капіталістичних відносин. Авторство Декларації належало Томасу Джефферсону. Декларація закладала права і принципи демократичного правління. Першим президентом США став Джордж Вашингтон.
- У 1787 р. була прийнята **Конституція США**. США проголошувалися федеративною республікою, в якій вища

законодавча влада належала Конгресу, вища виконавча влада — президенту, а судова — Верховному суду. У Конституції закріплювалися принципи поділу влади та віротерпимості. У 1791 р. Конгресом були прийняті поправки до Конституції, відомі як «Білль про права». Вони проголошували громадянські свободи — слова, друку, зборів, недоторканності особи тощо. Однак війна за незалежність не ліквідувала рабства.

Дати!

1773 р. — «бостонське чаювання». Знищення колоністами вантажу чаю, який прибув з Англії.

1776–1783 рр. — війна за незалежність.

4 липня 1776 р. — проголошення Декларації незалежності США.

1783 р. — Версальський мирний договір — визнання Великою Британією незалежності Сполучених Штатів Америки.

1787 р. — прийняття Конституції США.

Запам'ятай!

Конгрес — вищий федеральний орган законодавчої влади у США. Має дві палати — Сенат (верхня палата зі 100 сенаторів), Палата представників (нижня палата — 435 чоловік).

Президент — голова виконавчої влади у США, головнокомандувач армії та флоту, має право вето на законопроекти, прийняті конгресом.

Федерація — форма державного устрою, яка передбачає, що окремі частини федеративної країни є державними утвореннями, що мають певну, юридично визнану політичну самостійність.

Джордж Вашингтон (1732–1799) — головнокомандувач континентальної армії під час війни за незалежність. Перший президент США (1789–1797).

Томас Джефферсон (1743–1826) — президент США (1801–1809), один із засновників американської держави. Автор Декларації незалежності.

Бенджамін Франклін (1706–1790) — політичний діяч, вчений. Один із лідерів колоністів під час війни за незалежність, за його участі були розроблені основні положення Конституції США.

50. ОСМАНСЬКА ІМПЕРІЯ ТА ПЕРСІЯ У XVI–XVIII ст.

- **Османська імперія.** У XVI ст. зросли агресивні настрої турків у Європі. Їм вдалося підкорити Угорщину, Румунію, Молдову, а в Індійському океані конкурували з португальцями.

Через внутрішні суперечності у XVII ст. імперія починає слабшати. По амбіціям османів суттєвого удару завдала поразка від австрійців, німців і поляків у битві під Віднем (1683), яка припинила просування турків углиб Європи. У XVIII ст. конкуренцію туркам за вплив на Балканах і у Північному Причорномор'ї починає складати Російська імперія. До кінця століття значна частина завоювань була втрачена.

- **Персія.** У XVI–XVII ст. Персія суперничала з Османською імперією за панування на Близькому Сході. Завдяки запровадженню ісламу, укріплюється влада шахів. Найбільші успіхи Перської держави пов'язують з іменами шахів Ісмаїла I Сефевіда (1501–1524), який зробив іслам державною релігією і Аббаса I Великого (1587–1629), що вдало стримував османів та значно розширив володіння Персії — від Тигру до Інду.

Дати!

1501 р. — перси приймають іслам шіїтського спрямування.
1526 р. — битва при Мохачі.

Запам'ятай!

Диван — вищий орган виконавчої, законодавчої та законодавчої влади у ряді ісламських держав.

Шейх — почесне звання відомого богослова в ісламі.

Сулейман I Пишний (1494–1566) — османський султан (1520–1566). Внаслідок його успішних війн Туреччина досягла апогею впливу у Європі.

51. РОЗВИТОК ІНДІЇ У XVI–XVIII ст.

- XVI–XVII ст. минули під знаком панування **династії Великих Моголів**, представники якої, захопивши Делійський султанат, контролювали всю Індію, Афганістан та частину Пакистану. У XVII ст. розпочалося європейське проникнення до Індії — португальці, голландці, англійці. Європейці були зацікавлені у торговельних відносинах з Індією, засновуючи численні торговельні факторії, які згодом стануть базою для подальшої колонізації країни.

- Із поч. XVIII ст. у країні розгортається партизанська боротьба індусів проти правителів-мусульман. До кінця століття **Імперія Моголів занепала**, а панівне становище в регіоні зайняла Імперія маратхів.

Дати!

1526 р. — створення Імперії Великих Моголів зі столицею в Агрі.

1653 р. — завершення будівництва Тадж-Махалу.

Запам'ятай!

Бабур (1483–1530) — перший падишах Індії (1526–1530). Засновник імперії Великих Моголів. Поет і письменник.

Акбар (1542–1605) — індійський падишах (1556–1605). На роки його правління припав найвищий підйом держави Великих Моголів. Акбар планував шляхом поєднання елементів основних релігій Індії створити нову синтетичну релігію, проте на практиці цей задум виявився не реалізованим.

Тадж-Махал — мавзолей-мечеть у індійському місті Агра. Був зведений за наказом представника династії Тимурідів — падишаха Імперії Великих Моголів Шах-Джахана для вшанування пам'яті його померлої дружини Мумтаз-Махал. Тадж-Махал вважається кращим прикладом архітектури стилу моголів, який комбінує в собі елементи перського, індійського та ісламського архітектурних стилів.

52. КИТАЙ ТА ЯПОНІЯ У XVI–XVIII ст.

- **Китай.** З XV ст. починається європейське проникнення до Китаю. У 1557 р. португальці орендували Аоминь (Макао), який став першою європейською колонією. Серйозною проблемою для Китаю XVI ст. виявилася японська агресія. До сер. XVII ст. значно зріс вплив маньчжурських племен. Це дозволило їх верхівці захопити владу в країні, встановивши нову династію — **Цін**. Представники цієї династії продовжили політику ізоляціонізму, проте це не завадило Китаю підкорити Монголію, Корею і Тибет.
- **Японія.** Перші європейці прибули до Японії у 1543 р. На той час країною керували самураї (представники місцевої феодальної еліти). Наприкінці XVI ст. у Японії виникає централізована держава. Невдовзі влада в ній зосереджується в руках **сьогунату Токугави**. У 1614 р. у Японії було заборонено християнство. Політика сьогунату була спрямована на обмеження контактів з європейцями. З 1639 р. європейським купцям було дозволено припливати тільки до Нагасакі.

Дати!

1644–1911 рр. — панування у Китаї маньчжурської династії Цін.

Запам'ятай!

Сьогун — друга, після імператора, людина у системі японського державного управління у Середньовіччі та Новому часі. Сучасний аналог — прем'єр-міністр.

Тойотомі Хідейосі (1537–1598) — перший правитель об'єднаної Японії (1587–1595).

Токугава Ієясу (1543–1616) — перший сьогун династії Токугава (1603–1605), яка завершила формування централізованої держави у Японії.

53. ЗАГАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ПРОВІДНИХ КРАЇН СВІТУ НА МЕЖІ XVIII– XIX ст.

На цьому етапі передусім відбуваються серйозні **зміни в економіці західноєвропейських країн**:

- аграрна революція (проникнення капіталістичних відносин у село призвело до зникнення селянства у середньовічному розумінні);
- промисловий переворот;
- технічний прогрес (впровадження у виробництво прядок, двигунів, станків, парових машин).

- Нова система землеволодіння вперше остаточно склалася в Англії: лендлорд (власник) — орендатор-фермер (підприємець) — найманий робітник (батрак). При цьому, на відміну від феодальної системи землеволодіння, всі учасники цієї схеми були особисто зацікавлені у підвищенні продуктивності праці.
- У містах внаслідок промислового перевороту люди почали жити чітко за розкладом. Становище більшості робітників було складним. Нерідко на підприємствах використовувалася дитяча праця. На поч. XIX ст. набув поширення рух луддістів — руйнівників машин.
- Відбувалися зміни і у суспільному житті. Епоху абсолютизму змінив парламентаризм. Його витоки слід шукати в англійській буржуазній революції (1640–1660) та американській війні за незалежність (1775–1783).

Дати!

1775 р. — поява парового двигуна Дж. Ватта.

Запам'ятай!

Парламентаризм — система політичної організації держави, що передбачає чітке розмежування функцій законодавчих та виконавчих органів влади при привілейованому становищі парламенту. При парламентаризмі уряд створюється парламентом з числа членів партії, яка має більшість у законодавчому органі і відповідальна перед ним.

54. ДОБА ПРОСВІТНИЦТВА

- **Доба Просвітництва** — період в історії європейської культури, пов'язаний з істотними досягненнями у науковій, філософській та суспільно-політичній думці. Просвітництво базувалося на ідеях раціоналізму та вільнодумства. Першими представниками Просвітництва були француз Рене Декарт, англійці Ісак Ньютон, Джон Локк та Томас Пейн, американець Томас Джефферсон, німецький філософ Імануїл Кант. Найбільш повне втілення ідеї доби Просвітництва знайшлося у творчості французьких просвітників XVIII ст.

- **Дені Дідро** (1713–1784) — прибічник просвітницького абсолютизму. Виступав за союз монархів і філософів. Різко критикував церкву та церковні порядки. Д. Дідро є автором першої енциклопедії та низки п'єс.
- **Шарль Монтеск'є** (1689–1755) — продовжив розвивати теорію розподілу влади, яку раніше запропонував Дж. Локк. Був прибічником конституційної монархії та наділення громадян політичними свободами. Найбільш відомим твором є «Про дух законів» (1748).
- **Жан-Жак Руссо** (1712–1778) — на його думку, в основі справедливої держави — суспільний договір. Одним із перших запропонував проведення прямих демократичних референдумів. Був противником монархічного ладу. Заклав основи філософії історії. Серед знакових праць «До Елоїзи», «Суспільний договір».
- **Франсуа Вольтер** (1694–1778) — був переконаний, що кожна людина має природне право на свободу, власність, безпеку. Противник церкви. Ф. Вольтер висловлювався за просвітницьку монархію конституційного типу. Автор 28 трагедій і філософського роману «Кандид».

Дати!

1751 р. — перше видання «Енциклопедії, або Тлумачного словника наук, мистецтв і ремесел» Д. Дідро.

55. ВЕЛИКА ФРАНЦУЗЬКА РЕВОЛЮЦІЯ (1789–1799)

У 2 пол. XVIII ст. поглибилася криза французького абсолютизму. Зростаюче суспільне невдоволення змусило короля Людовика XVI у травні 1789 р. зібрати Генеральні штати. Конфлікти між представниками 3-го стану та аристократією і духовенством спровокували їх вихід зі складу штатів та створення Установчих зборів.

- 14 липня 1789 р. чутки про бажання короля розігнати Установчі збори, стали поштовхом до **штурму тюрми-фортеці Бастилії**, яка була символом могутності королівської влади. Падіння Бастилії стало початком Великої французької революції.

➤ **I етап** (14 липня 1789 — 10 серпня 1792). Головною рушійною силою революції стає велика буржуазія, яка прагнула до встановлення конституційної монархії. Під її впливом було проголошено «Декларацію прав людини і громадянина». У вересні 1791 р. у дію вступила Конституція, згідно з якою Франція ставала конституційною монархією, а влада переходила до рук Законодавчих зборів. Надалі верхівка буржуазії вступила у конфлікт із дрібними буржуа та народом, які вимагали продовження реформ у суспільстві. Це призвело до повстання бідноти (санкюлотів) у серпні 1792 р.

➤ **II етап** (10 серпня 1792 — 10 червня 1793). До влади приходить блок радикально налаштованої буржуазії — жирондисти. З вересня 1792 р. масові арешти та страти «підозрілих». Паралельно з цим розпочав свою роботу Національний конвент, а Франція була проголошена республікою. У січні 1793 р. відбулася публічна страта колишнього короля — Людовика XVI.

Події у Франції викликали занепокоєння європейських монархій і у лютому 1793 р. починаються революційні війни, пов'язані з боротьбою французів проти інтервенції Англії, Нідерландів, Іспанії. Кризу поглиблює спроба роялістів відновити монархію — заколот у Ван-

деї. На тлі цих подій ультрареволюційні сили у квітні 1793 р. створюють комітет суспільного спасіння. Починаються арешти жирондистів, невдовзі якобінці встановлюють власну диктатуру.

- **III етап** (10 червня 1793 — 27 липня 1794). Якобінці перейшли до репресій проти інакодумців. Політика терору, нездатність створити боєздатної армії для захисту революційних завоювань від зовнішньої інтервенції призвели до падіння якобінців.
- **IV етап** (27 липня 1794 — 26 жовтня 1795). Влада у Термідоріанського конвенту. Становище у країні залишається напруженим. Народ бідує, активізувалися монархісти. Не зумівши опанувати ситуацію, члени конвенту вирішують передати владу Директорії.
- **V етап** (26 жовтня 1795 — 9 листопада 1799). **Політика Директорії** була зосереджена на веденні війн, які поступово перетворюються на загарбницькі. На цьому етапі розкривається полководницький таланти Наполеона Бонапарта, який здобуває популярність серед народу. Він повернувся з Єгипту до Парижа, де у листопаді 1799 р. за допомогою армії здійснює переворот 18 брюмера. Замість Директорії створено Тимчасовий уряд з трьох консулів.

Дати!

14 липня 1789 р. — штурм Бастилії.

26 серпня 1789 р. — Декларація прав людини і громадянина.

Запам'ятай!

Жорж Дантон (1759–1794) — один з видатних діячів Французької революції. Намагався примирити інтереси жирондистів і якобінців.

Максиміліан Робесп'єр (1758–1794) — революційний діяч. Був лідером якобінської диктатури та натхненником революційного терору.

Інтервенція — військове, політичне або економічне втручання однієї чи декількох держав у внутрішні справи іншої, яке супроводжується порушенням її суверенітету.

56. ФРАНЦІЯ У ХІХ ст.

- Після **перевороту 18 брюмера**, Наполеон поступово узурпував владу в країні і у 1804 р. його було проголошено імператором. За час його правління закладено правові, адміністративні, фінансові, культурні основи сучасного французького суспільства.

- Наполеон проводив **агресивну зовнішню політику**. Кинувши виклик старим європейським монархіям, він досяг чималих успіхів. Зоряним часом Бонапарта вважають перемогу у «битві 3-х імператорів» під Аустерліцем (1805), в якій французи розгромили австрійську та російську армії. Проте постійні військові кампанії, що призвели до конфлікту Франції зі всією Європою, з часом виснажили країну. Переломною стала російська кампанія 1812 р. Зазнавши поразки в Росії, а згодом у «Битві народів» під Лейпцигом (1813), війська Наполеона були змушені капітулювати, а сам імператор зрікся престолу. Його спроба повернути владу («сто днів Наполеона») завершилася нищівною поразкою у битві при Ватерлоо. Колишній володар Франції був відправлений англійцями у заслання на острів Святої Єлени. Там він через кілька років і пішов з життя.
- Завершенням епохи наполеонівських війн став **Віденський конгрес** (1814–1815). Він легітимізував реставрацію у Франції династії Бурбонів, за умови прийняття ними конституції. На ньому також відбулося встановлення нових кордонів між європейськими державами. Більшість його рішень приймалось в інтересах Великої Британії, Росії та Австрії, які встановили свою гегемонію у Європі на кілька наступних десятиліть.
- Після завершення епохи Наполеона, **ситуація у Франції залишалася нестабільною**. Тривало протистояння монархістів, буржуазії і народу, що викликало ряд потужних соціальних конфліктів: липнева революція 1830 р., яка привела до влади Орлеанську гілку Бурбонів; лютнева революція 1848 р. та нетривале існування

II республіки (1848–1852). Чергова внутрішньополітична криза припала на роки Франко-прусської війни (1870–1871). Її наслідком стало припинення існування II імперії та проголошення 4 вересня 1870 р. III республіки. Незабаром, після укладення перемир'я з Пруссією, Париж охопили народні хвилювання, що призвели до виникнення своєрідного революційного самоврядування — Паризької комуни (існувала з 18 березня по 28 травня 1871 р.). Її організаторами стали представники об'єднаної коаліції неоякобінців, соціалістів та анархістів. Виступ Паризької комуни був жорстко придушений регулярною армією.

Дати!

1804 р. — видання Кодексів Наполеона.

20 березня — 18 червня 1815 р. — «Сто днів Наполеона».

1815 р. — створення «Священного союзу».

1852–1870 рр. — існування у Франції II імперії (конституційна монархія на чолі з племінником Наполеона Бонапарта — Наполеоном III).

Запам'ятай!

Наполеон I Бонапарт (1769–1821) — імператор Франції (1804–1815), талановитий полководець, видатний державний діяч.

Луї-Наполеон III (1808–1873) — перший президент Франції (1848–1852), імператор Франції (1852–1870). Останній французький монарх.

Кодекси Наполеона — збірка законів, що заклала основи європейської системи цивільного права. Базувалися на принципі рівності всіх перед законом.

«Священний союз» — організація європейських монархів (Австрія, Пруссія, Росія), головною метою якої було придушення будь-яких революційних настроїв у Європі.

Бонапартизм — рух на захист прав родини Бонапартів на французький престол, своєрідний тип диктатури.

Коаліція — добровільне об'єднання кількох осіб, організацій, держав з метою досягнення певної спільної мети.

Реставрація — у політиці — відновлення політичного ладу, що існував раніше.

57. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ НАПРИКІНЦІ XVIII — У XIX ст.

Завершення XVIII ст. виявилось непростим часом для Великої Британії: поразка у війні з північноамериканськими колоніями (1783), загострення ірландського питання, завзятий опір індусів колонізації Індії. 1790-ті рр. минули під знаком війн із Францією. Надзвичайно важливою була перемога, здобута адміралом Г. Нельсоном над французьким флотом у битві при Абукірі (1798). В цей час посилюються народні виступи всередині країни. Насильницьким чином укладена унія з Ірландією (1800) не вирішила проблеми релігійного протистояння католиків і протестантів. Католики все ще не мали жодних політичних прав.

- **Віденський конгрес** 1815 р. значно розширив території Британської імперії (Цейлон, Мальта, Мис Доброї Надії, Тобаго тощо). Однак колоніальні війни негативно позначилися на становищі робочого класу. Це викликало на межі 30–40-х рр. XIX ст. появу чартизму — першого організованого руху за права робітників. У 1839 р. чартисти на чолі з Фергюсом О'Коннором представили на розгляд парламенту народну хартію з вимогами наділення робітників політичними правами. Реальним завоюванням чартистів стало скорочення тривалості робочого дня.
- У 2 пол. XIX ст. у Великій Британії відбулося декілька парламентських реформ, які поступово розширяли коло виборців. Наприкінці 1850-х рр., після створення консервативної (торі — представляли інтереси великої промислової буржуазії) та ліберальної (вігі — захищали інтереси середньої та дрібної буржуазії) партій, остаточно оформлюється двопартійна політична система. Основне протистояння між партіями розгорнулося щодо торговельної політики (протекціонізм чи фритредерство) та ірландського питання (чи надавати ірландцям самоуправління — Home rule).
- У зовнішній політиці важливою подією стало остаточне підкорення Індії, яке стало можливим після придушення повстання сіпайів (найманці, які рекрутувалися

англійцями з місцевого населення) у 1857 р. Підкоривши Індію, Британія набула статусу найбільшої колоніальної держави світу.

- До кінця XIX ст. у Великій Британії завершується промисловий переворот, права робітників починають захищати тред-юніони (з 1868) — перша профспілкова організація у світі.

Дати!

1805 р. — розгром франко-іспанського флоту у Трафальгарській битві. Відмова Наполеона від претензій Франції на статус великої морської держави.

1837–1901 рр. — вікторіанська епоха. Період істотних змін у політичному, економічному, соціальному та культурному житті Великої Британії, що відбувалися у роки правління королеви Вікторії.

Запам'ятай!

Бенджамін Дізраелі (1804–1881) — лідер консервативної партії. Прем'єр-міністр Великої Британії у 1868 та 1874–1880 рр. Виступав за помірковані соціальні реформи «згори».

Вільям Гладстон (1809–1898) — лідер ліберальної партії. Прем'єр-міністр Великої Британії у 1868–1874, 1880–1886 та 1892–1894 рр. Послідовно виступав за надання Ірландії самоуправління.

Лібералізм — ідеологія, яка передбачає, що права і свободи окремої людини є правовим базисом суспільного та економічного порядку. Основа лібералізму — свобода розпоряджатися собою та своєю власністю.

Консерватизм — ідеологія, прибічники якої дотримуються традиційних цінностей і порядків. У політиці — відстоювання державного і суспільного порядку, відкидання радикальних реформ, протекціонізм.

Двопартійна система — тип політичної системи, за якої лише дві політичні партії мають реальні шанси здобути перемогу на виборах.

Фритредерство — напрям економічної політики держави, який передбачає свободу торгівлі і невтручання держави у приватнопідприємницьку сферу життя суспільства. Така політика більш вигідна колоніальним державам.

58. РОЗВИТОК АВСТРІЇ І НІМЕЧЧИНИ У XIX ст.

- **Австрія.** Під час наполеонівських війн країна зазнала значних територіальних втрат. Вони були частково компенсовані за рахунок відвоювання у турок Балкан (Словенія, Хорватія) та центральної Європи (Угорщина, Трансильванія).
- Припинення реформ, ініційованих просвітницькими монархами кінця XVIII ст., призвело до революційних подій 1848–1849 рр. Результатом поразки в австро-пруській війні 1866 р. стала не тільки відмова Австрії від ролі головного об'єднавчого центру германських земель, але й втрата контролю над італійськими територіями.
- Послаблення австрійської монархії у боротьбі з Пруссією змусило австрійців піти на певні поступки угорцям і у 1867 р. було створено дуалістичну Австро-Угорську імперію. Наприкінці XIX ст. у суспільно-політичному житті Австро-Угорщини посилювалися кризові явища, викликані активізацією національних рухів, загрозою панславізму, невдалим спробам реформування імперії на принципах централізму.
- **Німеччина.** XIX ст. минуло під знаком прагнень германських князівств до об'єднання у межах однієї держави. Вже під час наполеонівських війн частина з них була об'єднана у рамках Рейнського союзу (1806–1813). Створений, за рішенням Віденського конгресу, Германський союз (1815) не відповідав інтересам німецьких еліт та народу, оскільки керівні повноваження в ньому отримала Австрія.
- **Революція 1848 р.,** яка зазнала невдачі, знову підкреслила актуальність об'єднання Німеччини. Ключову роль у цьому процесі почала відігравати Пруссія. Здобувши перемогу у ряді військових конфліктів (з Данією, Австрією, Францією), пруському канцлеру Отто фон Бісмарку вдається об'єднати Німеччину «залізом і кров'ю». 18 січня 1871 р. відбулося **проголошення Германської імперії.**

- Із поч. 1870-х рр. важливою складовою внутрішньої політики О. фон Бісмарка було проведення курсу на обмеження прав і привілеїв католицької церкви — культуркамф.
- Отримані після перемоги над Францією 5 млрд марок стали надійним фундаментом німецької економіки та дозволили провести низку реформ у дусі «пруського соціалізму». Проте підйом робітничого руху у 2 пол. 70-х рр. XIX ст. змусив канцлера перейти до більш жорсткої соціальної політики, починаються репресії проти соціалістів. У 1878–1890 рр. діяв виключний закон проти соціалістів, який забороняв діяльність соціалістичних партій (СДПН) та рухів. Ці непопулярні заходи О. фон Бісмарк намагався компенсувати низкою поступок «згори» — створення системи соціального страхування, початок пенсійних виплат тощо.
- У зовнішній політиці «залізний канцлер» створив систему союзів, за допомогою яких намагався підтримувати рівновагу сил у Європі. З 1880-х рр. Німеччина переходить до колоніальних захоплень (Того і Камерун в Африці, Соломонові острова в Океанії). Проте більшість територій вже була поділена між іншими колоніальними державами. Ця ситуація стала поштовхом до розв'язання Першої світової війни.

Дати!

- 1806 р. — припинення існування Священної Римської імперії.
- 1864 р. — пруссько-датська війна. Приєднання північногерманських земель.
- 1866 р. — австро-пруська війна. Розпуск Германського союзу. Створення Північногерманського союзу з домінуванням Пруссії.
- 1870–1871 рр. — франко-пруська війна. Завершення об'єднання Німеччини.

Запам'ятай!

Отто фон Бісмарк (1815–1898) — рейхсканцлер Германської імперії (1871–1890). Ініціатор об'єднання Німеччини. Визначав внутрішню і зовнішню політику країни у 70–80-х рр. XIX ст.

59. ОБ'ЄДНАННЯ ІТАЛІЇ

- Епоха наполеонівських війн сприяла **пробудженню національної самосвідомості італійців**, які все ще не мали єдиної держави. У 1801 р. за ініціативою Наполеона було створено залежну від Франції Італійську республіку. Проте рішенням Віденського конгресу знову розділили Італію на кілька невеликих державних утворень.
- Повернення до старих порядків викликало масове невдоволення народу. Відбувалися повстання, почали виникати таємні товариства. Так, у 1807–1832 рр. діяло товариство карбонаріїв, члени якого виступали за незалежність і єдність країни, а у 1831 р. виникло таємне товариство «Молода Італія» (Дж. Мадзіні) з аналогічними вимогами.
- Новим поштовхом до об'єднання країни стали події революції 1848 р., яка супроводжувалася національно-визвольною боротьбою за незалежність від Австрії. Провідна роль в об'єднанні Італії належала П'ємонту. Внаслідок австро-італо-пруської війни 1861 р. всі італійські землі, за винятком Папської області та Венеції, були об'єднані навколо П'ємонту. Після завершення австро-пруської війни приєднали Венецію.
- Завершенням процесу збирання італійських земель став похід на Рим та приєднання Папської області. З 1871 р. Рим набуває статусу столиці Італії.

Дати!

1870 р. — приєднання Папської області до Італійського королівства. Завершення об'єднання країни.

Запам'ятай!

Джузеппе Гарібальді (1807–1882) — народний герой Італії. Активний учасник національно-визвольного та об'єднавчого руху (рісорджименто), засновник військового корпусу добровольців-гарібальдійців.

60. РОСІЙСЬКА ІМПЕРІЯ У ХІХ ст.

- На початку ХІХ ст. імператор Олександр І намагався продовжувати політику поміркованих реформ у дусі просвітницького абсолютизму, але постійні війни поступово відволікли його від реформаторської діяльності. У 1807 р. Олександр І уклав з Францією, що стало передумовою їх подальших конфліктів. Завдяки героїзму народних мас та талантам окремих полководців Росії вдалося зупинити армію Наполеона під час **Вітчизняної війни 1812 р.** Вирішальною виявилася Бородинська битва, внаслідок якої французи увійшли до Москви, але їх сили для подальшого продовження кампанії були вичерпані.
- Європейський похід російської армії у 1813–1814 рр. значно зміцнив позиції Росії на континенті. Це зафіксували і рішення Віденського конгресу. Проте відсутність внутрішніх реформ викликала появу таємних товариств (масони), революційних рухів (декабристи).
- Після придушення повстання декабристів у грудні 1825 р. у Росії жорстко викорінювалися будь-які вияви вільнодумства, майже повністю була згорнута реформаторська діяльність. Такий стан речей викликає зростання невдоволення селян, інтелігенції, нечисленної буржуазії. Внутрішня криза, яка спіткала Росію у сер. ХІХ ст. позначилася і на її зовнішньополітичному становищі. Кримська війна (1853–1856), в якій противниками імперії виступили Туреччина, Велика Британія та Франція, суттєво підірвала позиції Росії у чорноморсько-середземноморському регіоні. Необхідність негайних реформ ставала очевидною навіть вищому керівництву держави.
- 1860–1870-ті рр. стають часом серії ліберальних реформ (судова, земська, міська, військова, фінансова, освіти тощо). Проте головною з них була аграрна, а саме скасування кріпосного права. Реформи сприяли формуванню основ громадянського суспільства та правової дер-

жави в Російській імперії, втім жодна з них не зачіпала основ самодержавства, що істотно зменшувало їх ефективність та створювало передумови до нових конфліктів між владою та народом.

Дати!

1812 р. — Вітчизняна війна проти наполеонівської Франції.

14 грудня 1825 р. — повстання декабристів на Сенатській площі у Санкт-Петербурзі під час коронації нового імператора Миколи I.

19 лютого 1861 р. — Маніфест імператора Олександра II про скасування кріпацтва.

Запам'ятай!

Михайло Кутузов (1745–1813) — видатний полководець, головнокомандувач російської армії у Вітчизняній війні 1812 р.

Павло Пестель (1792–1826) — російський офіцер-дворянин, декабрист. Лідер Південного товариства (діяло в Україні). Автор програмового документа товариства «Руська правда».

Микита Муравйов (1795–1843) — російський офіцер-дворянин, декабрист. Лідер Північного товариства (діяло у Санкт-Петербурзі). Автор програмового документа товариства «Конституція».

Олександр II (1818–1881) — російський імператор (1855–1881). Відомий як «визволитель» (селян від кріпацтва, балканських народів від турків) та «реформатор». Був убитий під час замаху революціонерів-народників.

Декабристи — російські дворяни, переважно офіцери, які перебували в опозиції до царської влади, засуджували абсолютизм і кріпацтво, намагалися захопити владу шляхом збройного перевороту.

Західники — представники популярного у 1830–1850-х рр. XIX ст. напряму суспільно-філософської думки Росії, які вважали, що розвиток країни можливий тільки за умови обрання цінностей західноєвропейської цивілізації (П. Чаадаєв, І. Тургенєв, В. Белінський, А. Герцен).

Слов'янофіли — представники релігійно-філософської течії російської суспільної думки 1840-х рр., які обґрунтовували самобутність Росії, її відмінний від країн Західної Європи шлях розвитку, в основі якого — православ'я (О. Хомяков, І. Кірієвський, К. Аксаков, Ф. Тютчев).

61. СПОЛУЧЕНІ ШТАТИ АМЕРИКИ У ХІХ ст.

- Отримавши незалежність, американці почали просуватися на захід, паралельно підкорюючи місцеві племена індіанців. У 1785–1795 рр. відбувалася **північно-західна індіанська війна**, що відкрила американцям шлях вглиб континенту. Для підкорених індіанців створювались спеціальні поселення — резервації.
- На поч. ХІХ ст. США, під час Другої англо-американської війни (1812–1815), підтвердили власний суверенітет. Завдяки вдалим угодам із Францією (покупка Луїзіани) та Іспанією (покупка Флориди), Сполучені Штати значно збільшили свою територію. Американці не виключали і силового впливу, як у випадку приєднання Каліфорнії після війни з Мексикою (1846–1848).
- Істотною проблемою залишалося **існування рабовласництва**, яке гальмувало розвиток країни. Конфлікт між північними та південними (рабовласницькими) штатами спробували загасити за допомогою «місурійського компромісу» (1820), що чітко визначав кордони поширення рабства. Втім згодом він почав порушуватися. Нове загострення протистояння у сер. ХІХ ст. призвело до спроби південних штатів відокремитися. Це спровокувало початок **громадянської війни**.
- Поштовхом до війни стало обрання президентом США лідера республіканської партії, яка засуджувала рабовласництво, — Авраама Лінкольна. На першому етапі війна складалася невдало для північних штатів, проте з часом, завдяки підтримці чорношкірого населення і більш прогресивній системі господарювання, їм вдалося змінити перебіг подій на свою користь. Переломною стала битва при Геттисберзі (1863). Довести війну до перемоги Півночі не завадило навіть вбивство президента А. Лінкольна у квітні 1865 р. Головними наслідками громадянської війни стало збереження єдності США та скасування рабовласництва.
- Після завершення війни все ще залишалося чимало суперечностей із південними штатами, в яких чорношкіре

населення фактично так і не отримало громадянських прав. Частково ці суперечності вдалося вирішити завдяки політиці Реконструкції Півдня (1865–1877), мета якої полягала в інтеграції колишніх бунтівних штатів у загальнодержавний простір.

- Утім повернення до влади у ряді південних штатів представників демократичної партії призвело до відновлення дискримінації чорношкірого населення, яка тривала до 60-х рр. XX ст. На Півдні діяли напівлегальні терористичні організації, що переслідували афроамериканців. Найбільш впливовою з них була Ку-Клукс-Клан.
- Завершення XIX ст. стало часом стрімкого економічного зростання США. Скасування рабовласництва, прибуття іммігрантів зі всього світу забезпечувало постійне розширення ринку праці. Сільське господарство розвивалося фермерським шляхом. З'явилися перші мільйонери і мільярди, а також організації, що захищали права робітників (Американська федерація праці з 1881 р.). До поч. XX ст. США вже набули статусу найбільш розвинутої країни світу.

Дати!

1861–1865 рр. — Громадянська війна.

18 грудня 1865 р. — набуття сили 13-ї поправки до Конституції США, яка скасовувала рабство.

1 травня 1886 р. — загальноамериканський страйк робітників з вимогою 8-годинного робочого дня.

Запам'ятай!

Авраам Лінкольн (1809–1865) — президент США (1861–1865), противник рабства, зберіг єдність країни у роки Громадянської війни.

Плантаційне господарство — сільськогосподарські підприємства у південних штатах США, що базувалися на використанні праці рабів.

Аболіціонізм — суспільний рух у США за скасування рабовласництва.

62. ЄВРОПЕЙСЬКІ РЕВОЛЮЦІЇ 1848–1849 рр.

- **Франція.** Причини революції: невдоволення політикою короля Луї Філіпа I, боротьба за громадянські права та свободи.

Наслідки: повалення Луї Філіпа; проголошення II Республіки. Запровадження загального виборчого права для чоловіків віком з 21 року.

- **Германські князівства.** Причини: усунення втручання князів у господарське життя німецьких земель; подолання залишків феодалізму, які гальмували розвиток капіталістичних відносин; необхідність об'єднання країни.

Наслідки: тимчасове скасування цензури; відкриття Франкфуртських національних зборів — першого загальногерманського парламенту. У 1849 р. збори ухвалили проект Конституції, яка передбачала перетворення Німеччини у конституційну монархію на чолі з королем Пруссії. Через суперечності між окремими германськими князівствами, єдності країни так і не було досягнуто.

- **Австрія.** Причини: ліквідація феодальних пережитків, боротьба за демократичні права і свободи, вирішення міжетнічних суперечностей між народами імперії, подолання економічної кризи.

Наслідки: відміна цензури; скликання конституційних зборів; здійснення соціально-економічних перетворень — скасування кріпацтва. Народи імперії, особливо угорці, отримали більш широкі національно-культурні права. Проте на останньому етапі революції влада імператора була відновлена майже у повному обсязі.

- **Угорщина.** Причини: ліквідація феодальних пережитків; здобуття демократичних прав і свобод; досягнення національної незалежності.

Наслідки: створення угорського уряду і проголошення незалежності країни; проведення демократичних реформ. Однак відновлення влади імператора в Австрії; призвело до збройного придушення угорської революції.

ції, яке відбувалося за допомогою Росії. Було встановлено військову диктатуру. Проте революція дозволила ліквідувати кріпацтво, а її розмах змусив австрійців у подальшому йти на поступки угорцям, що призвело до утворення у 1867 р. дуалістичної Австро-Угорської монархії.

➤ **Італійські держави.** Причини: боротьба за громадянські права і свободи та проти залишків феодалізму; необхідність визволення від іноземного панування та об'єднання країни.

Наслідки: активізація національного руху — виокремлення П'ємонту як майбутнього головного об'єднавчого центру Італії.

Таким чином, у результаті революцій у багатьох країнах Європи були скасовані феодальні привілеї, секуляризовані церковні землі, запроваджено свободу друку, принципи громадянської рівності, закладені основи сучасних правових відносин.

Дати!

1848–1849 рр. — буржуазно-демократичні революції у Європі.

Запам'ятай!

«**Весна народів**» — загальна назва революційних рухів антифеодального та національно-визвольного характеру, що виявили себе у формі непокори владі, озброєних повстаннях, декларуванні нової державності в європейських країнах у сер. XIX ст.

Національно-визвольний рух — організація, що веде боротьбу за звільнення того чи іншого народу від іноземного панування. Під час «весни народів» особливе значення мав у італійській та угорській революціях.

Франц Іосіф I (1830–1916) — імператор Австрії (1848–1867) та Австро-Угорщини (1867–1916). Відіграв важливу роль у придушенні австрійської та угорської революцій.

Шандор Петефі (1823–1849) — національний поет Угорщини, революційний демократ, один із керівників угорської революції 1848–1849 рр. Загинув під час придушення революційного виступу російськими військами.

63. КИТАЙ І ЯПОНІЯ У ХІХ ст.

- **Китай.** Наприкінці XVIII ст. Китай активізував торгівлю з європейськими країнами. На експорт ішов шовк, парцеляна, чай, але товари з Європи на китайський ринок не надходили. Щоб обійти цю заборону британці почали контрабандним шляхом завозити опіум, привчивши до його куріння місцеве населення. Подальша боротьба за китайський ринок призвела до низки опіумних війн. Перша з них відбулася у 1840–1842 рр. Китай зазнав поразки і був змушений сплатити на користь британців 21 млн доларів компенсації, відкрити всі порти для англійських торговців, а найбільший з них — Гонконг, передати у довготривалу оренду.

➤ Ослаблена китайська держава у 2 пол. ХІХ ст. почала перетворюватися у напівколонію європейських країн, відбувалася наркоманізація Китаю (у 1842 р. — 2 млн наркоманів, у 1881 р. — 120 млн). Зростало невдоволення народних мас, особливо селян, які у 1850–1864 рр. розгорнули справжню війну проти династії Цін та іноземних колонізаторів — тайпінське повстання, яке охопило значну частину південного Китаю. Тайпіни намагалися проводити радикальні соціальні перетворення, замінити традиційні китайські релігії на специфічне «християнство». Повстання було придушене цінською армією, якій надали допомогу англійці і французи. До кінця ХІХ ст. Китай було поділено на сфери впливу між Великою Британією, Францією, Росією, Німеччиною та Японією. Його незалежність виглядала як формальність.

- **Японія.** До сер. ХІХ ст. Японія залишалася централізованою феодально-абсолютистською державою, ізольованою від зовнішнього світу. Розклад феодальних відносин викликав глибинну кризу соціально-політичної сфери. Час від часу виникали селянські повстання, ослабили міжнародні позиції Японії. Починаються спроби іноземних держав «відкрити» країну насильницьким шляхом.

- У 1853 р. Японія була змушена підписати договір із США і низкою європейських держав на не вигідних для себе умовах. Опозиція, незадоволена політикою керівництва держави, скидає сьогунат Токугави (військово-феодальний уряд). Вся повнота влади перейшла до імператора Муцухіто — настав час Мейдзі (з япон. — Освітене правління).
- Наслідком революції Мейдзі стала низка реформ, спрямованих на модернізацію країни: було встановлено право приватної власності на землю, введений єдиний поземельний податок, дозволено здійснювати вільну купівлю-продаж землі, також проведені урядова, військова (загальний призов до армії), адміністративна (посилення централізації управління країною), соціальні реформи. Революція Мейдзі хоча і модернізувала Японію за західним зразком, проте зберігала багато власних особливостей.
- У 1889 р., після ухвалення Конституції, Японія перетворюється на конституційну монархію, було скликано парламент. Паралельно з цим у державному апараті відбувалися процеси мілітаризації — посилення позицій військових. Це сприяло тому, що з 1870-х рр. Японія, так само як і європейські держави, стала проводити власну колоніальну політику. До поч. XX ст. вона вже складала реальну конкуренцію країнам Європи і США, як у військовому, так і економічному відношенні.

Дати!

1850–1864 рр. — тайпінське повстання у Китаї.

1858 р. — відкриття японських портів для іноземних держав.

1867–1868 рр. — революція Мейдзі у Японії.

1889 р. — прийняття Конституції Мейдзі.

Запам'ятай!

Хун Сюцюань (1813–1864) — лідер повстання тайпінів.

Мейдзі Муцухіто (1852–1912) — імператор Японії (1867–1912). Роки його правління стали періодом бурхливого розвитку країни, її наближення до провідних світових держав.

64. СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНА ДУМКА ЄВРОПИ У XIX ст.

У XIX ст., крім лібералізму і консерватизму, швидко набували популярності такі течії суспільно-політичної думки, як соціалізм та марксизм.

- **Соціалізм** — політична ідеологія, прибічники якої мають за мету побудову суспільства, в якому буде відсутньою експлуатація людини людиною та недопустимі будь-які вияви соціально-го гноблення. Натомість воно буде базуватися на соціальній рівності та справедливості, засоби виробництва перейдуть у суспільну власність. Ідеологами соціалізму у XIX ст. були Клод Анрі де Сен-Сімон (1760–1825), Шарль Фур'є (1772–1837) і Роберт Оуен (1771–1858). Європейські соціалісти об'єдналися у рамках I Інтернаціоналу.

- Найбільш радикальною гілкою соціалізму був **марксизм**, прибічники якого вважали, що соціалізм — це перехідний етап від капіталізму до комунізму. В основі комуністичного суспільства диктатура пролетаріату, повна ліквідація приватної власності та усупільнення засобів виробництва. Марксисті віддавали перевагу не еволюційному, а революційному шляху розвитку суспільства. Засновниками марксизму вважають Карла Маркса та Фрідріха Енгельса.

Дати!

1864–1876 рр. — існування I Інтернаціоналу.

Запам'ятай!

Ідеологія — система певних поглядів та ідей, які виражають інтереси окремих соціальних класів, груп.

Карл Маркс (1818–1883) — німецький філософ, соціолог, економіст. Його філософські роботи сформували діалектичний і історичний матеріалізм, економічні — теорію додаткової вартості, політичні — теорію боротьби класів. Головні праці — «Маніфест комуністичної партії» (1848), «Капітал» (1867).

65. ФОРМУВАННЯ ІНДУСТРІАЛЬНОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОВІДНИХ ДЕРЖАВАХ СВІТУ У ХІХ ст.

- **Індустріальне суспільство** — це суспільство, яке базується на промисловості з гнучкими динамічними структурами, для якого характерні:
 - розподіл праці і зростання її продуктивності;
 - високий рівень конкуренції;
 - більш швидкі темпи накопичення людських знань та капіталів, запровадження інновацій у промислове виробництво;
 - розвиток громадянського суспільства, нових систем управління суспільством (парламентаризм);
 - бурхливий розвиток засобів масової інформації (ЗМІ);
 - високий рівень урбанізації і зростання стандартів якості життя;
 - збільшення соціальної та трудової мобільності населення;
 - розвиток науки та освіти;
 - чергування підйомів зі спадами та кризами.

Якщо наприкінці ХVІІІ ст. лише 15 % населення європейських країн було зайнято у промисловості, то через сто років унаслідок промислової революції та формування індустріального суспільства кількість населення, зайнятого у промисловості, перевищувала 80 %. Загалом населення Європи із 1800 до 1900 р. збільшилося із 180 млн до 460 млн.

- Промисловий переворот сприяв розвитку транспортної системи. У 1807 р. американець Р. Фултон винайшов пароплав, а у 1814 р. англійський механік Д. Стефенсон — паровоз, що стало поштовхом для активного будівництва залізниць. У 2 пол. ХІХ ст. перелік винаходів, викликаних промисловою революцією, було доповнено мартенівською піччю, електричною лампою, фонографом, а також появою ряду штучних матеріалів (бетон, цемент). Ще у 1 пол. ХІХ ст. у великих європейських містах (Лондон, Париж) було встановлене газове освітлення.

- У 1870-ті рр. було створено перший **двигун внутрішнього згоряння**. У 1885 р. німецький винахідник Г. В. Даймлер, а у 1886 р. його співвітчизник К. Бенц виготовили і запатентували перші саморушні екіпажі з бензиновими двигунами, які стали точкою відліку історії автомобільного транспорту.
- Наприкінці ХІХ ст. провідними соціальними групами стають **підприємці** (буржуазія) і **наймані робітники** (пролетаріат). На межі ХІХ–ХХ ст. відбувається переростання капіталізму вільної конкуренції у монополістичний капіталізм. **Монополії** — великі компанії, корпорації, що об'єднують декілька підприємств та досягають повного контролю на ринку виробництва або збуту певного товару чи послуги. Наприклад, корпорація U.S. Steel у 1901 р. контролювала 67% світового ринку сталі. Характерною ознакою монополістичного капіталізму була заміна вивозу товарів на вивіз капіталів.

Дати!

1825 р. — відкриття першої залізниці для здійснення пасажирських перевезень — Стоктон — Дарлінгтон (Велика Британія).

1837 р. — винахід електричного телеграфа (британець С. Морзе).

1858 р. — трансатлантичний телеграфний зв'язок.

1876 р. — винахід телефона (А. Белл, США).

1879 р. — винахід електричної лампи (Т. Едісон, США).

Запам'ятай!

Капіталізм — економічна система виробництва і розподілу, заснована на приватній власності, загальній юридичній рівності та свободі підприємництва. Головним критерієм капіталізму є прагнення до отримання додаткової вартості, тобто прибутку, з метою збільшення капіталів.

Науково-технічна революція — докорінне перетворення виробництва з урахуванням останніх досягнень науки і техніки.

Емансипація жінок (отримання прав) — процес наділення жіночої частини населення виборчими правами, ліквідація дискримінації жінок у політичному та економічному житті.

66. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПРИКІНЦІ XIX — НА ПОЧАТКУ XX ст.

- Наприкінці XIX ст. починає складатися нова система міжнародних відносин, заснована на **протистоянні молодих країн** зі швидко зростаючою економікою (США, Німеччина) та **старих колоніальних держав** (Велика Британія, Франція). З огляду на те, що до поч. XX ст. колоніальний розподіл світу було фактично завершено, позбавлені колоній держави розпочали боротьбу за їх перерозподіл та створення власних імперій. В історії міжнародних відносин розпочався **період імперіалізму** — політика поширення влади і впливу держави засобами дипломатії та військової сили.
 - Конкуруючі держави переходять до створення військово-політичних союзів. У 1882 р. Німеччина, Італія та Австро-Угорщина утворили **Троїстий союз**. Це підштовхнуло до зближення Францію і Росію, які підписали у 1890-х рр. ряд обопільно вигідних договорів. У той же час проблеми Великої Британії, які вона відчувала під час англо-бурської війни, змусили її уряд відмовитися від політики «блискучої ізоляції». У 1904 р. Велика Британія уклала договір про військово-політичний союз із Францією — Антанта, згодом до цього союзу приєдналася і Російська імперія.
- Наприкінці XIX — на поч. XX ст. у різних регіонах світу відбулося кілька **імперіалістичних війн** — за перерозподіл вже поділеного світу:
- **Іспано-американська** (1898) — США отримали контроль над Кубою, Філіппінами, Пуерто-Ріко. Іспанія остаточно втратила статус колоніальної держави.
 - **Англо-бурська** (1899–1902) — Велика Британія ціною величезних втрат встановила контроль над бурськими республіками у Південній Африці (Трансвааль та Помаранчева), включивши їх у 1910 р. до складу Південно-Африканського союзу. Війна ще більше загострила відносини з Німеччиною та поклала край британській політиці «блискучої ізоляції».
 - **Російсько-японська** (1904–1905) — продемонструвала відсталість російської армії. Російська імперія

втратила південний Сахалін та низку торговельних привілеїв у Китаї. Стала каталізатором першої російської революції 1905–1907 рр.

- **Італійсько-турецька** (1912–1913) — ослабила позиції Османської імперії на Балканах та дозволила Італії захопити території у Північній Африці (Лівія), а також грецький острів Родос.

- У Європі найбільш неспокійним місцем був Балканський півострів, який називали «пороховою бочкою» континенту. На Балканах перетиналися інтереси Австро-Угорської, Османської, Російської імперій та національно-визвольних рухів балканських народів (сербів, хорватів, македонців, босняків). Унаслідок боснійської кризи 1908 р. (анексія Австро-Угорщиною Боснії і Герцеговини у Туреччини) та Балканських війн 1912–1913 рр. (у першій Сербія, Чорногорія, Греція та Болгарія проти турків, а у другій — Сербія, Греція, Румунія, Чорногорія і Туреччина проти Болгарії), ситуація у регіоні стала ще більш напруженою.

- США на поч. XX ст. продовжували дотримуватися «доктрини Монро» та проводили політику «панамериканізму» — встановлення свого панування над країнами американського континенту. Позиції США в цьому регіоні ще більше зміцнилися після того, як вони отримали право на будівництво й експлуатацію Панамського каналу (1903), який з'єднав Тихий і Атлантичний океани.

Дати!

1882 р. — створення Троїстого союзу.

1904–1907 рр. — утворення Антанти.

Запам'ятай!

«**Доктрина Монро**» (1823) — документ, що містив основні принципи зовнішньої політики США у XIX ст. — американці не втручаються у справи європейських країн, натомість європейці не втручаються у справи США.

«**Блискуча ізоляція**» — зовнішньополітичний курс Великої Британії 2 пол. XIX ст., який полягав у відмові від участі у міжнародних союзах.

67. КУЛЬТУРА НАРОДІВ СВІТУ НАПРИКІНЦІ XVIII — У XIX ст.

- XIX ст. стало періодом домінування у культурі таких течій, як **класицизм** (його представники черпали натхнення у мистецтві Античності), **романтизм** (будувався на протиставленні дійсності мріям та ідеалам), **реалізм** (максимально точно віддзеркалення дійсності). Наприкінці XIX ст. справжня революція відбувається у живопису — з'являється **імпресіонізм**.
- Більш доступною та поширеною стає **освіта**. Значних успіхів було досягнуто у **науці**, зокрема у 1859 р. Ч. Дарвін запропонував теорію походження видів (еволюційну теорію). На поч. XX ст. з'являються теорія психоаналізу З. Фрейда та теорія відносності А. Ейнштейна.
- У **філософії** на провідних ролях перебували німецькі мислителі: І. Кант (1724–1804) — творець німецької класичної філософії («Критика чистого розуму»); Г. Гегель (1770–1831) — видатний представник німецької класичної філософії. Привніс у філософську думку ідеї романтизму («Феноменологія духа»). Ф. Ніцше (1844–1900) — німецький філософ, творець «філософії волі» («Так казав Заратустра»).
- **Література.**
 - **Класицизм:** І. Гете (1749–1832) — «Фауст», Ф. Шіллер (1759–1805) — «Розбійники», «Орлеанська дівка», В. Скотт (1771–1832) — основоположник історичного роману («Айвенго»).
 - **Романтизм:** Вільгельм і Якоб Грімм — вдихнули нове життя у жанр казки, Е. Гофман (1776–1822) — німецький письменник, композитор, художник — «Лускунчик та мишачий король», поет і літератор Г. Гейне (1797–1856) — «Книга пісень», Д. Байрон (1788–1824) — «Паломництво Чарльза Гарольда», М. Лермонтов (1814–1841) — «Герой нашого часу», О. Пушкін (1799–1837) — «Дубровський», «Руслан і Людмила», «Євген Онегін». Також серед представників цієї течії слід відзначити У. Блейка, В. Гюго,

Ж. Санд, А. Міцкевича, В. Ірвінга, Ф. Купера, Е. По, Г. Лонгфелло, Стендаля, Оноре де Бальзака.

- Вершин **реалізму** література досягла у творах російських письменників Ф. Достоевського — «Злочин та кара», «Брати Карамазови» та Л. Толстого — «Війна і мир», француза Е. Золя («Жерміналь»). Імпresіонізм у літературі був представлений творчістю поета П. Верлена — «Романси без слів», відчутний вплив імпresіонізму відчула і творчість видатного ірландсько-го письменника і драматурга О. Уайльда.

- **Музика.** ХІХ ст. стало часом розквіту класичної музики. Справжні шедеври музичного мистецтва були створені такими композиторами, як Л. ван Бетховен — 9 симфоній, 32 сонати для фортепіано, 8 симфонічних увертюр тощо, Й. Гайдн, В. А. Моцарт — «Весілля Фігаро», «Дон Жуан», «Чарівна Флейта» тощо, І. Штраус, Ф. Шопен, П. Чайковський, Ф. Шуберт, Ф. Мендельсон. Перлини світового оперного мистецтва належать авторству Р. Вагнера і Дж. Верді. Імпresіонізм у музиці започаткував К. Дебюссі.

- **Живопис.** Класицизм і реалізм представляли К. Брюллов — «Останній день Помпеї», І. Репін — «Запорожці пишуть листа турецькому султану», «Іван Грозний вбиває свого сина», «Орач», «Хресна хода» тощо, І. Шишкін, В. Васнецов. Ідеями романтизму були проникнуті картини Е. Делакруа та Ф. Гойя. У напрямі імпresіонізму працювали Е. Мане — «Іспанський гітарист», «Олімпія», «Білі півонії», К. Моне, О. Ренуар, В. ван Гог, Е. Дега.

Дати!

1895 р. — поява кінематографу (перший кіноперегляд організували брати Люм'єр у Парижі).

1903 р. — перший політ на літаку (брати Райт).

Запам'ятай!

Імпresіонізм — напрям у мистецтві кін. ХІХ — поч. ХХ ст., що зародився у Франції. Його представники прагнули у власній творчості найбільш природно закарбувати реальний світ у його рухливості та мінливості та передати при цьому власні почуття та враження від побаченого.

68. ПЕРША СВІТОВА ВІЙНА

- **Перша світова війна** (1 серпня 1914 р. — 11 листопада 1918 р.) — перша в історії людства війна, яка охопила всі континенти. У ній брало участь 38 держав. На полях боїв перебувало понад 70 млн осіб. Головне протистояння мало місце між двома військово-політичними блоками: Антантою і Троїстим (згодом Четверним) союзом.

- **Причини** Першої світової війни полягали у боротьбі за військово-політичне домінування на європейському континенті; перерозподілі сфер колоніального впливу; боротьбі за джерела сировини і ринки збуту. Приводом війни став вдалий замах на спадкоємця австрійського престолу принца Франца Фердинанда, скоєний у Сараєво сербськими націоналістами.
- У серпні 1914 р. німці завдали блискавичного удару через Бельгію Північній Франції, намагаючись захопити Париж і оточити французькі війська (план Шліффена). У битві на р. Марні вистояти французам і англійцям допомогла Східно-Прусська операція російської армії. Німецький наступ захлинувся. На Західному фронті перейшли до позиційної війни.
- Навесні 1915 р. росіяни змусили австрійців залишити Галичину. Проте після контрнаступу німців російська армія втратила не тільки Галичину, але й Польщу. На Західному фронті у 1915 р. тривала позиційна війна. На морі блокування союзниками німецького узбережжя й основних баз флоту призвело до оголошення німцями необмеженої підводної війни.
- З лютого 1916 р. в районі французької фортеці Верден розгорнулися запеклі бої. «Верденська м'ясорубка» не надала вирішальної переваги жодній зі сторін. На Східному фронті у 1916 р. російська армія провела успішну наступальну операцію — Брусиловський прорив. Проте розвинути успіх росіянам не вдалося.
- Найважливішими подіями кампанії 1917 р. став вступ у війну США (квітень) і вихід з війни Росії (жовтень).

- 26 вересня 1918 р. почався масштабний наступ союзних військ. Німеччина втратила всіх своїх союзників (Болгарію, Туреччину, Австро-Угорщину). На фоні цих обставин і початку революції у самій Німеччині, 11 листопада 1918 р. у Комп'єнському лісі під Парижем було підписано перемир'я.
- Під час війни було вбито 10 млн осіб і більше 20 млн отримали поранення. Відбулося три революції (дві у Росії та одна у Німеччині), припинили існування чотири імперії (Германська, Австро-Угорська, Російська й Османська). У післявоєнне врегулювання включилися США, які за час війни перетворилися на найбільшого міжнародного кредитора.

Дати!

1 серпня 1914 р. — початок Першої світової війни.

Весна — осінь 1916 р. — Верденська битва і битва на Соммі.

11 листопада 1918 р. — Комп'єнське перемир'я.

Запам'ятай!

Мілітаризація — збільшення військового сектору в загальній структурі національного господарства та інших сфер життя суспільства.

Шовінізм — ідеологія. Її сутність у доведенні національної переваги з метою обґрунтування права на дискримінацію та пригнічення інших народів.

Олексій Брусилов (1853–1926) — генерал, воєначальник. Під час Першої світової війни розробив план наступу російської армії, зробивши ставку на прорив позиційного фронту, одночасним наступом кількох армій.

Пауль фон Гінденбург (1847–1934) — німецький військовий і політичний діяч. Учасник Першої світової війни: головнокомандувач на Східному фронті (1914–1916), начальник Генерального штабу (1916–1919).

Фердинанд Фош (1851–1929) — маршал, французький військовий діяч та теоретик. На завершальному етапі Першої світової війни був призначений головнокомандувачем союзними військами.

Театри бойових дій Першої світової війни

Фронт, роки	Антанта	Троїстий союз
Італійський (1915–1918)	Італія, Англія, Франція	Австро- Угорщина
Західний (1914–1918)	Бельгія, Фран- ція, США, Ан- глія тощо	Німеччина
Східний (1914–1917)	Росія	Німеччина, Австро- Угорщина
Румунський (1916–1918)	Росія, Румунія	Австро- Угорщина, Болгарія, Німеччина, Туреччина
Балканський (1914–1915)	Сербія, Чорногорія	Австро- Угорщина, Болгарія
Кавказький (1914–1917)	Росія	Туреччина
Солонійський (1917–1918)	Греція, Сербія, Чорногорія, Франція	Болгарія, Австро- Угорщина, Німеччина
Африканський (1914–1918)	Велика Британія, Франція	Німеччина
Далекосхідний (1914)	Японія, британські домініони	Німеччина
Месопотамський, Палестинський (1914–1918)	Англія та її домініони	Німеччина, Туреччина

НОВІТНЯ ІСТОРІЯ

69. Повоєнне облаштування світу. Версальсько-Вашингтонська система міжнародних відносин.
70. Розвиток США у 1920–1930-ті рр.
71. Фашизація Італії.
72. Німеччина у 1920–1930-ті рр.
73. Громадянська війна в Іспанії.
74. Революції та Громадянська війна в Росії (1917–1922).
75. СРСР у міжвоєнний період.
76. Польща і Чехо-Словаччина між двома світовими війнами.
77. Балканські народи, Угорщина та Румунія у міжвоєнний час.
78. Китай та Індія у 1920–1930-ті рр.
79. Становлення Турецької Республіки.
80. Міжнародні відносини напередодні Другої світової війни.
81. Розвиток культури у 1 пол. XX ст.
82. Причини, характер та початкові етапи Другої світової війни.
83. Друга світова війна: від корінного перелому до капітуляції агресорів. Підсумки війни.
84. Нацистський окупаційний режим. Рух опору. Складання антигітлерівської коаліції.
85. Міжнародні відносини після Другої світової війни. Початок «холодної війни».
86. Військові конфлікти і кризи часів «холодної війни».
87. США у 1945 р. — на поч. XXI ст.
88. Велика Британія у 1945 р. — на поч. XXI ст.
89. Німеччина у 1945 р. — на поч. XXI ст.
90. Франція та Італія у 1945 р. — на поч. XXI ст.
91. Інтеграційні процеси у Європі: 1945 р. — поч. XXI ст.
92. Розвиток СРСР у 1945–1991 рр.
93. Російська Федерація наприкінці XX — на поч. XXI ст.
94. Країни Центральної та Східної Європи у 1945 р. — на поч. XXI ст. Польща та Угорщина.
95. Румунія, Чехо-Словаччина та Югославія у 1945 р. — на поч. XXI ст.
96. Китай та Японія у 1945 р. — на поч. XXI ст.
97. Індія у 1945 р. — на поч. XXI ст. Створення Ізраїлю та виникнення близькосхідної проблеми.
98. Деколонізаційні процеси. Країни Африки та Латинської Америки у 1945 р. — на поч. XXI ст.
99. Світ на межі XX –XXI ст. Постіндустріальне суспільство. Глобальні проблеми сучасності.
100. Розвиток культури світу у 1945 р. — на поч. XXI ст.

69. ПОВОЄННЕ ОБЛАШТУВАННЯ СВІТУ. ВЕРСАЛЬСЬКО-ВАШИНГТОНСЬКА СИСТЕМА МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН

- Перша світова війна істотно змінила співвідношення сил між провідними державами світу. Ці зміни вимагали фіксації. Представники 27 країн у січні 1919 р. зібралися на **Паризьку мирну конференцію**. Найбільший вплив під час конференції мала «Рада десяти» (по два представники від США, Великої Британії, Франції, Італії і Японії). Головними питаннями конференції були створення Ліги Націй та укладання мирних договорів з країнами, що зазнали поразки у світовій війні.
- Ідея створення Ліги Націй — міжнародної організації для розвитку співпраці між народами і гарантування їх безпеки була запропонована США. Але коли стало очевидним, що американці не зможуть використувати Лігу для підсилення свого впливу у світі, вони не увійшли до її складу.
- При підписанні мирних договорів з невдахами Першої світової війни, ключова роль відводилася договору з Німеччиною. Версальський договір передбачав територіальні обмеження: втрата всіх колоній, а також частини земель у Європі. На Німеччину накладалися величезні репараційні виплати (132 млрд золотих марок). Військові обмеження: відміна загальної військової повинності, армія мала не перевищувати 100 тис., повна заборона бойової авіації, бронетехніки, підводних човнів, важких кораблів. Усю відповідальність за розв'язання війни було покладено на Німеччину.
- Згодом мирні договори були укладені із союзниками Німеччини. З Австрією — Сен-Жерменський договір (10 вересня 1919 р.); з Болгарією — Нейський договір (27 листопада 1919 р.); з Угорщиною — Тріанонський договір (4 червня 1920 р.); із Туреччиною — Севрський договір (10 серпня 1920 р.).
США були незадоволені результатами Паризької конференції і у листопаді 1921 р. зібрали Вашингтонську конференцію. Її головні рішення: «Договір 4-х держав» (США, Великої Британії, Франції та Японії) про

спільний захист колоніальних володінь; «Договір 5-ти держав» (ті самі та Італія) про співвідношення флотів встановлював паритет між флотами США та Великої Британії. Конференція ухвалила рішення про ліквідацію сфер впливу у Китаї та проведення стосовно нього політики «відкритих дверей та рівних можливостей». Вашингтонська конференція зафіксувала пріоритет американських інтересів у тихоокеанському регіоні.

- Серед недоліків Версальсько-Вашингтонської системи: ігнорування інтересів ряду держав, зокрема таких, як Німеччина і СРСР, що створювало підґрунтя для реваншизму і нових конфліктів. У багатьох новостворених державах (Польщі, Чехословаччині, Румунії) компактно проживали представники інших національностей, що не виключало виникнення міжнаціональних конфліктів. Не ліквідовано колоніальну систему.

Дати!

18 січня 1919 р. — 21 січня 1920 р. — Паризька мирна конференція;

28 червня 1919 р. — Версальський мирний договір;

12 листопада 1921 р. — 6 лютого 1922 р. — Вашингтонська конференція.

Запам'ятай!

Репарації — згідно з мирним договором або іншим міжнародним актом відшкодування державою-агресором збитків країнам-жертвам нападу.

Вудро Вільсон (1856–1924) — президент США (1913–1921). Відомий активною участю у створенні Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин. Автор «14 пунктів» щодо нового світового порядку.

Девід Ллойд Джордж (1863–1945) — прем'єр-міністр Великої Британії (1916–1922). Очолював британську делегацію на переговорах з Німеччиною у 1919 р. Один з головних творців Версальського миру.

Жорж Клемансо (1841–1929) — прем'єр-міністр Франції (1906–1909; 1917–1920). Головував на Паризькій конференції, домогся значного послаблення Німеччини.

70. РОЗВИТОК США У 1920–1930-ті рр.

- На відміну від країн Західної Європи, США не зазнали значних збитків у Першій світовій війні. Навпаки, перетворившись на світового кредитора, у 1 пол. 1920-х рр. їх економіка переживала час бурхливого зростання — «ера проспериті». Президенти від республіканської партії У. Гардінг (1920–1923) та К. Кулідж (1923–1928) дотримувалися політики «твердого індивідуалізму» — невтручання держави у господарчу діяльність. До певного часу це мало свої результати: з 1922 до 1929 рр. виробництво нафти зросло на 156 %, автомобілів — на 255 %. Національний прибуток США у 1929 р. складав 44 % від загальносвітового. Країна стала світовим лідером у автомобільній, електро- та радіотехнічній галузях. Широкого вжитку набули принципи масового виробництва та стандартизації.
- Важливою подією суспільно-політичного життя стало надання виборчих прав жінкам (з 1920 р.). Проте «ера проспериті» мала і негативні сторони. Тривала дискримінація, особливо у південних штатах, чорношкірого населення. Прийняття у 1919 р. «сухого закону» призвело до зростання організованої злочинності, гангстеризму. Зниження цін на продукцію аграрного сектору викликало збитковість багатьох фермерських господарств.
- У жовтні 1929 р. відбулося катастрофічне падіння курсу акцій на фондовій біржі Нью-Йорку, що викликало масове банкрутство власників акцій. Це стало початком фінансової кризи, яка невдовзі набула світового масштабу. Криза стала наслідком неконтрольованого зростання виробництва, що призвело до перевиробництва у ряді провідних галузей. Пропозиція значно перевищувала попит. Внаслідок кризи, яка отримала у США назву «великої депресії», збанкрутувало 10 тис. банків і 135 тис. фірм. Рівень виробництва у 1932 р. становив лише 54 % від обсягів 1929 р. Армія безробітних сягнула 17 млн. Почалися походи невдоволених на Вашингтон. Адміністрація президента Г. Гувера (1928–1932) була нездатна вплинути на ситуацію.

➤ На президентських виборах 1932 р. перемогу отримав кандидат від демократичної партії Франклін Рузвельт. Для виходу з кризи він запропонував низку невідкладних заходів, відомих як «новий курс». Його сутність полягала у зростанні втручання держави в економічне і соціальне життя країни. Всі його складові ґрунтувалися на ідеї державного регулювання економіки. Основні заходи «нового курсу»:

- боротьба з безробіттям (громадські роботи);
- створення Національної адміністрації відбудови — регламентація промислового розвитку (НРА);
- тимчасове закриття банків, згодом їх укрупнення, що дозволило оздоровити фінансову систему;
- прийняття закону Вагнера, що збільшував права профспілок;
- низка законів, спрямованих на підтримку аграрного сектору;
- створення державної системи соціального страхування (пенсійний фонд);
- обов'язкове дотримання підприємствами кодексів чесної конкуренції.

Завдяки «новому курсу» американська економіка вже до 1935–1937 рр. зуміла подолати найбільш складні наслідки «великої депресії».

Дати!

1929–1933 рр. — світова економічна криза.

1932 р. — обрання президентом США Ф. Рузвельта.

Запам'ятай!

Франклін Рузвельт (1882–1945) — президент США (1933–1945), одна з центральних постатей світової політики 1 пол. XX ст., очолював США під час світової економічної кризи, яку було подолано завдяки запропонованому ним «новому курсу», і Другої світової війни. Єдиний президент в історії США, що обирався більш ніж на два терміни.

71. ФАШИЗАЦІЯ ІТАЛІЇ

Італія хоча і завершувала Першу світову війну в таборі переможців, але не отримала майже нічого з обіцяного їй державами Антанти. Припинення національної гідності, глибока економічна та політична криза стала підґрунтям для появи **фашизму**.

- **Фашистський рух** виник у 1919 р. на півночі країни у Мілані. Біля його витоків стояв колишній соціаліст Б. Муссоліні. Новий рух достатньо швидко набув масового характеру. До Б. Муссоліні приєдналися колишні фронтовики, дрібна міська буржуазія, селяни і навіть частина пролетаріату. Фашисти запозичили у лівих вимоги встановлення соціальної справедливості, проте на відміну від соціалістів обіцяли не чіпати приватної власності. Для вирішення проблем, що існували перед країною, вони пропонували встановити диктаторський режим. Задля досягнення мети створювались бойові групи «чорносорочечників», які розправлялися з противниками Б. Муссоліні. Вже на початку свого існування фашисти підтримували тісні контакти з великими землевласниками, які вважали, що вони здатні захистити їх інтереси. Б. Муссоліні також знайшов підтримку у представників великого капіталу, які бачили у фашизмі можливість зміцнення держави та її протекціоністської політики щодо монополій.

- Восени 1921 р. близько 2 тис. фашистських союзів об'єдналися на з'їзді в Римі у Національну фашистську партію, яку очолив Б. Муссоліні. У 1922 р. близько 40 тис. озброєних прибічників дуче здійснили «похід на Рим», що змусило короля призначити прем'єр-міністром Італії лідера фашистської партії. Почалася стрімка фашизація країни. У сер. 1920-х рр. під заборону потрапили опозиційні партії, запроваджено цензуру, відбувалися чищення держапарату від інакодумців. Б. Муссоліні

як голова уряду отримав право видавати декрети без затвердження парламенту. В результаті в його руках зосередилася виконавча і законодавча влада.

- З кінця 1920-х рр. відбувається активне втручання фашистської держави в економічну сферу. Це виправдовувалося необхідністю побудови «корпоративної держави». В кожній корпорації мали бути представники держави, підприємці і робітники відповідно до галузей економіки. Ці організації мали не тільки керувати виробничим процесом, а й вирішувати суперечності між найманими робітниками і власниками. Фашистські ідеологи переконували, що корпоративізм, заснований на служінні інтересам італійської нації, забезпечує соціальну гармонію в суспільстві.

Дати!

30 жовтня 1922 р. — прихід до влади в Італії фашистів.

1924 р. — «криза Матеотті». Початок переслідувань фашистами політичних опонентів.

1926 р. — прийняття надзвичайних законів. Остаточне оформлення авторитаризму.

Запам'ятай!

Беніто Муссоліні (1883–1945) — італійський політичний діяч, фашистський диктатор Італії з 1922 по 1943 рр. Сконцентрував усю політичну владу у своїх руках на правах лідера (дуچه) Фашистської партії. Поразка Італії у Другій світовій війні призвела до втрати влади диктатором. Його стратили італійські партизани.

Авторитаризм — політичний режим, який передбачає жорсткий контроль певних секторів суспільного життя. Права і свободи громадян істотно обмежені, особливо в політичній сфері. Характерні ознаки: домінування правлячої партії, переважання офіційної ідеології і наявність досить жорсткої цензури, відсутність свободи слова.

Фашизм — узагальнена назва праворадикальних політичних рухів, ідеологій і відповідна їм форма правління диктаторського типу. Характерні риси: мілітаризм, антикомунізм, ксенофобія і шовінізм, вождизм, неприйняття виборної демократії і лібералізму, етатизм.

72. НІМЕЧЧИНА У 1920–1930-ті рр.

- У повоєнній Німеччині **економічна і політична криза** була значно глибшою ніж в інших європейських країнах. Німеччина мала виплатити переможцям величезні репарації. Небачених розмірів досягла інфляція, зростало безробіття. Ситуація погіршувалася почуттям національного приниження, що охопило суспільство. Німцям довелося прийняти важкі умови Версальського договору. Це визначило популярність націоналістичних ідей, закликів до реваншу та повернення Німеччині її могутності.
- У цей час (1919) виникає Націонал-соціалістична робітничка партія Німеччини (НСДАП) на чолі з колишнім фронтовиком Адольфом Гітлером. У програмі партії головними ворогами називалися представники великого капіталу, висувалися антисемітські та «патріотичні» гасла, містилися вимоги експропріювати нетрудові доходи, передати державі монополістичні концерни, передати дрібним торговцям універсальні магазини, селянству — поміщицькі землі. Після провалу «пивного путчу» у Мюнхені в листопаді 1923 р. і початку періоду відносної стабілізації, яка була досягнута не в останню чергу завдяки американським планам Дауеса і Юнга, здавалось нацисти зійдуть з історичної сцени.
- Ситуація різко змінилася під час світової економічної кризи 1929–1933 рр. Політики Веймарської республіки стрімко втрачали довіру суспільства, яке радикалізувалося. Кількість прибічників НСДАП значно зростала (2,5 млн осіб у 1933 р). Нацисти мали прихильників у різних прошарках німецького суспільства. А. Гітлер користувався підтримкою великого капіталу, який сподівався на придушення нацистами комуністичного руху і відновлення Германської колоніальної імперії. За прикладом італійських фашистів, гітлерівці створили власні штурмові загони (СА), які використовували проти опонентів.

- 30 січня 1933 р. президент Веймарської республіки П. Гінденбург призначив А. Гітлера рейхсканцлером. Розпочався процес узурпації влади нацистами. Його було завершено, коли після смерті престарілого президента, А. Гітлер прийняв титул фюрера німецької нації.
- Націонал-соціалісти намагалися максимально централізувати господарче життя. Економічну і політичну самостійність німецької буржуазії було зведено до мінімуму. Великі монополісти все ще займали провідні пости в господарчому управлінні, але найважливіші рішення приймали представники партійної верхівки. Втім за допомогою тоталітарному режиму масштабною мілітаризацією виробництва вдалося вивести Німеччину з економічної кризи. У 1935 р. країна вийшла на докризовий рівень, а у 1939 р. значно його перевершила, перетворившись на потужну європейську державу.

Дати!

Листопад 1918 р. — революція в Німеччині перетворила країну на буржуазну республіку.

31 липня 1919 р. — ухвалення Веймарської конституції.

30 січня 1933 р. — прихід до влади нацистів.

2 серпня 1934 р. — А. Гітлер поєднав посади рейхсканцлера і президента. Завершення встановлення тоталітарної диктатури.

Запам'ятай!

Адольф Гітлер (1889–1945) — засновник націонал-соціалізму. Лідер націонал-соціалістичної партії (НСДАП) та диктатор (фюрер) Німеччини у 1933–1945 рр. Є головним винуватцем розв'язання Другої світової війни.

Нацизм — форма суспільного ладу, що поєднує соціалізм з ультранационалізмом і расизмом, а також назва ідеології, що обґрунтовує своєрідний соціальний устрій.

Тоталітаризм — різновид політичного режиму, що передбачає здійснення тотального контролю всіх сторін приватного і громадського життя громадян, чий права та свободи мають декларативний характер. Характерними рисами тоталітаризму є: однопартійна система, загальна обов'язкова ідеологія; наявність розгалуженого апарату насильства і терору.

73. ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В ІСПАНІЇ

- У 1 пол. 1930-х рр. на тлі економічної кризи в Іспанії помітно активізувалися профашистські рухи. Наприкінці 1933 р. син колишнього іспанського диктатора Примо де Рівери створює Іспанську фалангу. Фалангісти виступали проти республіканського ладу, підтримуючи ідею побудови корпоративної держави за зразком Італії.
- Складна політична ситуація, що склалася у країні напередодні парламентських виборів 1936 р., змусила об'єднатися лівих і республіканців, утворивши Народний фронт. Народний фронт святкував перемогу на виборах у лютому 1936 р. із 34 % голосів, тоді як праві і консерватори отримали 32 %. На чолі уряду став республіканець М. Асанья. Уряд Народного фронту сприяв звільненню політв'язнів, дещо збільшив соціальні виплати, було поновлено аграрну реформу. Водночас реакційні сили, що зазнали невдачі на виборах, готували за допомогою військових заколот. 17 липня він розпочався з іспанського гарнізону у Марокко, а наступного дня поширився по всій країні. В Іспанії розпочалася громадянська війна.
- Заколотники швидко заволоділи Кадісом та Севільєю. Уряд Народного фронту, що опинився фактично без військової підтримки, втратив контроль над ситуацією. Лише після зміни безініціативного К. Кіроги на Х. Хіраля, республіканці почали озброювати народ, що допомогло розбити заколотників у Барселоні і Мадриді. Проте вже до кінця липня заколотники контролювали 23 міста. Восени 1936 р. антиреспубліканський табір очолив генерал Ф. Франко — «каудильйо». Він отримав диктаторські повноваження на територіях, підпорядкованих заколотникам.
- Із часом франкістам вдалося перехопити ініціативу на фронтах, не в останню чергу завдяки допомозі з боку Італії та Німеччини (на боці Франко воювали 150 тис. італійців та 50 тис. німців) і політики невтручання західних держав. У лютому 1939 р., останньою з іспан-

ських провінцій, опір франкістам припинила Каталонія. Невдовзі режим Ф. Франко визнали Велика Британія та Франція. Республіканський уряд фактично розпався і 28 березня 1939 р. прибічники каудильйо увійшли до Мадриду.

Ф. Франко встановив своєрідний авторитарний режим. Він спирався на однопартійну систему — Іспанська фаланга. Було скасовано республіканське законодавство, здійснено повернення земельних наділів колишнім землевласникам та привілеїв католицькій церкві. Ліквідовано автономію Каталонії і Басконії. Генерал жорстко придушив робітничий рух, заборонивши страйки та профспілки. Авторитарний режим Ф. Франко проіснував 36 років.

Дати!

1936–1939 рр. — Громадянська війна в Іспанії.

Запам'ятай!

Франциско Франко (1892–1975) — іспанський диктатор (каудильйо) у 1939–1975 рр., генералісимум. Владу захопив унаслідок перемоги у Громадянській війні 1936–1939 рр.

Народний фронт — концепція створення коаліцій політичних партій, що захищали інтереси робітничого і середнього класу, яка мала місце в Європі у 1930-ті рр. Народні фронти створювалися з метою захисту демократичної форми правління в державі та протистояння потенційній загрозі з боку профашистських сил, а також для боротьби з бідністю і безробіттям, здійснення соціальних реформ та захисту прав трудящих.

Інтербригади — збройні підрозділи, сформовані за ініціативою СРСР і Комінтерну, з іноземних добровольців (переважно комуністів, соціалістів, анархістів, а також інших антифашистів), що брали участь у громадянській війні в Іспанії на боці республіканських сил.

Долорес Ібарурі (1895–1989) — представниця іспанського і міжнародного комуністичного руху, активна учасниця республіканського руху в роки Громадянської війни. Після поразки республіканців — лідер емігрантської опозиції диктатури Ф. Франко.

74. РЕВОЛЮЦІЇ ТА ГРОМАДЯНСЬКА ВІЙНА В РОСІЇ (1917–1922)

- За роки Першої світової війни імперська влада остаточно втратила довіру населення. У лютому 1917 р. її протистояння з народом сягнуло свого апогею. **Лютнева революція** розпочалася зі стихійних виступів робітників петроградських заводів. Країну швидко накрила хвиля антивоєнних мітингів, демонстрацій, страйків. На цьому тлі загострилася затяжна політична криза.
- Під тиском депутатів Тимчасового комітету Держдуми Микола II зрікся престолу. Представники буржуазії приступили до формування Тимчасового уряду. Водночас революційно-демократичні сили (меншовики, есери) створили Петроградську Раду робітничих і солдатських депутатів, унаслідок чого виникло двовладдя.
- Тимчасовий уряд відклав рішення всіх гострих проблем (припинення війни, аграрна реформа, робітниче питання) до скликання Установчих зборів. Погіршення соціально-економічного стану країни змушувало його діячів робити непопулярні кроки: примусове вилучення продукції у селян, режим жорсткої економії, смертна кара за дезертирство.
- Влітку–восени 1917 р. відбувається радикалізація рад, в яких помітно посилюється роль більшовиків. Вже на поч. липня 1917 р. вони вперше роблять спробу збройного повстання у Петрограді. Тимчасовий уряд залишають представники партії кадетів, а очолює його соціаліст О. Керенський. Ця криза поклала кінець двовладдю.
- 25 жовтня 1917 р. почалося збройне повстання більшовиків у Петрограді. Влада перейшла до рук радянського уряду Ради народних комісарів (Раднаркому) на чолі з В. Леніним.
- У країні розгорнулася **Громадянська війна** (1917–1922) — збройне протистояння, що охопило різні політичні, етнічні, соціальні групи і державні утворення. В результаті Громадянської війни більша частина

території колишньої Російської імперії перейшла під контроль більшовиків. Новою владою було ініційовано створення радянських республік на території Росії, України, Білорусі та Закавказзя.

- Більшовицька політика в роки Громадянської війни була втілена у практиці «воєнного комунізму». Серед його складових: націоналізація промисловості; загальна трудова повинність; перехід до натуроплати, зрівнялівка в оплаті праці; продрозкладка на основі сільгосп-продукти; заборона приватної торгівлі, карткова система розподілу товарів за класовим принципом; заборона оренди землі та використання найманої праці тощо.

Дати!

23 лютого 1917 р. — початок Лютневої революції.

25–26 жовтня 1917 р. — Жовтнева революція.

Жовтень 1917 р. — листопад 1922 р. — Громадянська війна в Росії.

Запам'ятай!

Микола II Олександрович (1868–1918) — останній імператор Російської Імперії (20 жовтня 1894 р. — 2 березня 1917 р.). Представник династії Романових.

Олександр Керенський (1881–1970) — російський політичний і громадський діяч. Був міністром, а згодом головою Тимчасового уряду.

Володимир Ленін (Ульянов) (1870–1924) — політичний і державний діяч, революціонер, засновник РСДРП(б). Був натхненником, ідеологом і керівником Жовтневої революції 1917 р. Голова Раднаркому.

Лев Троцький (1879–1940) — політичний діяч. Один з організаторів Жовтневої революції 1917 р. Стояв біля витоків Робітничо-селянської Червоної армії (РСЧА), яку очолював у роки Громадянської війни.

Більшовизм — різновид марксистського вчення та політичний рух, пов'язаний з формуванням жорстко централізованої і дисциплінованої партії, орієнтованої на здійснення соціалістичної революції і встановлення своєї диктатури від імені пролетаріату.

75. СРСР У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

До 1921 р. економіка Радянської Росії була практично повністю зруйнована світовою та громадянською війнами. Більшовицьке керівництво було змушене визнати неефективність політики воєнного комунізму і необхідність змін в економічній політиці держави.

- **Нова економічна політика** (неп) — політика розширення ринкових відносин, яка проводилася під жорстким контролем держави, починаючи з 1921 р. Політична мета непу: зняти напруженість у суспільстві та зміцнити соціальну базу радянської влади. Економічна мета — запобігти подальшому поглибленню господарської розрухи та відновити економіку країни. Основні складові непу: заміна продрозкладки продподатком, повернення ринку і різноманіття форм власності, залучення іноземних капіталів.
- До 1922 р. були створені всі передумови для трансформації військово-політичного об'єднання радянських республік в єдиний державний механізм. І з'їзд Рад СРСР затвердив Декларацію і Договір про утворення СРСР. Його підписали представники РРФСР, Української та Білоруської соціалістичних республік, а також Закавказької Федерації.
- У 2 пол. 1920-х рр. більшовики вирішили відмовитися від продовження курсу нової економічної політики. Головною причиною стала несумісність непу з жорсткими командно-адміністративними методами управління економіки, яких дотримувався Й. Сталін. Почалася системна перебудова народного господарства на основі індустріалізації і колективізації.
- **Індустріалізація** — комплекс заходів щодо розвитку промисловості. Після прийняття першого п'ятирічного плану (1928) набула форсованого (прискореного) характеру. Відмінною рисою радянської індустріалізації був пріоритетний роз-

виток важкої промисловості та військово-промислового комплексу.

- «Великий перелом» у сільському господарстві мала забезпечити **колективізація** — створення великих колективних господарств на основі окремих селянських дворів та ліквідація на селі інституту приватної власності. Метою колективізації було забезпечення потреб країни у сільськогосподарській продукції; отримання фінансових коштів для проведення індустріалізації; розкурчування селянських господарств. Рішення про суцільну колективізацію було прийняте у листопаді 1929 р.
- Наприкінці 1920-х рр. ВКП(б) остаточно затвердила свою монополію на владу в державі. Затвердження в СРСР однопартійного режиму і культу особи Сталіна супроводжувалося масовими репресіями і терором проти інакодумців. Перші політичні процеси розпочалися ще наприкінці 1920-х рр. Свого піку вони досягли після вбивства видатного партійного функціонера С. Кірова — 1 грудня 1934 р.
- Серія московських процесів перетворилася на розправу над внутрішньопартійною опозицією (Г. Зінов'єв, Л. Каменев, М. Бухарін та ін.). Серйозної чистки піддалися армія й органи НКВС. Було репресовано багатьох діячів культури і науки. При НКВС СРСР діяло Головне управління таборів (ГУЛАГ).

Дати!

30 грудня 1922 р. — утворення СРСР.

1929 р. — рік «великого перелому».

1932–1933 рр. — голод у багатьох регіонах країни (Україна, Казахстан), спровокований насильницькою колективізацією.

1937–1938 рр. — доба «Великого терору». Апогей репресій.

Запам'ятай!

Йосип Сталін (Джугашвілі) (1879–1953) — учасник російського революційного руху, впливовий політичний, державний, військовий і партійний діяч. Із кінця 1920-х рр. і до своєї смерті Й. Сталін одноосібно стояв на чолі СРСР.

76. ПОЛЬЩА І ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА МІЖ ДВОМА СВІТОВИМИ ВІЙНАМИ

- **Польща.** Польську історію міжвоєнного періоду можна поділити на кілька етапів: 1918–1921 — становлення польської державності. У листопаді 1918 р. було відновлено незалежність Польщі. Країну очолив «начальник держави» Ю. Пілсудський. Завершенням становлення польської державності стало прийняття у березні 1921 р. Конституції, згідно з якою Польща ставала парламентсько-президентською республікою.
- **1922–1926 рр. — період парламентської демократії.** Для цього етапу була характерна часта зміна урядів, економічна криза, погіршення становища національних меншин. За цих обставин Ю. Пілсудський, який після прийняття Конституції перебував у затінку, вирішує повернути собі владу.
- **1926–1939 рр. — період існування режиму «санакції» — оздоровлення.** У травні 1926 р., за підтримки армії, робітників та національних меншин, Ю. Пілсудський здійснив державний переворот. Він займає посаду військового міністра, проте на практиці поступово перетворюється на авторитарного диктатора, обмежуючи повноваження парламенту та використовуючи репресії проти опонентів режиму (лівих партій, представників національних меншин). Конституція 1935 р. остаточно перетворила Польщу на авторитарну країну, у якій президент мав необмежені повноваження.
- **Чехо-Словаччина.** Перша у світі активізувала суспільно-політичний та національний рухи на чеських і словацьких землях. Після капітуляції Австро-Угорщини було проголошено Чеську і Словацьку республіки. 14 листопада 1918 р. спільні Національні збори прийняли рішення про створення Чехо-Словацької Республіки, президентом якої став Т. Масарік.
- Кордони нової держави були визначені на Паризькій конференції. Чехо-Словаччина виявилася багатона-

ціональною державою (чехи, словаки, німці, українці тощо), але, на відміну від Польщі, її національна політика мала більш зважений характер. Національні меншини мали широку національно-культурну автономію.

- У лютому 1920 р. було ухвалено Конституцію, за якою країна ставала президентською республікою. Чехо-Словаччина була економічно потужною державою і до кінця 1920-х рр. контролювала ринки Центрально-Східної Європи. Авторитет у суспільстві ідеолога ліберальної течії — президента Т. Масаріка не дозволив пустити коріння у країні профашистським рухам.
- Після 1933 р. значно загострилися відносини з Німеччиною, яка вимагала приєднання до Рейху Судетської області, переважно населеної німцями. Президентські вибори 1935 р. виграв послідовник Т. Масаріка — Е. Бенеш. Проте значно правим став склад уряду. Частина політиків почала виступати за зближення з Німеччиною. Восени 1938 р., під тиском західних країн («Мюнхенська угода»), Чехо-Словаччина передала німцям Судети.
- У березні 1939 р. профашистські політичні сили оголосили незалежність Словаччини, яка одразу перейшла під протекторат Німеччини. 15 березня 1939 р. Прагу було окуповано військами вермахту. Чехо-Словаччина припинила своє існування.

Дати!

Листопад 1918 р. — відновлення незалежності Польщі, проголошення Чехо-Словацької республіки.

Запам'ятай!

Юзеф Пілсудський (1867–1935) — польський державний і політичний діяч, перший голова відродженої польської держави, засновник польської армії, маршал. Фактичний голова Польщі часів «санації».

Томаш Масарік (1850–1937) — чеський соціолог і філософ, громадсько-політичний діяч, один із лідерів руху за незалежність Чехо-Словаччини та її перший президент (1918–1935).

77. БАЛКАНСЬКІ НАРОДИ, УГОРЩИНА ТА РУМУНІЯ У МІЖВОЄННИЙ ЧАС

- **Югославія.** Під час Першої світової війни серби очолили національно-визвольну боротьбу балканських народів. У грудні 1918 р. було створено Королівство сербів, хорватів і словенців, куди також увійшли босняки, македонці, чорногорці. Нова держава стала конституційною монархією.
- 28 липня 1921 р. було ухвалено Конституцію, яка надавала широкі права королю. Конституція закріпила унітарний устрій країни та існування єдиного сербо-хорватсько-словенського народу.
- На поч. 1929 р. за ініціативи короля було здійснено державний переворот — Конституцію скасовано, парламент розпущено. Королівство отримало нову назву — Югославія, що мало підкреслити єдність країни. Переворот символізував перехід до авторитарного, диктаторського режиму.
- У 1931 р. скупщину (парламент) було формально поновлено, король навіть дарував Конституцію. Але у 1934 р. хорватські націоналісти (усташі) організували вдалий замах на монарха та французького міністра зовнішніх справ Л. Барту. Ця подія викликала послаблення королівської диктатури, натомість у країні посилюлися профашистські настрої.
- **Угорщина.** У листопаді 1918 р. відбулося створення Угорської республіки. Складна соціально-економічна ситуація, територіальні вимоги Антанти дестабілізували ситуацію у країні. На цьому тлі посилювався вплив комуністів на чолі з Б. Куном. У березні 1919 р. в Угорщині було проголошено радянську владу. Нова влада намагалася діяти воєнно-комуністичними методами, чим відштовхнула від себе значну частину населення. З огляду на це угорські ліві не зуміли втримати владу під час інтервенції до країни з боку Румунії і Чехо-Словаччини. У листопаді 1919 р. влада перейшла до адмірала М. Хорті.

- Політичний режим М. Хорті мав низку особливостей: авторитарна влада адмірала співіснувала зі збереженням парламентаризму, загального виборчого права, опозиційних партій. Із сер. 1930-х рр. спостерігалось зближення Угорщини з нацистською Німеччиною. Зі згоди Берліну, у березні 1939 р. угорці окупували Карпатську Україну.

- **Румунія.** Румунія зазнала суттєвих демографічних та економічних втрат унаслідок Першої світової війни. Її завершення у таборі переможців дозволило країні розширити свої межі за рахунок Бессарабії, Буковини, Трансильванії.

- Конституція 1923 р. фіксувала наявність конституційної монархії зі значними привілеями для королівської влади. В економіці країни спостерігалось домінування іноземного капіталу. Влада постійно порушувала права національних меншин.
- У роки світової економічної кризи різко погіршилася внутрішньополітична ситуація. Збільшується вплив профашистської «Залізної гвардії», яка з 1934 р. діє легально. Посилюються пронімецькі симпатії. Нова Конституція 1938 р. встановлювала у країні королівську диктатуру. Діяльність будь-яких політичних партій було заборонено. У суспільстві зростало обурення королівською політикою, у вересні 1940 р. король зрікся престолу та передав управління державою генералу І. Антонеску, який встановив у Румунії військову диктатуру.

Дати!

1 грудня 1918 р. — створення Королівства сербів, хорватів і словенців.

6 січня 1929 р. — перетворення Королівства сербів, хорватів і словенців на Югославію.

Запам'ятай!

Міклош Хорті (1868–1957) — правитель Угорського королівства в 1920–1944 рр., адмірал.

78. КИТАЙ ТА ІНДІЯ У 1920–1930-ті рр.

- **Китай.** Невдоволення рішеннями Паризької конференції, зокрема про перерозподіл сфер впливу в країні, переросли у рух «4 травня». Його учасники, переважно студентська молодь, змусили китайський уряд відмовитись від ратифікації договору та перейти до низки ліберальних реформ. Таким чином, рух «4 травня» став якісно новим етапом у розвитку революційного процесу у Китаї.
- У 1923–1924 рр. під проводом Сунь Ятсена було створено першу загальнокитайську політичну партію — Гоміндан (національна). Прибічники Гоміндану контролювали південь країни, тоді як на півночі влада належала генералам-мілітаристам. Із 1925 р. на чолі Гоміндану став Чан Кайши. Протягом 1925–1927 рр. йому вдається об'єднати країну під своїм керівництвом. Водночас бажання Чан Кайши набутти диктаторських повноважень у партії викликало конфлікт з комуністами, які у 1928 р. вийшли з Гоміндану та розпочали партизанську війну проти його представників.
- На поч. 1930-х рр. Китай став жертвою японської агресії. Після тривалих переговорів у 1937 р. між Гомінданом та комуністами було досягнуто домовленості щодо спільних дій проти японців. Проте недовіра між двома силами зберігалася, і у 1939 р. громадянську війну було фактично поновлено. Скориставшись відсутністю внутрішньої єдності серед головних політичних сил Китаю, Японія протягом 1937–1939 рр. окупувала практично всі економічно важливі райони країни.
- **Індія.** Перша світова війна загострила суперечності з Британією. Невдоволення колоніальним режимом зростало як серед національної буржуазії, так і серед народних мас. Англійці продовжували контролювати армію, фінанси, поліцію, найважливіші галузі економіки, внутрішню і зовнішню політику.

- Головною силою національного руху залишався Індійський національний конгрес (ІНК) на чолі з М. Ганді. Його представники відкидали революційну боротьбу, надаючи перевагу ненасильницьким методам опору колоніальній політиці. Так, у 1920–1922 рр. за ініціативою ІНК було проведено кампанію громадянської непокори, яка полягала у бойкоті англійських товарів, відмові роботи в англійських установах тощо.
- Кампанію громадянської непокори було поновлено у 1930 р. Її складовою став «соляний похід», який сколихнув усю країну. Ця акція завершилася укладанням компромісного пакту Ганді — Ірвіна: відмова від бойкоту колоніальної влади в обмін на дозвіл членам ІНК проводити мирну пропаганду ідей незалежності та надання конгресу офіційного статусу, амністію політв'язнів, скасування монополії на сіль. Закон про управління Індією 1935 р., незважаючи на незначні поступки, в цілому зберігав домінування британських колонізаторів, що викликало новий підйом національного руху.

Дати!

1925–1927 рр. — національна революція у Китаї. Прихід до влади Гоміндану.

1931 р. — початок японської агресії у Китаї.

Запам'ятай!

Сунь Ятсен (1866–1925) — китайський революціонер, засновник партії Гоміндан. «Батько нації».

Чан Кайши (1887–1975) — військовий і політичний діяч Китаю. З 1925 р. — голова Гоміндану; президент Китайської Республіки, маршал.

Махатма Ганді (1869–1948) — один із керівників та ідеологів індійського руху за незалежність. Його філософія ненасильства (сат'яграха) мала істотний вплив на інші рухи прихильників мирних змін.

Гандізм — соціально-політичне та релігійно-філософське вчення, розроблене М. Ганді. Гандізм став ідеологічною основою індійського національно-визвольного руху.

79. СТАНОВЛЕННЯ ТУРЕЦЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ

- Унаслідок Першої світової війни Османська імперія припинила своє існування. Частина турецьких територій була окупована країнами Антанти. Західні держави обговорювали питання розподілу Туреччини на сфери впливу.
- У квітні 1920 р. патріотично налаштовані депутати розігнаного парламенту створюють **Великі Національні збори Туреччини** на чолі з генералом Мустафою Кемалем. Уряд М. Кемалю у листопаді 1922 р. прийняв закон про ліквідацію султанату, наступного року Туреччину оголосили республікою. Під час Лозанської конференції 1923 р. було визнано незалежність країни у її сучасних кордонах. За Конституцією 1924 р. Туреччина ставала президентською республікою.
- **Основні реформи М. Кемалю:** відокремлення релігії від держави і школи; надання громадянських прав жінкам; перехід на європейський одяг та календар; визнання законом цивільного шлюбу та ліквідація полігамії, запровадження латинізованого алфавіту, демократизація судочинства; протекціонізм у економіці. Негативною стороною політики М. Кемалю стала жорстка регламентація праці, заборона вільних профспілок та опозиційних партій, відсутність реформ у аграрному секторі.

Дати!

1923 р. — створення Турецької Республіки.

Запам'ятай!

Мустафа Кемаль Ататюрк (1881–1938) — турецький політик, державний діяч і воєначальник; перший президент Турецької Республіки, засновник сучасної турецької держави.

Етатизм — ідеологія, що стверджує керуючу роль держави у політиці, підпорядкування інтересів суспільства інтересам держави.

80. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ НАПЕРЕДОДНІ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У 1930-ті рр. спостерігалось різке загострення в міжнародних відносинах у зв'язку з наростанням суперечностей між Німеччиною, Італією та Японією, з одного боку, та Великою Британією, США і Францією — з другого. «Ера пацифізму» відходить у минуле. У світі з'являються нові вогнища військової небезпеки:

- японська агресія в китайській Маньчжурії (з 1931 р.), що супроводжувалася громадянською війною між комуністами і прихильниками Гоміндану. Під егідою Ліги Націй почала діяти спеціальна комісія з розслідування вторгнення. Коли на поч. 1933 р. було все ж вирішено застосувати санкції проти Японії, остання залишила Лігу Націй. Вашингтонська система припинила своє існування;
- агресія Італії в Ефіопії (1935–1936), яка відбувалася на тлі повної пасивності Ліги Націй;
- громадянська війна в Іспанії (1936–1939), яка стала полігоном для нових видів озброєння Італії і Німеччини;
- аншлюс (насильницьке приєднання) Німеччиною Австрії (1938).

➤ Спроби створення системи колективної безпеки в Європі успіху не мали. Відсутність довіри між західноєвропейськими державами і СРСР не дозволила цього зробити. Єдиним досягненням стало укладання двосторонніх договорів із Францією та Чехо-Словаччиною (1935), проте вони навіть не містили військових конвенцій.

➤ Водночас Німеччині вдалося об'єднати навколо себе союзників. Ще у жовтні 1933 р. Берлін прийняв рішення про вихід з Ліги Націй. У 1935 р. німці підписали військово-морську угоду з Великою Британією, що порушувала умови Версальського договору та дозволяла Німеччині мати флот, тоннажність якого не перевищувала 63% британського. У березні 1936 р. вермахт увійшов до Рейнської демілітаризованої зони, чим у черговий раз порушив Версальські домовленості. Того ж року

Третій рейх і Японія підписали Антикомінтернівський пакт, до якого згодом долучилася Італія — виникла агресивна вісь «Рим — Берлін — Токіо».

- Велика Британія і Франція проводили політику «заспокоєння агресора», розраховуючи, що вона допоможе уникнути масштабного збройного конфлікту в Європі. На практиці ж результатом цієї політики став фактичний розподіл Чехо-Словаччини, що відбувся після укладання представниками Великої Британії, Франції, Німеччини та Італії Мюнхенської угоди у вересні 1938 р.
- СРСР зі свого боку також сподівався уникнути або принаймні відтягнути конфлікт з державами Антикомінтернівського пакту, для чого пішов на зближення з Німеччиною. 23 серпня 1939 р. у Москві було підписано Пакт про ненапад, більш відомий як Пакт Молотова — Ріббентропа, до якого додавалися таємні протоколи про розподіл сфер впливу у Східній Європі. Ця подія в значній мірі стала перемогою гітлерівської дипломатії і дозволила Німеччині у вересні 1939 р. розв'язати Другу світову війну.

Дати!

25 листопада 1936 р. — Антикомінтернівський пакт.

29 вересня 1938 р. — укладання Мюнхенської угоди.

23 серпня 1939 р. — підписання радянсько-німецького Пакту про ненапад.

Запам'ятай!

Невіл Чемберлен (1869–1940) — державний діяч Великої Британії. Прем'єр-міністр від консервативної партії (1937–1940). Прибічник політики приборкання агресора. У 1938 р. підписав Мюнхенську угоду з А. Гітлером, Б. Муссоліні і Е. Даладьє.

Антикомінтернівський пакт — міжнародний договір, укладений між Німеччиною і Японією, який створив двосторонній блок цих держав, спрямований проти країн Комуністичного Інтернаціоналу (Комінтерну) з метою протидії подальшому поширенню у світі ідей комунізму.

81. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ У 1 ПОЛ. XX ст.

- На цьому етапі більш доступною стає **освіта**, починає зростати її рівень. Відбувається спеціалізація та диференціація навчальних закладів. У розвинутих країнах (Франція, Велика Британія, США) стає обов'язковою початкова освіта. Негативний вплив на розвиток освіти мало встановлення в ряді європейських країн антидемократичних режимів.

➤ **Наука.** Значних успіхів було досягнуто у ядерній фізиці (Н. Бор, Е. Фермі, Ірен та Фредерік Кюрі). Виникають нові науки — біофізика, біохімія, геофізика. З 1930-х рр. починається масове виробництво каучуку, синтетичних волокон (капрон, нейлон), авіаційного бензину. В сер. 1920-х рр. у США та Великій Британії з'являються перші телекомунікаційні системи. У 1932 р. — перший телевізор — іоноскоп (США). Завдяки будівництву ТЕЦ та ГЕС поширюється електрифікація. У 1939 р. винайдено гелікоптер, а у 1942 — реактивний літак.

➤ **Література.** У тоталітарних країнах література перетворюється на різновид пропаганди. Літературний процес знаходився під контролем влади. У СРСР домінував соціалістичний реалізм, незгодних з режимом — репресували (Б. Пільняк, О. Мандельштам, І. Бабель, М. Кольцов та ін.). Подібна ситуація склалася у Німеччині. Після 1933 р. країну залишили Т. Манн, Л. Фейхтвангер, Е.-М. Ремарк, А. Цвейг, Б. Брехт.

У літературі демократичних країн спостерігається комерціалізація, багатожанровість. Нову форму для літературних творів намагалися знайти письменники-модерністи — М. Пруст, Ф. Кафка, Дж. Джойс. Мала свого читача антивоєнна, пацифістська література, представниками якої були письменники «втраченого покоління» (Е. Хемінгуей, Е.-М. Ремарк, А. Барбюс, Р. Ролан, Л. Арагон, Т. Драйзер). Окремим літературним жанром стає антиутопія (О. Хакслі, А. Платонов, Дж. Оруел).

- **Мистецтво.** Відчутний вплив на розвиток мистецтва мали війни, світова економічна криза,

встановлення тоталітарних і авторитарних режимів, вимушена еміграція творчої інтелігенції з ряду країн. Спостерігається ідеологізація та інтернаціоналізація мистецтва.

- У міжвоєнний період починає формуватися масова культура. Її поширенню сприяли ЗМІ, радіо. З'являються перші «зірки» — М. Дітріх, Ч. Чаплін, Е. Фіцджеральд. Стрімко розвивається кінематограф. У 1927 р. на екрани виходить перша звукова стрічка, а у 1936 — кольорова. Окремим жанром стає мультиплікація, розвиток якої тісно пов'язаний з творчістю американця В. Діснея. Чималу популярність отримала американська музика — блюз, кантрі, джаз.
- В **елітарному мистецтві** на перший план виходять особисті переживання творця, його світогляд. З'являються нові напрями — абстракціонізм (В. Кандинський — «Амазонка», «Схід»), сюрреалізм (С. Далі — «Постійність пам'яті», «Обличчя війни»). Практично всі напрями живопису 1920-х–30-х рр. знайшли відображення у творах П. Пікассо («Герніка», «Дівчина на кулі», «Авіньйонські панянки»). В музиці та архітектурі — конструктивізм. Театральне мистецтво збагатила творчість К. Станіславського та В. Мейрхольда.

Дати!

1896 р. — відновлення міжнародного олімпійського руху.

Запам'ятай!

Модернізм — напрям у мистецтві поч. ХХ ст., що характеризується розривом із попереднім історичним досвідом художньої творчості, прагненням затвердити нові, нетрадиційні погляди на мистецтво, безперервним оновленням художніх форм, стильовою умовністю.

Авангардизм — сукупність модерністських течій у світовому, насамперед у європейському мистецтві, що виникли на межі ХІХ–ХХ ст.

Масова культура — культура побуту, розваг та інформації. Вона включає такі явища, як засоби масової інформації (преса, телебачення, радіо), спорт, кінематограф, музика, масова література, образотворче мистецтво.

82. ПРИЧИНИ, ХАРАКТЕР ТА ПОЧАТКОВІ ЕТАПИ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

- **Причини Другої світової війни:** недосконалість Версальсько-Вашингтонської системи міжнародних відносин; агресивні устремління держав; політика «заспокоєння агресора» з боку західних країн; подвійні стандарти у зовнішній політиці СРСР.
- **За характером:** з боку агресивного блоку — загарбницька, а Німеччини ще й тотальна, тобто спрямована на знищення як військових, так і цивільного населення. З боку антигітлерівської коаліції — справедлива, визвольна.
- **I етап.** 1 вересня 1939 р. — 22 червня 1941 р. — початковий етап. Повне домінування Німеччини і її союзників. Окупація Польщі (вересень 1939 р.), на що країни Заходу відповіли «дивною війною». 17 вересня 1939 р. Червона армія увійшла до східних районів Польщі, приєднавши Західну Україну і Західну Білорусь. У квітні 1940 р. Німеччина захоплює Данію і Норвегію, а у травні — червні 1940 р. — Люксембург, Нідерланди, Бельгію та Францію. Водночас СРСР, керуючись таємними протоколами до Пакту про ненапад з Німеччиною, приєднав Литву, Латвію, Естонію, Північну Буковину та Бессарабію. З липня по листопад 1940 р. тривала повітряна «битва за Британію», яка завершилася для німців безрезультатно. Англія залишилася у війні. У квітні — травні 1941 р. гітлерівці окупували Грецію та Югославію.
- **II етап.** 22 червня 1941 р. — 19 листопада 1942 р. — вступ у війну СРСР і США, апогей успіхів агресивного блоку, початок формування антигітлерівської коаліції. Наприкінці 1940 р. А. Гітлер підписав Директиву № 21 план «Барбаросса». 22 червня 1941 р. п'ятимільйонне угруповання вермахту перетнуло кордони СРСР, сподіваючись на блискавичну перемогу. Червона армія виявилася не готовою для того, щоб дати відсіч ворогу і, незважаючи на героїчний опір бійців та населення (оборона Брестської фортеці, Ленінграду, Одеси,

Севастополя), відступала з великими втратами. Першою відчутної поразки агресори зазнали у битві під Москвою. Вона зірвала плани блицкригу та розвіяла міф про непереможність вермахту.

- У грудні 1941 р. японська авіація завдала нищівного удару по американській військово-морській базі Перл-Харбор, що стало приводом для **вступу США у війну**, проте до 1944 р. американці проводили бойові дії тільки у Тихоокеанському регіоні.
- На поч. 1942 р. СРСР проводить кілька невдалих наступальних операцій. Їх провал дозволив Німеччині повернути стратегічну ініціативу та розпочати масштабний наступ на Волгу і Кавказ. Вирішальна битва розгорнулася навколо Сталінграду. Водночас англійці під командуванням Б. Монтгомері завдали поразки німцям у **битві під Ель-Аламейном** (Єгипет), що стало початком визволення Північної Африки.

Дати!

1 вересня 1939 р. — напад Німеччини на Польщу. Початок Другої світової.

22 червня 1941 р. — вторгнення Німеччини до СРСР.

7 грудня 1941 р. — Перл-Харбор. Вступ у війну США.

Грудень 1941 р. — наступ Червоної армії під Москвою.

Вересень 1942 р. — битва під Ель-Аламейном.

Запам'ятай!

«**Дивна війна**» — період Другої світової війни з 3 вересня 1939 р. до 10 травня 1940 р. на Західному фронті. Майже повна відсутність активності британської та французької армій, дозволила вермахту розгромити Польщу, захопити Данію і Норвегію, а також підготуватися до вторгнення у Францію.

Блискавична війна (бліцкриг) — теорія ведення швидкоплинної війни, яка передбачає досягнення перемоги у стислі строки, до того, як противник мобілізує і розгорне свої основні військові сили.

Ленд-ліз — державна програма, що передбачала передачу США своїм союзникам боєприпасів, техніки, продовольства і стратегічної сировини.

83. ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА: ВІД КОРИННОГО ПЕРЕЛОМУ ДО КАПІТУЛЯЦІЇ АГРЕСОРІВ. ПІДСУМКИ ВІЙНИ

Наприкінці 1942 р. ситуація на фронтах починає змінюватися, стратегічна ініціатива переходить до країн антигітлерівської коаліції.

- **III етап.** 19 листопада 1942 р. — грудень 1943 р. — корінний перелом у Другій світовій війні. 19 листопада 1942 р. Червона армія перейшла у контрнаступ під Сталінградом, який завершився оточенням та капітуляцією 300 тис. німецького угруповання. Перемога під Сталінградом дозволила зупинити наступ вермахту на Кавказ. Влітку 1943 р. А. Гітлер вирішив поновити наступ на Москву, використав для цього курський виступ. Битва на Курській дузі завершилася розгромом найбільш боєздатних частин Рейху. Розпочалося визволення території СРСР. Вичерпавши більшість резервів, вермахт був змушений перейти до оборонних боїв по всій довжині радянсько-німецького фронту.

У липні 1943 р. на Сицилії відбулася висадка британців. У вересні 1943 р. заарештовано Б. Муссоліні. Італія оголосила про вихід з війни.

- **IV етап.** Січень 1944 р. — травень 1945 р. — розвиток успіхів антигітлерівської коаліції. В березні 1944 р. частини Червоної армії вийшли до державного кордону СРСР та розпочали бої з гітлерівцями на території країн Східної та Південної Європи. У червні 1944 р. у результаті операції «Оверлорд» війська США та Великої Британії здійснили висадку у Нормандії (Франція) — відбулося відкриття Другого фронту. У 2 пол. 1944 — на поч. 1945 р. Червона армія витіснила вермахт з Польщі, Угорщини, Чехо-Словаччини, Румунії, Югославії, Австрії. В ніч з 8 на 9 травня 1945 р. Німеччина капітулювала.

- **V етап.** 9 травня — 2 вересня 1945 р. — розгром Японії. 6 серпня 1945 р. американці здійснили атомне бомбардування японського міста Хіросіма, а 9 серпня ядерного удару було завдано по Нагасакі. Незадовго до цього у війну проти Японії вступив СРСР і протягом

двох тижнів розгромив 1 млн японське угруповання у Маньчжурії. 2 вересня 1945 р. Японія підписала акт про безумовну капітуляцію. Друга світова війна добігла свого кінця.

➤ **Підсумки війни.** Друга світова війна стала наймасштабнішим конфліктом за всю історію людства. У війні брала участь 61 країна. Вона забрала життя близько 60 млн чоловік, зокрема 27 млн радянських громадян. Головним підсумком Другої світової стала беззаперечна перемога над фашизмом. Держави-агресори (Німеччина, Італія, Японія) зазнали нищівної поразки. Війна призвела до біполярного поділу світу. Статусу «наддержав» набули США та СРСР. Протистояння між ними призвело до початку «холодної війни». Наслідком Другої світової війни також став початок розпаду колоніальної системи.

Дати!

17 липня 1942 р. — 2 лютого 1943 р. — Сталінградська битва.

5 липня — 23 серпня 1943 р. — Курська битва.

6 червня 1944 р. — відкриття Другого фронту у Європі.

8 травня 1945 р. — капітуляція Німеччини.

2 вересня 1945 р. — капітуляція Японії, завершення війни.

Запам'ятай!

Георгій Жуков (1896–1974) — радянський воєначальник, маршал, чотири рази Герой Радянського Союзу, нагороджений двома орденами «Перемога». У роки війни очолював Генеральний штаб, був командувачем фронтом, членом Ставки Верховного Головнокомандування.

Дуайт Ейзенхауер (1890–1969) — американський державний і військовий діяч, генерал, президент США (1953–1961). Він керував англо-американськими силами під час їх висадки у Нормандії. Верховний головнокомандувач експедиційних сил у Європі.

Дуглас Макартур (1880–1964) — американський воєначальник, генерал. Перебуваючи на посаді верховного командувача союзними військами на Тихому океані, він 2 вересня 1945 р. на борту американського лінкора «Міссурі» прийняв капітуляцію Японії.

84. НАЦИСТСЬКИЙ ОКУПАЦІЙНИЙ РЕЖИМ. РУХ ОПОРУ. СКЛАДАННЯ АНТИГІТЛЕРІВСЬКОЇ КОАЛІЦІЇ

- У роки війни на захоплених територіях нацисти встановили жорсткий окупаційний режим — **«новий порядок»**. Він полягав у повній перебудові суспільного, економічного та культурного життя окупованих територій на засадах ідеології націонал-соціалізму. Складовою «нового порядку» був терор — створення концетраційних таборів (Дахау, Заксенхаузен, Бухенвальд, Аушвіц тощо), гетто, насильницьке вивезення на роботи до Німеччини цивільного населення, зокрема молоді. Особливо жорстоким окупаційний режим був на захоплених територіях СРСР, де він здійснювався згідно з планом «Ост».
- Незважаючи на окремі випадки колабораціонізму, тобто співпраці з ворогом, у більшості окупованих країн існували потужні **Рухи опору**. Їхого представники займалися збором інформації, саботажем, диверсіями, організацією партизанських загонів.
- Найбільш потужним Рух опору був у СРСР (до 1 млн партизанів і підпільників), у Франції, де зусиллями патріотичного руху «Франція, що бореться» на чолі з Ш. де Голлем, у серпні 1944 р. було звільнено столицю країни — Париж. Для країн східної Європи була характерною наявність кількох течій у Русі опору: прокомуністичні сили, що орієнтувалися на СРСР, та прозахідні. Наприклад, у Польщі паралельно діяли Армія крайова (підтримка з боку Великої Британії) та організована комуністами Армія людова; у Югославії існувала Народна визвольна армія на чолі з комуністом Й. Броз Тіто та загони четників, що тримали зв'язок з еміграційним урядом у Лондоні.
- Вирішальну роль у перемозі над Німеччиною і її союзниками мало створення **антигітлерівської коаліції**. Її складання почалося після підписання у липні 1941 р. у Москві угоди між урядами СРСР та Великої Британії щодо спільних дій у війні. Наступного місяця з'явилася Атлантична хартія про співробітництво Великої

Британії та США. 1 січня 1942 р. 28 країн підписали Декларацію об'єднаних націй — про об'єднання всіх зусиль для досягнення перемоги над агресорами.

- Наприкінці 1943 р. відбулася **Тегеранська конференція** лідерів держав Антигітлерівської коаліції — Й. Сталіна, Ф. Рузвельта та У. Черчілля. На ній обговорювалися питання щодо відкриття Другого фронту, майбутнього устрою Німеччини, кордонів Польщі тощо. У лютому 1945 р. «велика трійка» ще раз зібралася у Ялті. Цього разу у центрі уваги знаходилися питання вступу у війну з Японією СРСР, розподілу Німеччини на зони окупації, повоєнної долі Польщі та Югославії, створення Організації Об'єднаних Націй (ООН). Наприкінці війни, 17 липня — 2 серпня 1945 р. відбулася **Потсдамська конференція**, на якій стали відчутними істотні суперечності щодо погляду на повоєнне влаштування Європи та світу колишніх союзників з Антигітлерівської коаліції.

Дати!

28 листопада — 1 грудня 1943 р. — Тегеранська конференція.

4–11 лютого 1945 р. — Ялтинська конференція.

Запам'ятай!

Антисемітизм — одна з форм національної нетерпимості, що полягає у ворожому ставленні до євреїв як етнічної чи релігійної групи.

Голокост — переслідування і масове знищення євреїв, що жили в Німеччині, на території її союзників і на окупованих гітлерівцями територіях.

Уїнстон Черчілль (1874–1965) — британський державний і політичний діяч, прем'єр-міністр Великої Британії (1940–1945; 1951–1955). Був послідовним противником нацизму і комунізму.

Шарль де Голль (1890–1970) — французький військовий і державний діяч, генерал. У роки Другої світової очолював французький Рух опору. Засновник і перший президент V Республіки (1959–1969).

85. МІЖНАРОДНІ ВІДНОСИНИ ПІСЛЯ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ. ПОЧАТОК «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

- Після Другої світової війни, з метою підтримки миру і безпеки, запобігання нових збройних конфліктів, захисту прав людини, економічного, соціального, культурного, гуманітарного розвитку та співробітництва між країнами було **створено Організацію Об'єднаних Націй (ООН)**.
- Утім уже на завершальній стадії війни між членами Антигітлерівської коаліції почали виникати істотні суперечності, які привели до створення біполярного світу (СРСР — США) та початку **«холодної війни»**. В її основі був конфлікт ідеологій, боротьба двох суспільно-політичних систем за сфери впливу та бажання закріпити за собою провідну роль у світовому співтоваристві. «Холодна війна» супроводжувалася гонкою озброєнь, взаємною недовірою, атмосферою страху та підозрілості, створенням військово-політичних блоків, використанням сили чи її загрози застосування у міжнародних відносинах, численними локальними конфліктами.
- **Атомне бомбардування Хіросіми та Нагасакі** у серпні 1945 р. символізувало перехід США до «ядерної дипломатії». У березні 1946 р. відбулася відома промова У. Черчілля у Фултоні, в якій він підкреслив необхідність протидії поширенню комунізму та вперше використав один з найбільш відомих евфемізмів «холодної війни» про «залізну завісу», яка спустилася над Європою.
- У 1947 р. у США було офіційно прийнято **доктрину Трумена** — стримування комунізму. Її сутність полягала у допомозі всім, хто бореться проти встановлення комуністичних режимів. Першими такої допомоги отримали антикомуністичні сили у Туреччині та Греції. Згодом доктрина Трумена була доповнена планом Маршала — американська економічна допомога країнам Західної Європи в обмін на їх слідування у руслі зовнішньополітичного курсу США.

Початок «холодної війни» призвів до **розколу Німеччини** і у 1949 р. виникло дві німецькі держави — капіталістична Федеративна Республіка Німеччина (ФРН) і соціалістична Німецька Демократична Республіка (НДР). Того ж року за ініціативи США було створено **Північноатлантичний альянс (НАТО)**, куди крім американців увійшли ще одинадцять країн, зокрема Велика Британія, Франція, Канада, Італія.

- Поява цього військово-політичного блоку не залишалася не поміченою в СРСР, який вже набув статусу ядерної держави (1949). Відповіддю Радянського Союзу на План Маршала стало створення Ради економічної взаємодопомоги (1949), а у 1955 р. на протигагу НАТО з'явився і прорадянський військово-політичний блок — **Організація Варшавського договору (ОВД)**, куди входило сім країн Центрально-Східної Європи: Польща, Румунія, НДР, Болгарія, Угорщина, Чехо-Словаччина тощо. «Холодна війна» набирала обертів.
- Іншою важливою рисою міжнародних відносин у повоєнні роки стала активізація національно-визвольних рухів та прискорення **розпаду колоніальної системи**. У 2 пол. 1940–1950-х рр. в Азії та Африці виникло 13 незалежних держав, зокрема незалежність отримали колишні британські колонії — Індія (1947) і Цейлон (1948), підмандатні території Франції — Сирія і Ліван, згодом статусу колонії Франції позбувся В'єтнам (1954).

Дати!

24 жовтня 1945 р. — створення ООН.

20 листопада 1945 р. — 1 жовтня 1946 р. — Нюрнберзький процес над головними нацистськими злочинцями.

4 квітня 1949 р. — створення НАТО.

14 травня 1955 р. — виникнення Організації Варшавського договору.

Запам'ятай!

Гаррі Трумен (1884–1972) — американський державний діяч, президент США (1945–1953) від Демократичної партії. Один з ідеологів «холодної війни».

86. ВІЙСКОВІ КОНФЛІКТИ І КРИЗИ ЧАСІВ «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

- Одним із виявів «холодної війни» були **локальні конфлікти** у різних куточках світу, що виникли внаслідок протистояння двох конкуруючих суспільно-політичних систем.
- У 1950–1953 рр. відбувалася **громадянська війна у Кореї**. Навіть втручання США не допомогло зберегти єдність країни. Вона виявилася розколотою на комуністичну Північну і капіталістичну Південну частини.
- Через масовий виїзд мешканців Східного Берліну у Західний у 1961 р. виникла **Берлінська криза**, яка завершилася будівництвом муру через усе місто. Берлінський мур простояв понад 20 років.
- Гонка ядерних озброєнь ледь не привела до Третньої світової, яка могла виникнути внаслідок **Карибської кризи** 1962 р. Радянське керівництво прийняло рішення щодо підтримки соціалістичного режиму на Кубі та відправило на острів конвой з ядерними ракетами. Американці оголосили морську блокаду Куби. Лише особистий контакт лідерів наддержав Д. Кеннеді та М. Хрущова дозволив знайти компроміс та уникнути збройного протистояння. СРСР відмовився від розміщення своїх ракет на Кубі, а американці погодилися з існуванням соціалістичного режиму Ф. Кастро.
- У 1964–1973 рр. важливою подією у міжнародних відносинах була **в'єтнамська війна**. Вона стала наймасштабнішим збройним протистоянням після завершення Другої світової. Всі спроби США зупинити поширення комуністичних ідей з Північного у Південний В'єтнам завершилися невдало. У 1975 р. країну було об'єднано під владою комуністів.
- На поч. 1970-х рр. СРСР і США досягли певного паритету у ядерній зброї, це привело до тимчасової розрядки міжнародної напруженості. Були підписані радянсько-американські договори щодо обмеження кількості стратегічних озброєнь (ОСВ-1 у 1972 р. та ОСВ-2 у 1979 р.). У 1975 р. відбулося підписання Завершального акту

Наради з безпеки і співробітництва у Європі — Гельсінська угода. Для її виконання було створено новий міжнародний орган — ОБСЄ. У 1972–1976 рр. відбувалася реалізація програми «Союз-Аполлон», що передбачала радянсько-американське співробітництво у космічній сфері.

- Проте з кінця 1970-х рр. у зв'язку з введенням радянських військ до Афганістану, розпочався **новий виток напруженості** у відносинах між наддержавами. У 1983 р. президент США Р. Рейган дав наказ перейти до реалізації програми Стратегічної оборонної ініціативи (СОІ) або «зоряних війн», що передбачала космічне базування ядерної зброї.
- У 1985 р. до влади у СРСР приходе молодий реформатор М. Горбачов. Він оголошує про перехід до **«нового політичного мислення»**, яке передбачало відмову від силової підтримки комуністичних режимів у інших країнах. З 1987 р. розпочинаються регулярні зустрічі М. Горбачова з лідерами Західного світу. Центральним стає питання обопільного роззброєння. У 1989 р. радянські війська були виведені з Афганістану, а у 1990 р. відбулося об'єднання Німеччини. З розпадом СРСР у 1991 р. «холодна війна» добігла свого кінця.

Дати!

1950–1953 рр. — війна у Кореї.

1962 р. — Карибська криза.

1964–1973 рр. — в'єтнамська війна.

1979–1989 рр. — війна в Афганістані.

Запам'ятай!

Доктрина відкидання комунізму — американська зовнішньополітична концепція, спрямована на запобігання небажаних для США політичних змін у тій чи іншій країні.

Доктрина Брежнєва — негласне право СРСР на втручання у внутрішні справи соціалістичних країн з метою надання підтримки політичним силам, налаштованим на тісну співпрацю з Радянським Союзом.

87. США У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

Після завершення Другої світової війни США набувають статусу наддержави. Їх економічна та військова міць роблять з країни безсумнівного лідера західного світу.

- У 2 пол. 1940-х рр. на тлі початку «холодної війни» у США починають поширюватися антикомуністичні настрої. Однією з головних дієвих осіб антикомуністичної істерії стає сенатор Д. Маккарті. Під **маккартизму** припав на 1950–1953 рр., коли відбувся ряд процесів над політиками, акторами, вченими, яких звинувачували у нібито симпатіях до комунізму.
- В **економіці** адміністрації президентів Г. Трумена (1945–1953) та Д. Ейзенхауера (1953–1960) дотримувались «справедливого курсу», який забезпечував доволі високий рівень життя населення. Проте багато соціальних програм було згорнуто через участь США у Корейській війні.
- На виборах 1960 р. перемогу отримав Дж. Кеннеді (1961–1963). Його програма реформування суспільства «Нові рубежі» передбачала підвищення соціальної захищеності населення, відміну расової сегрегації, збільшення оподаткування монополій. Дж. Кеннеді був вбитий у листопаді 1963 р.
- Його наступник Л. Джонсон (1963–1969) запропонував програму «Великого суспільства». У 1964 р. афроамериканське населення остаточно було зрівняно у правах з білими американцями. Втягування у В'єтнамську війну не тільки погіршило економічне становище США, але й стало каталізатором низки масових протестних рухів: студентський; антивоєнний; рух за права чорношкірих; молодіжна контркультура хіпі.
- Р. Ніксон (1969–1974) оголосив про початок виводу американських військ з В'єтнаму — «в'єтнамізація» війни. У 1972 р. відбувся «уотергейтський скандал», через який Р. Ніксону було оголошено імпічмент. Президент Дж. Форд (1974–1977) не зумів вивести країну з кри-

зи. Вона сягнула своєї найнижчої точки у 1975 р., коли арабські країни оголосили про припинення поставок нафти до США, через їх підтримку Ізраїлю.

- Для виходу із тривалої кризи президент Р. Рейган (1981–1989) запропонував низку заходів, відомих як **«рейганоміка»**: скорочення інфляції, обмеження державного боргу, стимулювання ринку інвестиціями, ставка на наукомісткі галузі.
- Дж. Буш ст. (1989–1993) спробував посилити державне регулювання, але більшість його програм не була виконана через витрати, які США зазнали під час операції в Іраку **«Буря в пустелі»** (1991). Це призвело до нової кризи. Її вдалося подолати адміністрації Б. Клінтона (1993–2001). До кінця 1990-х рр. було забезпечено поступальний розвиток економіки.
- Перебування на президентській посаді Дж. Буша мл. (2001–2009) розпочалося з **подій 11 вересня 2001 р.** — терористичній атаці на міжнародний торговельний центр у Нью-Йорку. Це стало початком масштабної **боротьби США з міжнародним тероризмом**, у рамках якої відбулося вторгнення американців до Афганістану (2001) та Іраку (2003). У 2008 р. США пережили гостру економічну кризу. З 2009 р. президентом США є представник демократичної партії Б. Обама.

Дати!

22 листопада 1963 р. — вбивство президента Дж. Кеннеді.

1964 р. — закон про громадянські права.

11 вересня 2001 р. — терористична атака на всесвітній торговельний центр.

Запам'ятай!

Джон Кеннеді (1917–1963) — американський політичний діяч, президент США від демократичної партії (1961–1963).

Рональд Рейган (1911–2004) — президент США від республіканської партії (1981–1989). З його ім'ям пов'язують подолання економічної кризи 1970-х рр. та завершення «холодної війни».

88. ВЕЛИКА БРИТАНІЯ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- Після Другої світової війни Британія втрачає статус наддержави. У політичному житті країни домінують дві партії: **лейбористи** та **консерватори**. З отриманням Індією незалежності у 1947 р. Британська імперія починає трансформуватися у Співдружність націй. У зовнішній політиці Велика Британія дотримувалася курсу «атлантичної солідарності» (підтримка позиції США щодо європейських питань). З 1974 р. країна стала членом Європейського Союзу (ЄС).
- Із 1979 р. в історії Великої Британії настала **«ера консерваторів»**. Вона розпочалася з призначенням на посаду прем'єр-міністра М. Тетчер. Її політика отримала назву «тетчеризм». Завдяки її зусиллям було подолано наслідки внутрішньої кризи 1970-х рр., стабілізовано економіку та підвищено авторитет країни.
- Характерною рисою «тетчеризму» було **роздержавлення** — перехід підприємств у приватну власність. Істотною проблемою залишалося питання Ольстеру (щодо статусу Північної Ірландії). У 1970–80-х рр. діяла терористична Ірландська республіканська армія (ІРА).
- Тривале домінування консерваторів завершилося у 1997 р. обранням на посаду прем'єр-міністра Т. Блера. Консерватори повернули владу у 2010 р., коли перм'єр-міністром став Д. Кемерон.

Дати!

1982 р. — Фолклендська криза. Збройний конфлікт з Аргентиною.

Запам'ятай!

Маргарет Тетчер (1925–2013) — прем'єр-міністр Великої Британії від консервативної партії (1979–1990). Єдина жінка, яка займала цю посаду. Прем'єрство М. Тетчер стало найтривалішим у ХХ ст.

89. НІМЕЧЧИНА У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- Політика «холодної війни» привела до **розколу Німеччини**. 23 травня 1949 р. було створено Федеративну Республіку Німеччини (ФРН). Першим канцлером став К. Аденауер, який заснував партію Християнський демократичний союз (ХДС). Він був прибічником соціального ринкового господарства — капіталізм залишається основою господарювання, але держава забезпечує підтримку незахищеним прошаркам населення.
- Реалізація тієї програми була здійснена міністром економіки уряду К. Аденауера Л. Ерхардом. Вона привела до стрімкого зростання рівня життя — **«німецькому економічному диву»** 1950-х рр. Не в останню чергу це також стало можливим завдяки допомозі, яку ФРН отримала за планом Маршалла.
- У 1969 р. до влади вперше за повоєнний час прийшли соціал-демократи (СДПН). Їх лідер В. Брандт оголосив про перехід до **« нової східної політики »**, спрямованої на нормалізацію відносин з НДР та СРСР. У 1970 р. НДР та ФРН вперше визнали існування одна одної. Завершення «холодної війни» дозволило об'єднати Німеччину. Чимало зусиль для цього доклав тодішній канцлер ФРН (1982–1998) та лідер ХДС/ХСС — Гельмут Колль.
- У 1990-х рр. Німеччина пережила значні труднощі, пов'язані з **інтеграцією східних німців**. З 2005 р. канцлером є представниця ХДС/ХСС А. Меркель.

Дати!

З жовтня 1990 р. — об'єднання Німеччини.

Запам'ятай!

Конрад Аденауер (1876–1967) — перший федеральний канцлер ФРН (1949–1963). Його політика сприяла швидкому відновленню Німеччини після поразки у Другій світовій війні та її поверненню у міжнародне співтовариство.

90. ФРАНЦІЯ ТА ІТАЛІЯ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- **Франція.** У перші повоєнні роки у Франції значним впливом користувалися комуністи, які брали активну участь у діяльності Руху опору. Представники комуністичної партії (КПФ) навіть входили до складу коаліційного уряду (1944–1946).
- З 1946 до 1958 р. у Франції існувала ІV Республіка парламентсько-президентського типу. Наприкінці 1940-х рр. країна стала одним із головних ініціаторів процесу євроінтеграції, запропонувавши створення «Союзу вугілля і сталі». У 1950-х рр. головною проблемою Франції були численні колоніальні війни в Індокитаї та Північній Африці (Алжир). Виходом із цієї ситуації стало прийняття нової конституції, яка значно розширювала права президента. Першим лідером V Республіки став Ш. де Голль.
- Авторитарний стиль керівництва Ш. де Голля спровокував масштабні студентські хвилювання 1968 р. — «червоний травень». Невдовзі легендарний генерал залишив свою посаду.
- З 1981 до 1995 р. на чолі Франції стояв президент-соціаліст Ф. Міттеран, його змінили голлісти Ж. Ширак (1995–2007) та Н. Саркозі (2007–2012). Сучасним лідером Франції є Франсуа Олланд.
- **Італія.** В повоєнній Італії також спостерігалось різке зростання популярності місцевих комуністів. Альтернативою їм стала Християнсько-демократична партія (ХДП), лідери якої у 1945–1981 та 1987–1992 рр. очолювали італійські уряди. Засновником ХДП був А. де Гаспері — прем'єр-міністр Італії у 1945–1953 рр. При ньому країна отримала конституцію (1947), що затвердила республіканський лад та стала активною учасницею євроінтеграційних процесів.
- У кризові 1970-ті рр. загострилася проблема політичного тероризму як правого (неофашистські угруповання), так

і лівого («червоні бригади»). Незважаючи на зростання основних економічних показників у 1980-ті рр., в Італії тривали часті зміни урядів, високим залишався рівень корупції у владі, мав місце вплив на ситуацію у країні з боку мафіозних кланів. На поч. 1990-х рр. була здійснена наймасштабніша за всю історію Італії антимафіозна операція «Чисті руки».

Однією з найбільш впливових політичних фігур на межі століть був лідер руху «Вперед, Італія» Сильвіо Берлусконі, який займав крісло прем'єр-міністра у 1994–1995, 2001–2006 та 2008–2011 рр. Останніми роками Італія переживає тривалу економічну кризу. Уряд М. Монті (2011–2013) спробував подолати її за рахунок скорочення соціальних програм та зменшення соціальних виплат, що викликало невдоволення більшості населення країни. У лютому 2014 р. італійський уряд очолив лідер Демократичної партії Маттео Ренці.

Дати!

1958 р. — проголошення V Республіки у Франції.

1968 р. — події «червоного травня».

Запам'ятай!

«**Червоний травень**» — соціальна криза у Франції. Почалася з виступів ліворадикально налаштованих студентів. Згодом переросла в демонстрації, масові заворушення і майже десятимільйонний загальний страйк. Криза викликала не тільки зміну уряду та відставку президента Ш. де Голля, але й стала початком глобальних змін у французькому суспільстві.

Голлізм — французька політична ідеологія, заснована на ідеях і діях генерала де Голля. Голлізму притаманні консерватизм у соціальній політиці та дирижизм в економіці.

«**Червоні бригади**» — нелегальна італійська ліворадикальна організація, що діяла з поч. 1970-х рр. Комбінувала методи міської партизанської війни з ненасильницькими діями (пропаганда, створення напівлегальних організацій на заводах і в університетах). У 1978 р. її члени викрали та вбили колишнього прем'єр-міністра від ХДП Альдо Моро.

Альчіде де Гаспері (1881–1954) — прем'єр-міністр Італії, один з «хрещених батьків» Європейського Союзу.

91. ІНТЕГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ У ЄВРОПІ: 1945 р. — ПОЧ. ХХІ ст.

- Завершення Другої світової війни, необхідність налагодження співробітництва в економічній, соціальній та політичних сферах між країнами Західної Європи, особливо на тлі початку «холодної війни», стало основою для **інтеграційних процесів**.
- Із поч. 1950-х рр. пріоритет отримує економічна інтеграція. Згідно з планом Шумана у 1952 р. почало діяти **Європейське об'єднання вугілля і сталі (ЄОУС)**, куди увійшли Франція, ФРН, Італія та країни Бенілюксу. Його метою було формування спільного ринку у зазначених галузях. Успіх ЄОУС сприяв підписанню Римських угод (1957), які передбачали створення Європейського Економічного Союзу (ЄЕС) — інтеграція всієї господарчої системи.
- У 1970–1980-х рр. до ЄЕС приєдналися Велика Британія, Ірландія, Данія, Іспанія, Португалія та Греція. Розширення співробітництва дозволило перейти на новий рівень інтеграції і після підписання Маастрихтського договору ЄЕС трансформувався у **Європейський Союз (ЄС)** — єдиний економічний, соціальний, правовий, інформаційний і культурний простір. Із 1 січня 1993 р. всередині ЄС відбулося скасування візового режиму — Шенгенська зона. У 2002 р. до обігу увійшла єдина європейська валюта — євро. Станом на 1 січня 2015 р. Європейський Союз об'єднує 28 країн.

Дати!

1949 р. — створення Ради Європи.

1992 р. — Маастрихтський договір. Створення ЄС.

Запам'ятай!

Робер Шуман (1886–1963) — французький політик, прем'єр-міністр і міністр закордонних справ Франції, стояв біля витоків Європейського Союзу, Ради Європи та НАТО.

92. РОЗВИТОК СРСР У 1945–1991 рр.

Радянський союз зазнав величезних втрат у Другій світовій війні: 27 млн загиблих, зруйновано 1,7 тис. міст та близько 70 тис. сіл. Загальна вартість збитків від війни оцінювалася в 675 млрд рублів.

- **Відновлення народного господарства** відбувалося в рамках IV п'ятирічки. До 1950 р. промисловість досягла довоєнного рівня, а в окремих галузях і перевершила його. Однак основні капіталовкладення були здійснені у відновлення важкої промисловості та гонку озброєнь. Фінансування легкої і харчової галузей відбувалося за залишковим принципом.
- Послаблення репресивної політики держави у роки війни сприяли появі ілюзій щодо змін, насамперед у політичній сфері. Однак на практиці відбулося значне **посилення режиму особистої влади Й. Сталіна**. Почалася нова хвиля репресій та ідеологічних кампаній — «жданівщина», «лисенківщина», «боротьба з космополітизмом». Після смерті Й. Сталіна (1953) ЦК КПРС очолив М. Хрущов, який ініціював ряд ліберальних реформ в управлінні державою — **«доба відлиги»**.
- На XX з'їзді КПРС М. Хрущов виступив з **довіддю «Про культ особи Сталіна та його наслідки»**. Проте волюнтаристський стиль керівництва М. Хрущова, його експерименти у народному господарстві (підйом цілини, кукурудзяна епопея) викликали невдоволення значної частини партноменклатури. У жовтні 1964 р. він був зміщений з усіх постів.
- Роки правління Л. Брежнєва (1964–1982) відрізнялися уповільненням темпів економічного розвитку країни, стагнацією в багатьох сферах суспільного життя, зростанням корупції та тіньової економіки — **«доба застою»**. Було згорнуто десталінізацію, посилено цензуру, відновлено арешти представників творчої інтелігенції. Це призвело до появи нової форми опозиційного руху — дисидентства.

Обрання на посаду Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова (квітень 1985 р.) започаткувало перехід до курсу, спрямованого на радикальне оновлення суспільства — «перебудову». Невдача економічних перетворень, загострення національного питання змусило активізувати процес підготовки нового Союзного договору, що передбачав перехід до конфедеративної форми державного устрою.

- У серпні 1991 р., консервативна партійна опозиція створила **Державний комітет з надзвичайного стану** (ДКНС). Проти ДКНС виступив президент РРФСР Б. Єльцин. Масова підтримка була на боці демократичних сил, це зумовило провал заколотників. Поразка ДКНС стала сигналом до остаточного демонтажу радянського ладу. У грудні 1991 р. президенти Росії (Б. Єльцин), України (Л. Кравчук) і Білорусі (С. Шушкевич) підписали **Біловезькі угоди**, які передбачали розпуск СРСР та створення Союзу Незалежних Держав (СНД).

Дати!

14 лютого 1956 р. — виступ М. Хрущова на XX з'їзді.

12 квітня 1961 р. — перший політ людини в космос (Ю. Гагарін).

25 грудня 1991 р. — відставка М. Горбачова.

Запам'ятай!

Микита Хрущов (1894–1971) — радянський державний і партійний діяч. Перший секретар ЦК КПРС (1953–1964).

Дисидентський рух — рух громадян, які відкрито виражали свою незгоду з комуністичною ідеологією та основами радянського ладу. Багато дисидентів було репресовано (О. Солженіцин, А. Сахаров).

Михайло Горбачов (нар. 1931) — державний, політичний і громадський діяч. Останній генеральний секретар ЦК КПРС. Єдиний Президент СРСР.

Перебудова — спроба реконструкції соціалістичної системи в СРСР у 1985–1991 рр. на основі розвитку політичного плюралізму, гласності, ринкових відносин і нового підходу до національно-державного устрою.

93. РОСІЙСЬКА ФЕДЕРАЦІЯ НАПРИКІНЦІ ХХ — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- Становлення російської державності відбувалося на тлі суперечностей між різними політичними силами та гострої економічної кризи. Восени 1993 р. спалахнув конфлікт між виконавчою (президент) та законодавчою (Верховна Рада РФ) владою. Його причиною стало **питання форми державного правління** в Росії.
- Б. Єльцин видав указ про призупинення діяльності З'їзду народних депутатів і Верховної Ради РФ, що фактично означало **введення президентської форми правління**. Верховна Рада висловила недовіру Б. Єльцину. Це призвело до загострення конфронтації й облоги Верховної Ради силами армії і міліції, підконтрольними президенту. В результаті збройних зіткнень загинуло близько 150 осіб, а опозиційні лідери були заарештовані.
Згодом відбувся референдум, де була прийнята нова **Конституція**, яка встановила у Росії президентсько-парламентську республіку.
- Головним дестабілізуючим фактором у суспільно-політичному житті Росії 2 пол. 1990-х рр. був **чеченський конфлікт**. Війна в Чечні стала найбільшим військовим зіткненням на території Росії після закінчення Великої Вітчизняної війни. Підписання Хасав'юртівських мирних угод (1996) не вирішило питання про статус Чечні і в 1999 р. конфлікт спалахнув із новою силою. Наслідком чеченської війни стала хвиля терактів, що прокотилася містами Росії у 1995–1999 рр. (Будьонновськ, Кізляр, Владикавказ, Волгодонськ, Москва тощо).
- Економічні негаразди (дефолт 1998 р.), часті зміни урядів, чеченська проблема підірвали авторитет Б. Єльцина у суспільстві і наприкінці 1999 р. він склав із себе президентські повноваження, передавши їх главі уряду В. Путіну.
- Обрання у 2000 р. президентом Росії В. Путіна відкрило новий етап у соціально-економічному та суспіль-

но-політичному розвитку країни. З одного боку, йому вдалося досягти зміцнення структури державної влади, завершити контртерористичну операцію у Чечні, подолати наслідки економічної кризи 1990-х рр., з іншого боку, В. Путін виявив себе як прибічник авторитарних методів управління, більш жорсткою стала цензура, почався наступ на опозиційних діячів. Обраний у 2008 р. на президентську посаду Д. Медведєв в цілому продовжив політику свого попередника. Після президентських виборів 2012 р. президентом знову став В. Путін, який після внесення низки конституційних поправок отримав право займати цей пост до 2018 р.

- **Після російського втручання у події в Україні 2013–2014 рр.:** анексії Криму, відвертої підтримки терористичних загонів на сході України, Російська Федерація стала об'єктом економічних і політичних санкцій з боку світового співтовариства. Вони значно погіршили динаміку розвитку країни у 2014–2015 рр.

Дати!

3–4 жовтня 1993 р. — збройне протистояння пропрезидентських сил і прихильників Верховної Ради.

12 грудня 1993 р. — прийняття Конституції РФ.

11 грудня 1994 р. — 31 серпня 1996 р. — Перша чеченська війна.

Березень 2014 р. — анексія Росією Криму.

Запам'ятай!

Борис Єльцин (1931–2007) — радянський і російський політичний діяч, перший президент Російської Федерації (1991–1999), прихильник радикальних реформ у суспільно-політичному та економічному житті Росії.

Дефолт — невиконання грошових зобов'язань, відмова від виплати боргу або кредиту.

Володимир Путін (нар. 1952) — російський державний і політичний діяч, президент Росії у 2000–2008 рр. і з травня 2012 р. Прем'єр-міністр Російської Федерації у 1999–2000 і 2008–2012 рр.

94. КРАЇНИ ЦЕНТРАЛЬНОЇ ТА СХІДНОЇ ЄВРОПИ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст. ПОЛЬЩА ТА УГОРЩИНА

➤ Спільним для всіх країн регіону було те, що у 2 пол. 1940-х рр. під тиском з боку СРСР, в них було встановлено режими «**народної демократії**» та розпочалися перетворення за радянським зразком, але в більш м'якій формі. СРСР виділяв кошти східноєвропейським країнам через **Раду економічної взаємодопомоги** (1949), а військове співробітництво здійснювалося в рамках **Організації Варшавського договору** (1955). З початком «перебудови» і переходом СРСР до «нового мислення», до влади у країнах Центрально-Східної Європи почали приходити демократичні сили. Процес зміни влади (за винятком Румунії), відбувався мирним шляхом — «оксамитові революції».

- **Польща.** З 2 пол. 1940-х рр. влада належала Польській об'єднаній робітничій партії (ПОРП). У 1952 р. було прийнято конституцію, яка проголошувала Польщу соціалістичною республікою. Розвінчування культу особи Сталіна сколихнуло країну і у 1956 р. її охопили масові хвилювання, центром яких стала Познань. За цих обставин партійне керівництво очолив В. Гомулка, який ініціював низку ліберальних реформ.

Протягом 1970-х рр. польська економіка трималася за рахунок радянських інвестицій, однак «застій» у СРСР призвів до їх різкого скорочення. Це викликало системну кризу польської економіки.

У 1980 р. польські робітники створюють першу незалежну профспілку «Солідарність». Її очолив електрик із Гданська Лех Валенса. У 1981 р. «Солідарність» організувала загальнопольський страйк з вимогою відставки комуністичного уряду. Лідер ПОРП В. Ярузельський запровадив військовий стан, страйкарів розігнали, лідери профспілки були заарештовані.

На виборах до сейму 1989 р. перемогла «Солідарність». У 1990 р. Л. Валенса став президентом. На межі 1980–1990-х рр. в економіці країни відбулася «шокова терапія»,

що дозволило швидко перейти до ринкового господарства. У 1999 р. Польща стає членом НАТО, а у 2004 р. — ЄС. У квітні 2010 р. в авіакатастрофі загинув президент Л. Качинський, його змінив Б. Комаровський.

- **Угорщина.** З 1949 р. при владі перебували комуністи. Їх лідер М. Ракоші сліпо копіював радянську модель: націоналізація, колективізація, репресії проти інакодумців. Це спровокувало у 1956 р. антикомуністичне повстання у Будапешті. Воно було придушене за допомогою частин Радянської армії — операція «Вихор». Лідера опозиції І. Надя було страчено, а новий уряд сформував Я. Кадар, який здійснював обережну лібералізацію порядків, передусім у сфері економіки: невеликі підприємства — у приватні руки, на великих — госпрозрахунок, відміна колективізації.

У 1988 р. Я. Кадар пішов у відставку і на виборах 1989 р. перемогу отримала коаліція демократичних партій, відсторонивши від влади комуністів. У 1999 р. країна вступає до НАТО, а у 2004 р. стає членом ЄС. Наразі прем'єр-міністром Угорщини є В. Орбан (з 2010 р.), схильний до авторитарних методів управління.

Дати!

1956 р. — народні виступи у Польщі та повстання у Будапешті.

1989 р. — втрата влади прокомуністичними силами у Польщі та Угорщині.

Запам'ятай!

Лех Валенса (нар. 1943) — польський політичний діяч, активіст і захисник прав людини, перший керівник незалежної профспілки «Солідарність», президент Польщі (1990–1995).

«Шокова терапія» — комплекс радикальних економічних реформ, спрямованих на оздоровлення економіки держави і подолання кризових явищ. До «шокових» реформ належать: моментальна лібералізація цін, скорочення грошової маси і приватизація збиткових державних підприємств.

95. РУМУНІЯ, ЧЕХО-СЛОВАЧЧИНА ТА ЮГОСЛАВІЯ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- **Румунія.** Румунські комуністи прийшли до влади у 1947 р. Протягом 1949–1962 рр. відбувалася насильницька колективізація, індустріалізація, проводилися репресії. У 1965 р. на чолі країни став Н. Чаушеску. З часом почав формуватися його культ особистості.

У 1980-х рр. Румунія перебувала у глибокій кризі: хронічний дефіцит бюджету, відключення електроенергії тощо. Н. Чаушеску чинив опір будь-яким реформам і у грудні 1989 р. **спалахнуло повстання**, армія перейшла на бік народу. Диктатора заарештували та стратили. Почав діяти демократичний уряд. Із 2004 р. Румунія є членом НАТО, а з 2007 р. — ЄС.

- **Чехо-Словацчина.** Комуністи прийшли до влади у 1948 р. Проте вони не стали у всьому слідувати радянській моделі, здійснюючи реформи з урахуванням місцевих особливостей.

У січні 1968 р. КПЧ очолив О. Дубчек, який оголосив про початок реалізації курсу побудови **«соціалізму з людським обличчям»**: децентралізація економіки, свобода слова, друку, пересування. Період здійснення цього курсу відомий як **«празька весна»**. СРСР, у рамках «доктрини Брежнєва», вимагав відмовитися від подальшого проведення реформ. Не знайшовши порозуміння з чехословацьким урядом, Москва, разом з іншими учасниками ОВД, у серпні 1968 р. використала силовий сценарій задля придушення «празької весни». У 1989 р. КПЧ втрачає статус правлячої, а президентом стає відомий дисидент Вацлав Гавел. У січні 1993 р. відбувся мирний поділ країни на Чехію і Словацьчину. Обидві є членами НАТО (1999) та ЄС (2004).

- **Югославія.** Після завершення Другої світової війни лідер Народно-визвольної армії Югославії (НВАЮ) Й. Броз Тіто пропонував створити Балканську федерацію з Югославії, Болгарії, Румунії, Албанії і Греції, проте Й. Сталін виступив

проти цієї ініціативи. Це призвело до розриву відносин югославських комуністів з СРСР. Югославія не була членом РЕВ та ОВД. Смерть Й. Броз Тіто (1980) негативно вплинула на подальший розвиток країни. З 1991 р. Югославія починає розпадатися.

- Суперечки стосовно нових кордонів між сербами, хорватами та боснійцями призвели до громадянської війни, що тривала до сер. 1990-х рр. У 1999 р. спалахнув конфлікт між сербами та албанцями за контроль над Косово. У це протистояння втрутилися збройні сили НАТО, які без відповідної санкції ООН завдали бомбового удару по містах Сербії. У 2008 р. проголошено незалежність Косово, яка є лише частково визнаною іншими країнами.
- У 2006 р. незалежність проголосила Чорногорія. Югославія остаточно припинила своє існування. Серед країн колишньої Югославії найбільших успіхів досягли Словенія (член НАТО і ЄС з 2004 р.) та Хорватія (член НАТО з 2009 р., ЄС — з 2013 р.).

Дати!

Серпень 1968 р. — придушення «празької весни» країнами ОВД.

1 січня 1993 р. — розділ Чехо-Словаччини на Чехію і Словаччину.

14 грудня 1995 р. — Дейтонські угоди, що припинили громадянську війну у колишній Югославії.

Запам'ятай!

Ніколае Чаушеску (1918–1989) — румунський державний і політичний діяч. Диктатор Румунії у 1965–1989 рр.

Вацлав Гавел (1936–2011) — чеський письменник, драматург, дисидент, правозахисник і державний діяч, останній президент Чехо-Словаччини (1989–1992) і перший президент Чехії (1993–2003).

Йосип Броз Тіто (1892–1980) — багаторічний лідер Югославії, маршал, президент країни з 1953 до 1980 р.

96. КИТАЙ ТА ЯПОНІЯ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- **Китай.** Визволення від японської окупації не принесло миру на китайську землю. У країні поновилася громадянська війна між комуністами та Гомінданом. Вона завершилася перемогою прибічників комуністичної партії Китаю (КПК) та проголошенням **Китайської Народної Республіки** (КНР) на чолі з Мао Цзедуном. У 1949–1956 рр. за величезної фінансової підтримки з боку СРСР у Китаї почалося проведення колективізації та індустріалізації. Лідери КНР не сприйняли критику культу особи Сталіна та відносну лібералізацію у СРСР і наприкінці 1950-х рр. розірвали відносини з Радянським Союзом.
- У 1956 р. Мао Цзедун проголосив перехід до політики **«Великого стрибка»** — проведення індустріалізації протягом двох років. Авантюрні дії керівництва країни привели до економічної кризи та загибелі від голоду 20 млн чоловік. У 1966–1976 рр. відбулася так звана **«культурна революція»** — терор проти всіх незгодних з лінією партії. Було створено спеціальні загони «хунвейбінів» та «цзаофанів», які займалися побиттям інтелігенції, священнослужителів, руйнуванням храмів і палаців тощо.
- Після смерті Мао Цзедун (1976) країну фактично очолив Ден Сяопін. Новий лідер відмовився від крайніх методів свого попередника і розпочав поступове реформування економіки Китаю на базі ринкових відносин — **«китайський соціалізм»**. З 1980-х рр. починається інтеграція економіки КНР до світового господарства. Країна набуває позитивної динаміки щодо зростання основних економічних показників. Проте у суспільно-політичній сфері, незважаючи на засудження культу Мао та «культурної революції», монополія КПК на владу не бралася під сумнів. Це стало зрозумілим після силового придушення виступу студентів на площі Тяньаньмень, які вимагали демократизації країни (1989).

- Поеднання планової та ринкової економіки, залучення іноземних інвестицій, розвиток науки і техніки дозволило КНР на межі XX–XXI ст. значно підвищити життєвий рівень населення. За окремими економічними показниками Китай вийшов на друге місце у світі. З 2013 р. КНР очолює Сі Цзіньпін.

● **Японія.** Протягом 1945–1952 рр. значна частина її території була окупована американцями. У 1947 р. країна прийняла **нову пацифістську конституцію**, відмовившись від утримання регулярної армії. У 1951 р. з Японією було укладено **Сан-Франциський мирний договір**. Окупаційні війська залишили країну.

- Із сер. 1950-х рр. розпочалося стрімке економічне зростання — «**японське економічне диво**». Його запорукою стали низькі податки, відсутність військових витрат, впровадження новітніх інформаційних технологій, політична стабільність, кредити від США, дешевизна робочої сили, довіра до банківської системи, традиційні японські старанність і працьовитість. Наприкінці 1990-х темпи розвитку дещо уповільнилися, проте станом на 2015 р. Японія залишається найрозвинутішою країною Азії та входить до п'ятірки передових держав світу.

Дати!

1949 р. — проголошення КНР.
1951 р. — Сан-Франциський мирний договір з Японією.
1997 р. — повернення Гонконгу під юрисдикцію Китаю.
2011 р. — аварія на АЕС у Фукусімі (Японія).

Запам'ятай!

Мао Цзедун (1893–1976) — китайський державний і політичний діяч XX ст., головний теоретик маоїзму. Голова КНР у 1949–1976 рр.

Ден Сяопін (1904–1997) — китайський політик і реформатор, діяч Комуністичної партії Китаю. Він ніколи не займав пост керівника країни, але був фактичним головою Китаю з кін. 1970-х до поч. 1990-х рр.

97. ІНДІЯ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст. СТВОРЕННЯ ІЗРАЇЛЮ ТА ВИНИКНЕННЯ БЛИЗЬКОСХІДНОЇ ПРОБЛЕМИ

- **Індія.** У серпні 1947 р. Індія отримала повну незалежність від Великої Британії, але її територія була розділена на індійсько-буддистську частину та мусульманську — Пакистан, що в майбутньому стане основою для релігійних конфліктів. Першим прем'єр-міністром Індії було призначено Дж. Неру (1947–1964). З 1950 р., після ухвалення конституції, Індія офіційно стає парламентською республікою.
- У 2 пол. ХХ ст. серйозною проблемою була національна і релігійна неоднорідність країни. Постійно виникали **конфлікти з Пакистаном** (війни у 1947–1948, 1965, 1971). Майже двадцять років (1966–1984) Індію очолювала донька Дж. Неру — Індіра Ганді. У 1974 р. країна набула ядерного статусу. І. Ганді було вбито під час замаху терористів — сикхів (релігійна секта). З 1990-х рр. спостерігається зростання індійської економіки, але проблемою залишається величезна кількість населення (1,3 млрд), що робить розвиток різних регіонів країни нерівномірним.
- **Ізраїль. Палестинська проблема.** Держава Ізраїль виникає у 1948 р. Її першим президентом став Давид Бен-Гуріон. Одразу виникає конфлікт з Лігою арабських країн (Сирія, Єгипет, Ліван, Ірак та Трансйорданія) — Перша арабо-ізраїльська війна (1947–1949), яка для ізраїльтян стала війною за незалежність. Після завершення війни Ізраїль приймають до ООН. Протягом 1948–1958 рр. населення країни збільшилося з 800 тис. до 2 млн.
- У 1967 р. відбулася переможна **«шестиденна війна»** з Єгиптом, Сирією та Йорданією. У 1 пол. 1970-х рр. найбільш впливовим ізраїльським політиком була прем'єр-міністр Голда Мейер (1969–1974). У 1972 р., під час Олімпіади у Мюнхені, члени терористичної організації палестинців «Чорний вересень» розстріляли із-

раїльську команду (11 осіб). Наприкінці 1970-х рр. вдалося нормалізувати відносини з Єгиптом, а у 1994 р. дипломатичні відносини було встановлено з Йорданією. Однією з найбільш гострих проблем у сучасному Ізраїлі залишаються взаємини з арабами, які вимагають створення у Палестині власної держави. У 1990-х рр., за сприяння США, розпочався складний і тривалий переговорний процес. Початок переговорів став можливим завдяки позиції багаторічного лідера Організації визволення Палестини Ясира Арафата (1929–2004). Втім протистояння палестинців та ізраїльтян (інтифада) триває. Спірними залишаються території сектору Газа, західного берегу річки Йордан тощо.

Дати!

1947 р. — здобуття Індією незалежності.

1948 р. — створення держави Ізраїль.

Запам'ятай!

Джавахарлал Неру (1889–1964) — впливовий політичний діяч, лідер індійського національно-визвольного руху. Будучи послідовником М. Ганді став головою Індійського національного конгресу, а після здобуття країною незалежності — першим прем'єр-міністром Індії.

Рух неприєднання — міжнародна організація, що об'єднує 120 держав світу, які у своїй зовнішній політиці дотримуються принципу неучасті у військових блоках. Виник у 1961 р. Серед учасників — Індія, Мексика, Бразилія, Казахстан, Білорусь тощо.

Давид Бен-Гуріон (1886–1973) — ізраїльський політичний і державний діяч, визначний діяч сіонізму, прем'єр-міністр Ізраїлю (1948–1953; 1955–1963) також займав посади міністра оборони та міністра транспорту. Д. Бен-Гуріон вважається одним із батьків-засновників Ізраїлю.

Держава Палестина — де-юре незалежна, частково визнана держава на Близькому Сході, що знаходиться на стадії формування. Незалежність Держави Палестина станом на 2014 р. визнали 135 із 193 держав — членів ООН. Президентом Палестини є колишній голова Палестинської національної адміністрації — М. Аббас (із 2013 р.).

98. ДЕКОЛОНІЗАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ. КРАЇНИ АФРИКИ ТА ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- **Африка.** Після Другої світової війни активізувалися деколонізаційні процеси на африканському континенті. 1960 р. — став роком Африки (незалежність одразу отримали понад 20 країн). Проте у багатьох з них велися і ведуться громадянські війни, владу захоплювали диктаторські режими. Низький життєвий рівень та високий рівень смертності, епідемії, голод — ці проблеми притаманні більшості африканських країн.
- Найбільш розвинутими є країни Північної Африки (Єгипет, Туніс, Марокко) та Південно-Африканська Республіка (ПАР). У ПАР довгий час існував **режим апартеїду**, діяла система бантустанів (резервацій для негрів). Тривала боротьба проти апартеїду призвела до низки змін на межі 1980-х–1990-х рр. на користь чорношкірого населення. Остаточно режим апартеїду було ліквідовано у 1994 р., після обрання президентом ПАР Н. Манделі. Проте скасування режиму апартеїду мало і негативні сторони: зростання безробіття, злочинності, захворювань, зокрема і на СНІД. Унаслідок цього з 1995 до 2008 р. кількість білошкірого населення у Південній Африці зменшилося з 13 до 10 %, ця тенденція зберігається досьогодні.
- У 2010–2011 рр. більшість мусульманських країн Північної Африки опинилися під впливом **«арабської весни»** — революційної хвилі демонстрацій з вимогами демократизації арабського суспільства. Найбільшої гостроти події «арабської весни» досягли у Лівії, де багаторічний диктаторський режим М. Каддафі було ліквідовано за дипломатичного сприяння США та військового втручання НАТО.
- **Латинська Америка.** Більшість країн регіону залишалися у сфері політичного й економічного впливу США. Після соціалістичної революції 1959 р. на Кубі, здійсненої братами Фіделем та Раулем Кастро й Ернесто Че Геварою, відбулася **«карибська криза»** 1962 р.

- У 1970 р. на президентських виборах у Чилі перемогу отримав кандидат від коаліції соціалістів і комуністів С. Альенде. Його політика розколола країну і за цих обставин у 1973 р. відбувся військовий переворот, який закінчився встановленням **диктаторського режиму А. Піночета** (1973–1990). Ще однією спробою побудови соціалізму у Латинській Америці було президентство Уго Чавеса (1999–2013) у Венесуелі.
- На сучасному етапі переважна кількість країн регіону належать до країн, що розвиваються. Найбільш високий рівень розвитку мають Бразилія та Аргентина, які зараз є республіками, але у недалекому минулому тривалий час перебували під владою диктаторів.

Дати!

1960 р. — Рік Африки.

1962 р. — Карибська криза.

1994 р. — скасування режиму апартеїду у ПАР.

2010–2011 рр. — події «арабської весни».

Запам'ятай!

Апартеїд — офіційна політика расової сегрегації, що проводилася владою білої меншини у Південно-Африканській Республіці з 1948 до 1994 р.

Нельсон Мандела (1918–2013) — перший темношкірий президент ПАР (1994–1999), один із найвідоміших активістів у боротьбі за права людини в період існування апартеїду, за що 27 років просидів у в'язниці.

Фідель Кастро (нар. 1926) — кубинський державний, політичний, партійний діяч і революціонер, голова Державної ради Куби (президент) в 1959–2008 рр.

Ернесто Че Гевара (1928–1967) — аргентинський революціонер, команданте Кубинської революції 1959 р. і кубинський державний діяч.

Августо Піночет (1915–2006) — чилійський державний і військовий діяч. Владу захопив унаслідок військового перевороту за підтримки уряду США у 1973 р. Президент і диктатор Чилі у 1974–1990 рр.

99. СВІТ НА МЕЖІ ХХ–ХХІ ст. ПОСТІНДУСТРІАЛЬНЕ СУСПІЛЬСТВО. ГЛОБАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОСТІ

Друга половина ХХ ст. минула під знаком **науково-технічної революції** (НТР). Для неї характерні:

- електронізація та комплексна автоматизація;
- перебудова енергетичного господарства;
- виробництво нових матеріалів;
- прискорений розвиток біотехнологій;
- космізація.

- Із сер. 1970-х рр. у передових країнах світу формується постіндустріальне суспільство — суспільство, в економіці якого домінує інноваційний сектор з високопродуктивною промисловістю, індустрією знань, значною часткою у ВВП високоякісних та інноваційних послуг, конкуренція. Головне у постіндустріальному суспільстві — наукові розробки і людський капітал (професіонали, освічені люди). У постіндустріальному суспільстві відбувається трансформація соціальної структури — вона набуває ромбоподібного характеру, тобто зменшується кількість найбагатших та найбідніших, а основу суспільства складає середній клас.
- Формується **суспільство споживання**, характерними ознаками якого є: торговельні центри, супермаркети, шопінг, використання інтернет-ресурсів з метою купівлі товарів чи послуг, перехід на безготівковий розрахунок — кредитні картки (з 1951 р.), реклама, торговельні марки (бренди), комерціалізація фізичної культури і спорту, прискорений темп розвитку моди (речі не фізично, а морально застарівають), поява індустрії краси.
- На сучасному етапі розвитку суспільство зіткнулося з проблемами, які мають глобальний характер, тобто подальший розвиток суспільства знаходиться у прямій залежності від їх вирішення. Витоки глобальних проблем криються в активному перетворюючому характері діяльності людини, а так само в суперечностях і конфліктах, що мають загальносвітовий характер через зростаючу взаємозалежність людства.

➤ Вчені виділяють кілька основних груп глобальних проблем людства:

- відмова від воєн і підтримання миру на нашій планеті;
- подолання наслідків екологічних катастроф;
- протидія стихійним лихам, наркоманії, тероризму;
- пошук ефективних методів лікування небезпечних хвороб (СНІД);
- вирівнювання демографічної ситуації;
- допомога країнам, що розвиваються;
- вирішення продовольчої проблеми;
- вивчення космосу і глибин Світового океану.

➤ До **основних напрямів вирішення глобальних проблем** відносять: формування нової планетарної свідомості, виховання в людині гуманістичних принципів; вихід міжнародного співробітництва на якісно новий рівень; спостереження і контроль за глобальними процесами на планеті; створення ефективної міжнародної системи прогнозування тощо.

Дати!

1946 р. — винахід першого комп'ютера.

1975 р. — поява персональних комп'ютерів (ПК) та початок формування Всесвітньої комп'ютерної мережі — Internet.

1983 р. — поява мобільного зв'язку.

2004 р. — заснування Facebook. Початок ери соціальних мереж.

Запам'ятай!

Науково-технічна революція (НТР) — корінна перебудова технічних засад матеріального виробництва, що відбувається на основі перетворення науки у провідний фактор виробництва, в результаті якої відбувається трансформація індустріального суспільства у постіндустріальне (інформаційне).

Глобалізація — процес комплексного зближення країн і народів у різних сферах діяльності, що супроводжується посиленням взаємовпливів і взаємозалежності між ними.

100. РОЗВИТОК КУЛЬТУРИ СВІТУ У 1945 р. — НА ПОЧ. ХХІ ст.

- **Культура ХХ ст.** — явище складне, багатовимірне, неоднозначне. У 2 пол. століття спостерігалася **глобалізація культури людства**. Сучасні процеси у сфері культури довели хибність евроцентристських поглядів, прибічники яких вважали, що лише європейська культура може бути базисом для розвитку решти регіональних і національних культур. На сучасному етапі розвитку культурного процесу спостерігається взаємозбагачення та взаємодія національних культур.
- Новим явищем культурного простору стає **формування масової культури**. Це популярна культура, тобто переважаюча серед широких верств населення у певному суспільстві. Виникнення і поширення масової культури відбувалося на тлі індустріалізаційних та урбанізаційних процесів, зростання рівня грамотності, появи нових мистецьких форм, народжених технічним прогресом. На мислення і поведінку людей впливали вже не традиції, а ЗМІ: періодика, радіо, телебачення. Масова культура включає такі явища, як спорт, розваги, побут, музика, література, образотворче мистецтво, кінематограф, засоби масової інформації тощо.
- У 2 пол. ХХ ст. у **літературі** найбільш поширеним напрямом залишався реалізм. У процесі свого розвитку він набував нових відтінків й нюансів. Приклад цього — поява «міфологічного реалізму» (Х. Кортасар, Г. Г. Маркес, Х. Л. Борхес, В. Пелевін). Іншим напрямом є модернізм. Провідне місце в ньому належить екзистенціалізму (А. Камю, Ж.-П. Сартр). У французькій модерністській прозі 2 пол. ХХ ст. помітним явищем стає неороман («антироман»). Від класичних романів його відрізняє відсутність сюжету, він будується на ствердженні замкненої на собі особистості. Спостерігається бурхливий розвиток детективної літератури (А. Крісті, Ж. Сіменон), наукової фантастики (С. Лем).
- З'являються нові напрями й у **драматургії**: «інтелектуальний театр» (Б. Брехт), «театр абсурду» (Е. Іонеску, С. Беккет) тощо.

- Провідними течіями **образотворчого мистецтва** стають соціальний реалізм і модернізм. На мистецтво соціального реалізму вплинув неореалізм, поширений у західноєвропейському мистецтві, та соцреалізм прикрашений країнам «соціалістичного табору». Серед модерністських напрямів постійною увагою користувався абстракціонізм, який продовжував розвиватися, свідченням чого є поява його нових стилів: поп-арту (популярне мистецтво) і оп-арту (оптичне мистецтво). Іншим різновидом модернізму став сюрреалізм (С. Далі). Із 1970-х рр. у світовому мистецтві починається епоха постмодернізму (У. Еко).
- Серед **архітектурних стилів** слід відзначити: функціоналізм, органічну архітектуру, постмодернізм, деконструктивізм, архітектуру «високих технологій» тощо.
- У повоєнний час стрімко розвивається **кінематограф**. Центром розважальної кіноіндустрії стає Голлівуд (США). Серйозне кіно переважно знімають у Європі. Найбільш потужною є італійська кінематографічна школа (Ф. Фелліні, М. Антоніоні, Л. Вісконті, Б. Бертолуччі).
- У **музичному мистецтві**, поряд із класикою, отримали поширення такі напрями, як джаз (Е. Фіцджеральд, Л. Армстронг), мюзикл, поп-музика (М. Джексон, Мадонна), рок-музика, основоположниками якої стали всесвітньо відомі групи «Бітлз», «Роллінг Стоунз», «Пінк Флойд», «Лед Зепелін» тощо.

Дати!

1954 р. — поява рок-н-ролу (вихід першої платівки Е. Преслі).

Запам'ятай!

Неореалізм — стиль, який поширений в образотворчому мистецтві, кінематографі. Завдання його представників — передати життя людини без прикрас, таким, як воно є (Р. Росселіні).

Поп-арт — напрям в образотворчому мистецтві 1950–1960-х рр., побудований на використанні образів продуктів споживання (Е. Уорхол).

ДОДАТОК

Втрати військових провідних держав у Першій світовій війні (млн)

Держава	Загальна кількість збройних сил	Втрати		Загиблими
		осіб	%	
Росія	17,6	11,4	60,6	3,3
Франція	8,2	4,7	57,3	1,4
Велика Британія	9,5	3,0	31,5	0,7
Італія	5,6	1,8	31,3	0,5
США	3,9	0,3	7,6	0,08
Німеччина	13,3	7,5	56,3	2,0
Австро-Угорщина	9,0	5,3	58,8	1,5

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Імена, історичні постаті

- Аббас I Великий 87
Абу-Навас 48
Августин Блаженний 42
Агамемнон 20
А. де Гаспері 159
Аденауер Конрад 158
Адріан 32
Аладін Мухамед-шах 56
Альенде Сальвадор 175
Аль-Мансур 48
Америго Веспуччі 61
Анаксимандр 24
Андрій Боголюбський 53
Андрій Рубльов 54
Антонеску Іон 137
Антоні Ван Дейк 74
Антоніоні М. 179
Аполлодор Афінський 24
Апулей 32
Арагон Л. 143
Арафат Ясир 173
Аристотель 24
Арістофан 25
Армстронг Луї 179
Архімед Сіракузький 25
Асанья М. 128
Афанасій Нікітін 54, 60
Ашоки 17
Бабель Ісаак 143
Байрон Джордж
Гордон 114
Бальзак Оноре, де 114
Барбюс Анрі 143
Бартоломей Діаш 60
Барту Л. 136
Беккет С. 178
Бекон Роджер 49
Бекон Френсіс 75
Бен-Гуріон Давид 172
Бенеш Е. 135
Бенц Карл 111
Берлусконі Сильвіо 160
Берніні Лоренцо 73
Бернс Роберт 80
Бертолуччі Бернардо 179
Бетховен Людвиг, ван 115
Бісмарк Отто, фон 98, 99
Блейк Уільям 114
Блер Тоні 157
Боемунд Тарентський 43
Боккаччо Джованні 50
Болеслав Хоробрий 51
Бор Нільс 143
Боровиковський
Володимир 84
Борхес Хорхе Луїс 178
Ботічеллі Сандро 50
Брандт В. 158
Брант Себастьян 74
Брежнев Леонід 162
Брейгель Пітер
старший 74
Брехт Бертольд 143, 178
Брюллов Карл 115
Бухарін Микола 133
Буш Джордж,
молодший 156
Буш Джордж, старший 156
Вагнер Р. 115
Валенса Лех 166
Валла Лоренцо 50
Ван Гог Вінсент 115
Варрон 31
Васко да Гама 61
Васко Нун'єс де Бальбоа 61
Васнецов В. 115
Вашингтон Джордж 85
Веласкес Дієго 75
Вергілій 32
Верді Джузеппе 115
Верлен П. 115
Веспасіан 29, 32
Вільгельм I Завойовник 37
Вісконті Л. 179

Вольтер Франсуа 91
 Всеволод Велике Гніздо 53
 Гавел Вацлав 168
 Гай Гракх 27
 Гайдн Й. 115
 Гай Юлій Цезар 28
 Галілео Галілей 72
 Ганді Індіра 172
 Ганді М. 139
 Гардінг У. 122
 Гевара Ернесто Че 174
 Гегель Г. 114
 Гейне Генріх 114
 Генріх IV Наварський 67
 Генріх II Плантагенет 37
 Геродот 25
 Гесіод 24
 Гете Іоган 114
 Гінденбург П. 127
 Гіпократ 25
 Гітлер Адольф 126, 127,
 145, 147
 Гоббс Т. 80
 Гойя Франсиско 115
 Голль Шарль, де 149, 159
 Гомер 24
 Гомулка В. 166
 Горацій 32
 Горбачов Михайло 154, 163
 Готфрид Бульонський 43
 Гофман Е. 114
 Грімм Вільгельм
 і Якоб 114
 Гувер Г. 122
 Гуттен Ульріх, фон 65, 74
 Гюго Віктор 114
 Давид 15
 Даймлер Готтліб
 Вільгельм 111
 Далі Сальвадор 144, 179
 Данте Аліґ'єрі 50
 Дарвін Чарльз 114
 Дебюссі К. 115
 Дега Едгар 115
 Декарт Рене 91
 Делакура Ежен 115

Ден Сяопін 170
 Джексон Майкл 179
 Джефферсон Томас 85, 91
 Джованні Карпіні 60
 Джойс Джеймс 143
 Джон Вікліф 64
 Джон Локк 91
 Джонсон Л. 155
 Джордано Бруно 72
 Джорджо Вазарі 73
 Джотто 50
 Дідро Дені 91
 Діоклетіан 30
 Діонісій Малій 46
 Дісней Волт 144
 Дітріх Марлен 144
 Дмитро Донський 53
 Доміціан 29
 Донателло 50
 Донато Браманте 73
 Достоевський Федір 115
 Драйзер Теодор 143
 Дубчек О. 168
 Дюрер Альбрехт 74
 Евклід 25
 Евріпід 25
 Едуард III 37
 Ейзенхауер Дуайт
 Девід 155
 Ейнштейн Альберт 114
 Еко Умберто 179
 Ель Греко 75
 Енріке Мореплавець 60
 Епікур 25
 Ернан Кортес 61
 Ерхард Л. 158
 Есхіл 25
 Ехнатон 11
 Єлизавета I Тюдор 63, 70
 Єльцин Борис 163, 164
 Жан Боден 75
 Жан Кальвін 66
 Жанна Д'Арк 36
 Жорж Санд 114
 Зенон 25
 Зінов'єв Григорій 133

- Золя Еміль 115
 Йосип II 82
 Ібн Сіна (Авіценна) 48
 Ібн Фадлан 48
 Іван IV Грозний 77
 Іван III 54
 Іван Федоров 78
 Ігнатій Лойола 66
 Ізабелла, принцеса 39
 Інокентій III, папа 43
 Іоанн Безземельний 37
 Іоанн Златоуст 42
 Іоганн Гутенберг 50
 Іонеску Е. 178
 Ірвінг Вашингтон 114
 Ісмаїл I Сефевід 87
 Ісус Христ 64
 Іштван I Святий 52
 Кадар Янош 167
 Каддафі Муамар 174
 Казимир III Великий 51
 Калігула 28
 Каменєв Лев 133
 Кампанелла Томасо 72
 Камю Альбер 178
 Кандинський С. 144
 Кант Імануїл 91, 114
 Караваджо 73
 Карамзін 84
 Карл V 65
 Карл V Габсбург 64
 Карл Великий 34, 35
 Карл I 52
 Кастро Рауль 174
 Кастро Фідель 153, 174
 Катерина II 83
 Катулл 31
 Кафка Франц 143
 Качинський Л. 167
 Кемаль М. 140
 Кемерон Девід 157
 Кеннеді Джон 153, 155
 Кеплер Іоганн 74
 Керенський О. 130
 Кір II Великий 15
 Кіров Сергій 133
 Кіроги К. 128
 Колль Гельмут 158
 Кольцов Михайло 143
 Комаровський Б. 167
 Константин 30
 Корнель 81
 Кортасар Х. 178
 Кравчук Леонід 163
 Крісті Агата 178
 Кулідж К. 122
 Кун Бела 136
 Купер Фенімор 114
 Кюрі Ірен та Фредерік 143
 Лафонтен Жан, де 81
 Левицький Дмитро 84
 Лем Станіслав 178
 Ленін (Ульянов)
 Володимир 130
 Леонардо да Вінчі 72
 Леон Математик (Лев
 Філософ) 46
 Лермонтов Михайло 114
 Лівій Андронік 31
 Лінкольн Авраам 103
 Ломоносов Михайло 84
 Лонгфелло Г. 114
 Лоррен Клод 81
 Луї Філіп I 105
 Луцій Корнелій Сулла 27
 Луцій Тарквіній Гордий 26
 Людовик XIV 63, 81
 Людовик XVI 92
 Мадзіні Джузеппе 100
 Мадонна 179
 Макіавеллі Ніколо 72
 Маккарті Джозеф 155
 Мандела Нельсон 174
 Мандельштам Осип 143
 Мане Едуард 115
 Манн Томас 143
 Мао Цзедун 170
 Маргарити Валуа 67
 Марія Терезія 82
 Марк Антоній 28
 Маркес Габріель
 Гарсія 178

- Марко Поло 60
 Маркс Карл 109
 Марк Тулій Цицерон 28, 31
 Мартін Лютер 64, 65, 74
 Масарік Т. 134, 135
 Медведєв Дмитро 165
 Мейєр Голда 172
 Мейрхольд Всеволод 144
 Мендельсон Ф. 115
 Менес 10–13
 Меркель Ангела 158
 Мехмед II Фатіх 45, 55
 Меценат 32
 Мешко I 51
 Микола II 130
 Мікеланджело
 Буонаротті 73
 Мікерін 10–13
 Мірон 24
 Міттеран Франсуа 159
 Міцкевич А. 114
 Мойсей 15
 Мольєр 81
 Моне Клод 115
 Монтень Мішель 75
 Монтеस्क'є Шарль 91
 Монті М. 160
 Мор Томас 74
 Моцарт Вольфганг
 Амадей 115
 Муссоліні Беніто 124, 147
 Мухаммад 47
 Муцухіто 108
 Мюнцер Томас 65, 74
 Навуходоносор II 13
 Надь Імре 167
 Наполеон Бонапарт 93, 94,
 101
 Нельсон Горацио 96
 Нерон 28
 Неру Джавахарлал 172
 Нефертіті 11
 Ніксон Річард 155
 Ніцше Фрідріх 114
 Ньютон Ісак 91
 Обама Барак 156
 Овідій 32
 Одоакр 30
 О'Коннор Фергюс 96
 Октавіан Август 28, 32
 Олександр (Агесандр) 25
 Олександр (Александр)
 Македонський 12, 15, 16,
 22
 Олександр (Александр)
 Невський 53
 Олександр I 101
 Олівер Кромвель 79
 Олланд Франсуа 159
 Орбан Віктор 167
 Оруел Джордж 143
 Осман I Газі 55
 Оуєн Роберт 109
 Педру Кабрал 61
 Пейн Томас 91
 Пелевін Володимир 178
 Перикл 22
 Петрарка Франческо 50
 Петр I 83
 Петроній 32
 Г'єр Абеляр 49
 Г'єр Леско 75
 Піко делла Мірандола 50
 Пікассо Пабло 144
 Пілсудський Юзеф 134
 Пільняк Б. 143
 Піночет Аугусто 175
 Піфагор 24
 Плавт 31
 Платон 24
 Платонов Андрій 143
 Плутарх 32
 По Едгар 114
 Прокопій Кесарійський 46
 Пруст Марсель 143
 Птоломей Лаг 12
 Пугачов 83
 Пуссен Нікола 81
 Путін Володимир 164, 165
 Пушкін Олександр 114
 Рабле Франсуа 75
 Радищев Олександр 84

- Раймонд IV Тулузьський 43
 Ракоші М. 167
 Растреллі Бартоломео
 Франческо 84
 Рафаель Санті 72
 Рейган Рональд 154, 156
 Ремарк Еріх-Марія 143
 Рембрандт Ван Рейн 74
 Ренуар Огюст 115
 Ренці Маттео 160
 Репін Ілля 115
 Рівери Примо, де 128
 Ролан Ромен 143
 Романов Михайло
 Федорович 77
 Романов Олексій
 Михайлович 77, 78
 Ромул 26
 Ромул Августул 30
 Рубенс Пітер Пауль 74
 Рузвельт Франклін 123,
 150
 Руссо Жан-Жак 91
 Саладін 43
 Саркозі Ніколя 159
 Сартр Жан-Поль 178
 Саул 15
 Светоній 32
 Свіфт Джонатан 80
 Сен-Сімон Клод Анрі,
 де 109
 Сервантес Мігель 75
 Сіменон Жорж 178
 Сі Цзіньпін 171
 Скопас 24
 Скотт Вальтер 114
 Сміт А. 80
 Сократ 24
 Соломон 15
 Солон 21
 Софокл 25
 Сталін Йосип 132, 133, 150,
 162, 166, 168, 170
 Станіславський
 Костянтин 144
 Стендаль 114
 Стефенсон Д. 110
 Сунь Ятсена 138
 Тамерлан 55, 56
 Татищев Василь 84
 Тацит 32
 Теренцій 31
 Тертуліан 42
 Тетчер Маргарет 157
 Тиберій 28
 Тиберій Гракх 27
 Тиглатпаласар III 13
 Тіт 29, 32
 Тіт Лівій 32
 Тіт Лукрецій Кар 31
 Тіто Йосип Броз 149, 168,
 169
 Тиціан 72
 Тогрил I 55
 Толстой Лев 115
 Траян 29
 Трумен Гаррі 155
 Тутмос III 11–14
 Уайльд Оскар 115
 Урбан II, папа 43
 Фалес 24
 Фальконе Етьєн Морис 84
 Федр 32
 Фейхтвангер Ліон 143
 Фелікс Лопе де Вега 75
 Фелліні Федеріко 179
 Феодосій 30
 Феофан Грек 54
 Фердинанд, арагонський
 принц 39
 Фермі Е. 143
 Фернан Магеллан 61
 Фідія 24
 Філіп II 22
 Філіпп IV Красивий 36
 Філіппо Брунеллескі 50
 Фіцджеральд Елла 144, 179
 Фома Аквінський 49
 Фонвізін Денис
 Іванович 84
 Форд Джеральд 155
 Франко Франсиско 128, 129

Франциско Пісарро 61
Франц Фердинанд 116
Франц фон Зікінген 65
Фрейд Зігмунд 114
Фрідріх Енгельс 109
Фуکیدід 25
Фултон Роберт 110
Фур'є Шарль 109
Хакслі Олдос 143
Халіф Алі 47
Хаммурапі 13
Харун ар-Рашид 48
Хемінгуей Ернест 143
Хеопс 10–13
Хефрен 10–13
Хіраль Х. 128
Хлодвіг 34
Хорті М. 136, 137
Христофор Колумб 60
Хрущов Микита 153, 162
Хуан де Еррера 75
Хубілай 57
Цвейг Адольф 143
Цвінглі Ульріх 66
Цінь Шихуанді 18
Чавес Уго 175

Чайковський Петро 115
Чандрагупта II 56
Чан Кайши 138
Чаплін Чарльз 144
Чаушеску Ніколае 168
Черчилль Уїнстон 150, 151
Чжоу Ян Цзянем 57
Чжу Юаньчжан 57
Чингізхан 57
Шекспір Вільям 75
Ширак Жак 159
Шіллер Фрідріх 114
Шопен Фредерик 115
Штраус Іоган 115
Шуберт Франц 115
Шубін Федот 84
Шушкевич Станислав 163
Ювенал 32
Юрій Долгорукий 53
Юстиніан I 45
Юстин Філософ 42
Ягайло (Владислав II) 51
Ян Гус 52, 64
Ян Жижка 52
Ярузельський Войцех 166
Яхмос I 11–14

Географія подій

- Абукір 96
Аварський каганат 51
Австрія 81, 82, 94, 98, 100, 105, 120, 141, 147
Австро-Угорська імперія 98, 106, 113
Австро-Угорська монархія 106
Австро-Угорщина 98, 112, 117, 118, 134
Азія 8, 13, 23, 27, 43, 55, 60, 152, 171
Аквітанія 34
Акра 43
Албанія 168
Алжир 159
Америка 58–61, 85, 103, 174
Англія 36, 37, 40, 49, 62–64, 70, 71, 74, 79–81, 85, 90, 92, 118, 145
Антверпен 68
Антильські острови 60
Антіохія 25
Аоминь 89
Апеннини 34
Арабський халіфат 34, 47, 55
Аравійський півострів 47, 48, 60
Аравія 16
Аргентина 175
Ассирія 13, 48
Астурія 39
Атлантичний океан 113
Аустерліц 94
Афганістан 88, 154, 156
Афіни 21, 22, 24
Африка 8, 34, 45, 60, 61, 99, 112, 113, 146, 152, 159, 174
Баварія 71
Багамські острови 60
Багдад 13
Багдадський халіфат 48
Балкани 55, 60, 87, 98, 113
Барселона 128
Басконія 129
Бельгія 35, 116, 118, 145
Берлін 137, 141, 142, 153
Бессарабія 137, 145
Білорусь 84, 131, 163
Болгарія 113, 117, 118, 120, 152, 168
Болівія 58
Болонья 39
Бордо 36
Боснія 82, 113
Бразилія 61, 175
Бранденбург 71
Британія 138
Британські острови 34
Будапешт 167
Будьонновськ 164
Буковина 137, 145
Вавилон 13, 15, 48
Ватерлоо 94
Ватикан 34, 73
Вашингтон 122
Веймарська республіка 126, 127
Велика Британія 94, 96, 97, 101, 107, 112, 120, 121, 129, 141–143, 147, 149, 152, 157, 161, 172
Велика Моравія 34
Велике князівство Литовське 76
Венесуела 175
Венеція 39, 50, 100
Верден 116
В'єтнам 152, 153, 155
Вишеград 51
Відень 81, 87
Візантійська імперія 43, 45
Візантія 30, 43, 45, 46, 55

- Вірменія 29
 Владикавказ 164
 Волга 146
 Вологодонськ 164
 Володимиро-Суздальське
 князівство 53
 Гаїті 60
 Галицько-Волинське
 князівство 53
 Галичина 51, 82, 116
 Галікарнас 24
 Галлія 28, 34
 Ганг 16, 56
 Гданськ 166
 Гент 68
 Генуя 39, 60
 Герцеговина 113
 Геттисберг 103
 Гнезно 51
 Голландія 62
 Гонконг 107
 Гранада 39
 Греція 15, 20–24, 45, 113,
 118, 145, 151, 161, 168
 Дакія 29, 45
 Данія 66, 98, 145, 161
 Делійський султанат 56, 88
 Егейське море 21
 Еквадор 58
 Ель-Аламейн 146
 Ельзас 71
 Естонія 66, 145
 Ефес 24
 Ефіопія 141
 Європа 8, 34, 38, 40–42,
 49–52, 60, 62–64, 66–68, 71,
 72, 74, 81, 83, 87, 94, 98, 99,
 106–110, 113, 120, 122, 135,
 141, 142, 147, 149–152, 154,
 161, 166, 179
 Євфрат 13
 Єгипет 10–13, 15, 23, 45, 93,
 146, 172–174
 Єрусалим 43
 Золота Орда 53
 Йорданія 172, 173
 Ізраїль 15, 156, 172, 173
 Ізраїльське царство 15
 Імперія Великих
 Моголів 56
 Інд 16, 56, 87
 Індійський океан 87
 Індія 15–17, 48, 56, 60, 61,
 88, 96, 97, 138, 139, 152,
 157, 172
 Ірак 13, 156, 172
 Ірландія 96, 161
 Іспанія 34, 39, 44, 45, 62, 68,
 71, 75, 85, 92, 103, 112, 128,
 141, 161
 Італія 21, 34, 45, 72, 82, 100,
 106, 112, 113, 118, 120, 121,
 124, 128, 141, 142, 147, 148,
 152, 159–161
 Іудея 15, 32
 Кавказ 146, 147
 Кадіс 128
 Каліфорнія 103
 Камерун 99
 Канада 152
 Карнак 11
 Карпатська Україна 137
 Карфаген 14, 26, 27
 Каталонія 129
 Київ 53
 Київська Русь 34
 Китай 18, 57, 60, 89, 107,
 113, 121, 138, 170, 171
 Кізіляр 164
 Кносс 20
 Колумбія 58
 Константинопіль 30, 45, 55
 Константинополь 42, 43, 45
 Корея 89, 153
 Королівство сербів, хорватів
 і словенців 136
 Косово 169
 Краков 51
 Крес 36
 Крим 84, 165
 Крит 20
 Куба 60, 112, 153, 174

- Куско 58
 Лас-Навас-де-Толосі 39
 Латвія 145
 Лейпциг 94
 Ленінград 145
 Литва 51, 84, 145
 Ліван 13, 152, 172
 Лівія 11, 31, 113, 174
 Лондон 63, 75, 110, 149
 Луїзіана 103
 Луксор 11
 Люксембург 35, 145
 Мадагаскар 61
 Мадрид 128, 129
 Макао 89
 Македонія 27, 45
 Македонське царство 22
 Мала Азія 45
 Мальта 14, 96
 Маньчжурія 141, 148
 Марна, р. 116
 Марокко 128, 174
 Мачу-Пікчу 58
 Медіна 47
 Мекка 47
 Мексика 58, 61, 103
 Мемфіс 10
 Месопотамія 13, 16, 29
 Мехіко 58
 Мис Доброї Надії 96
 Мідія 13
 Мікени 20
 Мілан 39, 124
 Молдова 87
 Монголія 89
 Монгольська імперія 57
 Москва 53, 54, 101, 146, 147, 164, 168
 Москві 54, 78, 142, 149
 Московське царство 76
 Мохенджо-Даро 16
 Мюнхен 126, 172
 Нагасакі 89, 147, 151
 НДР 152, 158
 Нідерланди 35, 66, 68, 69, 71, 74, 85, 92, 145
 Ніл 10, 11, 21
 Німеччина 35, 41, 49, 64, 65, 71, 74, 98, 99, 105, 107, 112, 117, 118, 120, 121, 126–128, 135, 137, 141–143, 145–150, 152, 154, 158
 Новгородська республіка 53, 54
 Норвегія 66, 145
 Нормандія 37, 147
 Нубія 11
 Нью-Йорк 122, 156
 Одеса 145
 Океанія 60, 99
 Олександрія 12, 25
 Ольстер 157
 Орлеан 36
 Османська імперія 55, 81, 87, 113, 140
 острів Святої Єлени 94
 Пакистан 88, 172
 Паленке 58
 Палестина 11, 15, 47, 173
 ПАР 60, 174
 Париж 34, 81, 93, 95, 110, 116, 117, 149
 Парфія 29
 Пелопонеський півострів 22
 Пергам 25
 Перл-Харбор 146
 Персія 15, 48, 87
 Перська держава 15
 Перське царство 13
 Перу 58
 Петергоф 84
 Петроград 130
 П'ємонт 100, 106
 Південна Африка 112, 174
 Південно-Африканська республіка 174. *див. також* ПАР
 Північна Ірландія 157
 Піренеї 34, 39
 Познань 166

- Польща 51, 76, 116, 121,
134, 135, 145, 147, 149,
150, 152, 166, 167
- Португалія 71, 161
- Прага 51, 52, 135
- Прибалтика 38, 83
- Пруссія 71, 95, 98, 105
- Пуатьє 36
- Пуерто-Ріко 60, 112
- Радянський союз 162.
див. також СРСР
- Рим 23, 26–28, 30–32, 36,
38, 42, 44, 46, 60, 64, 73,
100, 124, 142
- Римська імперія 28, 30,
34, 39, 45
- Річ Посполита 76, 82, 84
- Родос, острів 113
- Російська імперія 84, 87,
101, 102, 112, 113, 131
- Російська Федерація 164,
165
- Росія 77, 78, 83, 84, 94,
101, 106, 107, 112, 116–
118, 130–132, 163, 164
- Ростовське князівство 54
- Румунія 87, 113, 118, 121,
136, 137, 147, 152, 166,
168
- Санкт-Петербург 83, 84
- Сараєво 116
- Сардинія 14
- Сахалін 113
- Священна Римська
імперія 38, 39, 41, 51,
64, 71, 81
- Севастопіль 146
- Севілья 128
- Сербія 82, 113, 118, 169
- Середземне море 14
- Сирія 11, 27, 45, 47, 152,
172
- Сицилія 14, 21, 147
- Сідон 13
- Сіракузи 24
- Скандинавія 34
- Словаччина 135, 168
- Словенія 81, 98, 169
- Соломонові острова 99
- Спарта 21, 22
- СРСР 121, 132, 133,
141–143, 145–154, 158,
162, 163, 166, 168–170
- Сталінград 146, 147
- Стамбул 55
- Судетська область 135
- США 85, 103, 104, 108,
112, 113, 116–118, 120–
122, 141, 143, 145–148,
150–157, 171, 173, 174,
179
- Таїланд 60
- Тверське князівство 54
- Теночтітлан 58
- Теотіукан 58
- Тибет 89
- Тигр 13, 87
- Тихий океан 61, 113
- Тікаль 58
- Тір 13
- Тобаго 96
- Того 99
- Токіо 142
- Трансильванія 137
- Трансільванія 81, 98
- Тринідад 60
- Тріполі 13
- Туніс 14, 174
- Туреччина 101, 113, 117,
118, 120, 140, 151
- Угорщина 52, 81, 87, 98,
105, 120, 136, 137, 147,
152, 166, 167
- Україна 2, 84, 131, 163,
165
- Урал 52
- Фіви 11
- Філіппіни 112
- Фінікія 14
- Фінляндія 66
- Флоренція 39, 73
- Флорида 103

Форсаль 28
Фракія 45
Франкська держава 34
Франція 35–37, 40, 49,
62–64, 67, 71, 74, 75, 81, 85,
92, 94, 96, 98–101, 103, 105,
107, 112, 116, 118, 120, 129,
141–143, 145, 147, 149, 152,
159, 161
ФРН 152, 158, 161
Фултон 151
Хараппа 16
Херонея 22
Хіросіма 147, 151
Хорватія 81, 98, 169
Хуанхе 18, 57
Цейлон 96, 152
Чехія 51, 52, 64, 168
Чехословаччина 121
Чехо-Словаччина 134–136,
141, 142, 147, 152, 168
Чечня 164, 165
Чилі 58, 175
Чорне море 21
Чорногорія 113, 118, 169
Чуцьке озеро 53
Швейцарія 35, 66, 71
Швеція 66, 71, 83
Югославія 136, 145, 147,
149, 150, 168, 169
Юкатан 58
Ялта 150
Ямайка 60
Янцзи 18, 57
Японія 89, 107, 108, 118,
120, 138, 141, 142, 147, 148,
150, 170, 171
Ярославське князівство 54

